

JURIS EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 4/2023

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Журнал містить наукові статті з актуальних проблем теорії та історії держави і права, філософії права; конституційного та муніципального права; адміністративного, фінансового, податкового права; цивільного та господарського права і процесу; трудового права, права соціального забезпечення; аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності; міжнародного права.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Латковська Тамара Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0003-3159-5994

Редакційна колегія:

Біла-Тіунова Любов Романівна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-7886-793X

Гнатівська Альона Льдусівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0001-7171-3209

Дудченко Валентина Віталіївна, доктор юридичних наук, професор кафедри загально теоретичної юриспруденції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-0915-6530

Давидова Ірина Віталіївна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5622-671X; Researcher ID AAG-9051-2019

Колодін Денис Олексійович, кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-6368-0849

Глиняна Катерина Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-1778-1021; ResearcherID AАН-4546-2019

Латковський Павло Павлович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2406-766X

Манжосова Олена Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0002-8873-4783

Марущак Анна Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-2337-0402 – відповідальний секретар

Сідак Микола Васильович, доктор юридичних наук, професор, Вища школа економіки та менеджменту публічної справи в м. Братислава (Словаччина), orcid.org/0000-0002-4895-8037

Чанишева Галія Інсафівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-1852-8068

Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія, SCOPUS ID 56968006800

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 11.09.2023 р. (протокол № 1)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.jes.nuoua.od.ua

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 1188 від 24.09.2020 р. (додаток 4) журнал "Juris Europensis Scientia" включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право»). До 1 липня 2020 р. журнал виходив під назвою «Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

UDK 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.1>**S. B. Karvatska***Doctor of Law, Professor,**Acting Head of the Department of International Law and Comparative Law**Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University**orcid.org/0000-0001-9948-4866***R. V. Ivaniuk***Lawyer**Bobrovnikov, Ivaniuk and Partners JSC;**Postgraduate Student at the Department of the Theory of Law and Human Rights**Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University**orcid.org/0000-0002-3459-3428*

PROBLEMS OF SEXUAL VIOLENCE AS A HUMAN RIGHTS VIOLATION IN THE CONTEXT OF ARMED CONFLICTS

The article analyzes sexual violence as a violation of human rights. It is argued that during an armed conflict, cases of such violence can be interpreted as crimes against humanity, war crimes, or genocide. Violence against women, especially sexual violence, has been used during armed conflicts throughout human history.

Sexual violence is only one of many forms of violence in armed conflict. They can be paired with mass killings, displacement of civilians, arbitrary detention, abductions, looting, and massive destruction of civilian property and critical infrastructure as a form of violence. The risk of violence, including sexual violence, is higher in certain cases and under certain conditions, such as in detention.

It is crucial to emphasize the absence of various legal and organizational mechanisms (procedures) that ensure social and legal protection of a person, functioning to provide the most favorable conditions for the realization of the constitutionally enshrined human status in armed conflict. In this regard, it makes sense to pay attention to international legal acts regulating the situation of women during military conflicts.

It is proved that at the moment, Ukraine lacks the necessary effective and comprehensive mechanisms for documenting and recording crimes of sexual violence related to the armed aggressive war of the Russian Federation against Ukraine. In addition, employees of competent law enforcement and prosecutor's offices are not always familiar with the principles and standards of working with victims of such crimes. In conclusion, it is stated that it appears necessary for the relevant authorities of Ukraine to ensure the systematic collection of information on cases of sexual violence.

Key words: human rights, crimes against humanity, armed conflict, women's rights, sexual violence

Карвацька С. Б., Іванюк Р. В. ПРОБЛЕМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА ЯК ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

У статті аналізується сексуальне насильство як порушення прав людини. Стверджується, що під час збройного конфлікту випадки такого насильства можна тлумачити як злочини проти людяності, військові злочини або геноцид. Насильство над жінками, особливо сексуальне, застосовувалося під час збройних конфліктів протягом всієї історії людства.

Насильство над жінками, особливо сексуальне насильство, використовувалося у збройних конфліктах протягом всієї історії людства. Сексуальне насильство є лише частиною гендерно зумовленого насильства, яке відрізняється від будь-якої іншої форми насильства не самим актом

Сексуальне насильство є лише однією з багатьох форм насильства під час збройного конфлікту. Вони можуть поєднуватися з масовими вбивствами, переміщенням цивільних осіб, свавільними затриманнями, викраденнями, пограбуванням і масовим руйнуванням цивільного майна та критичної інфраструктури як форми насильства.

Важливо підкреслити відсутність різноманітних правових та організаційних механізмів (процедур), що забезпечують соціально-правовий захист особи, що функціонує з метою забезпечення максимально сприятливих умов для реалізації конституційно закріпленого статусу людини в умовах збройного конфлікту. У цьому плані має сенс звернути увагу на міжнародно-правові акти, що регулюють становище жінок під час військових конфліктів.

Доведено, що на даний момент в Україні відсутні необхідні дієві та комплексні механізми документування та фіксації злочинів сексуального насильства, пов'язаних із збройною агресивною війною Російської Федерації проти України. Крім того, працівники компетентних правоохоронних органів та органів прокуратури не завжди обізнані з принципами та стандартами роботи з потерпілими від подібних злочинів. На завершення зазначено, що вбачається за необхідне забезпечити відповідним органам України систематичний збір інформації про випадки сексуального насильства.

Ключові слова: права людини, злочини проти людяності, збройний конфлікт, права жінок, сексуальне насильство

Introduction. Violence against women, especially sexual violence, has been used in armed conflicts throughout human history. Sexual violence is only a part of gender-based violence, which differs from any other form of violence not by the act itself (e.g., murder, rape, injury) but by the fact that such acts are conditioned by gender. These include rape, sexual slavery, forced prostitution, forced pregnancy, forced sterilization, or any other form of sexual violence of similar gravity against women, men, girls, or boys that includes tactics of war or instruments of political intimidation [5]. For a long time, it was not prohibited by the laws of war, and society perceived it as an undesirable but inevitable consequence of the conflict. Such violence could be committed by the military, representatives of volunteer armed groups, guerrillas, militants, and representatives of peacekeeping missions [7].

Main body. The main international documents on ensuring women's security are: the Universal Declaration of Human Rights (1948); the UN Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others (1949); the Geneva Convention relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War (1949); UN Declaration on the Protection of Women and Children in Emergency and Armed Conflict (1974); UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW or Women's Convention) (1979); the UN Declaration on the Elimination of Violence against Women (1993); the Platform for Action for Equality, Development and Peace (1995) and the Beijing Declaration (1995); the Optional Protocol to the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (1999); the UN Millennium Declaration (2000).

Among the international documents directly related to the protection of women's rights during armed conflict are the following: UN Security Council Resolution 1325, as the primary document on the problems of women, peace, and security, confirms the idea of protecting women and enhancing their role in conflict prevention and resolution (2000); UN Security Council Resolution 1820, which for the first time in history raised the issue of sexual violence in conflict and emphasized that sexual violence in conflict is a war crime (2008); UN Security Council Resolution 1888 which stresses the need to ensure the protection of women and children from sexual violence in armed conflict (2009); UN Security Council Resolution 1889, which reaffirms the need to increase women's participation in political processes (2009); UN Security Council Resolution 1960, which expands and deepens the theme of combating sexual violence in the context of women, peace and security (2010).

Thus, the last three resolutions mentioned above focused on preventing and combating sexual violence in conflict. A relevant UN structure was established: a special representative on conflict-related sexual violence was appointed; a team of experts on the rule of law and conflict-related sexual violence was established to work with the UN on the ground and assist national authorities in strengthening the rule of law; women's protection advisers were deployed; and monitoring, analysis, and reporting mechanisms were established. In the above-mentioned resolutions, the Security Council noted that acts of sexual and gender-based violence can be used as a tactic of terrorism (Resolution 2242, adopted in 2015). The interconnection between human trafficking, sexual violence, terrorism, and transnational organized crime was highlighted by the UN (Resolution 2331, adopted in 2016). July 20, 2018. The UN Secretary-General's Special Representative on Sexual Violence in Conflict and the Committee on the Elimination of Discrimination against Women signed the Conceptual Framework for Cooperation, a document that reaffirms common commitments to promote and protect the rights of women and girls who have suffered sexual violence in conflict.

In 1998, the Rome Statute of the ICC was adopted, according to which sexual violence is an international crime and, under different circumstances, can be considered genocide, a crime against humanity, and a war crime. Sexual violence as a war crime is an act of a sexual nature against one or more persons or coercion of such a person or persons to participate in the act of a sexual nature through the use of force or threats of force or coercion. It is conditioned by the fear of violence, detention, psychological pressure, or abuse of power against such person or persons or another person. It may also be triggered by circumstances characterized by coercion or persons' inability to consent to express their true will. The elements of this crime include: violence of comparable gravity to the grave breaches provided for in the Geneva Conventions or Article III of the Geneva Conventions; the perpetrator of such violence is aware of the factual circumstances that indicate the gravity of the crime; the violence occurred in the context of and was connected with an international or non-international armed conflict; the perpetrator was aware of the existence of an armed conflict.

On the occasion of the International Day for the Elimination of Violence against Women on November 25, 2022, the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) leaders called on participating States to intensify efforts to prevent and eliminate violence against women in conflict. In the context of Russia's aggression against Ukraine, they emphasized the problem of not only unjustified military aggression and violence but also disregard for human dignity [8], and also stressed the strength-

ening of measures by States Parties to protect women and girls from violence and to ensure sufficient means for adequate and timely access to quality services for victims.

Armed conflicts and fragile security situations, as the OSCE Statement emphasized, allow perpetrators to commit sexual and gender-based violence on a large scale and with relative impunity, leading to an increase in the number of cases, which makes it essential that all allegations of such crimes are investigated, and perpetrators are brought to justice.

The Russian military uses sexual violence against girls and women, as well as boys and men. Sexual violence is a proven and widespread "weapon" of war around the world. According to the Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, there have been numerous reports of sexual violence committed by the Russian military in Ukraine in the context of the armed conflict. The EU Advisory Mission Ukraine (EUAM) will therefore continue to provide strategic advice and support to the Office of the Prosecutor General as it works to bring perpetrators to justice [6].

As of July 2022, the UN recorded 124 cases of sexual violence during the full-scale war in Ukraine. However, this data is only the "tip of the iceberg" and does not show the true scale of sexual violence in the context of Russia's war against Ukraine [4].

In a broader sense, sexual violence is a form of gender-based violence, a severe and discriminatory violation of human rights. Sexual violence is defined as intentional, non-consensual acts of a sexual nature. There is a wide range of actions that can be qualified as sexual violence, including non-physical acts [1].

Regarding the current situation in Ukraine, it is worth noting the European Parliament's Resolution on the impact of the war against Ukraine on women on May 5, 2022, in which the European Parliament strongly condemned the Russian military aggression against Ukraine and stated the enormous impact of the war in Ukraine on women in general, as well as gave detailed examples of such consequences. The European Parliament pointed out that the war has led to a difficult situation and violation of the rights of both those women who arrived in the EU as refugees and those who remained in Ukraine. The European Parliament condemned any war crimes committed against civilians, in particular women and girls, and gender-based and sexual violence should be prosecuted in accordance with international law. In addition, the European Parliament emphasized that trafficking for sexual exploitation and other purposes is one of the biggest risks for women and children fleeing the war in Ukraine [3]. The Resolution is a "soft law" act; it is advisory in nature and does not provide for consequences for non-compliance. However, it indicates what kind of protection and

support women fleeing war and women who experience the impact of war every day urgently require and how to provide such protection and support. The Resolution also shows the shortcomings of the practical application of EU "hard law" acts, such as the Temporary Protection Directive. It is a tool to amend and fill in the gaps in the national legislation of EU member states. These detailed recommendations can and should unite the European community to actively cooperate in combating such phenomena as the trafficking of women and children, sexual violence, gender-based violence, and multiple discrimination; providing systematic assistance to Ukraine in recording war crimes against civilians, in particular against women and children, and bringing perpetrators to justice under national and international law.

Ukraine currently lacks the necessary effective and comprehensive mechanisms for documenting and recording conflict-related sexual violence crimes. In addition, employees of the competent law enforcement and prosecutorial departments are not always familiar with the principles and standards of working with victims of such crimes. Therefore, it is essential that the relevant Ukrainian authorities ensure the systematic collection of information on cases of conflict-related sexual violence, in particular for the purpose of submitting it to the Office of the Prosecutor of the International Criminal Court [2].

It is crucial to emphasize the absence of various legal and organizational mechanisms (procedures) that ensure social and legal protection of a person, functioning to provide the most favorable conditions for the realization of the constitutionally enshrined human status in armed conflict. In this regard, it makes sense to pay attention to international legal acts regulating the situation of women during military conflicts.

In the context of the Russian aggression in Ukraine, it is important to raise the issue of sexual and gender-based violence in the context of this armed conflict. Thus, the OSCE has prepared and published on its official website a fact sheet, "Sexual and Gender-Based Violence in Armed Conflict," on the nature of sexual and gender-based violence committed during the armed conflict, providing an overview of international and domestic efforts to bring perpetrators to justice [9].

Sexual violence refers to any sexual act, attempted sexual act, unwanted sexual comment or harassment, trafficking or act against a person's sexual life, using coercion against any person, regardless of their relationship to the victim, in any setting. Sexual violence is often used as a "strategy" or "tactic" of war, for example, to intimidate civilians or to extract confessions from detainees. Certain forms of sexual violence are more prevalent in armed conflict than in peacetime, including sexual slavery and gang rape.

Sexual violence is only one of many forms of violence in armed conflict. They can be paired with mass killings, displacement of civilians, arbitrary detention, abductions, looting, and massive destruction of civilian property and critical infrastructure as a form of violence. The risk of violence, including sexual violence, is higher in certain cases and under certain conditions, such as in detention.

UN Security Council Resolution 1820 (2008) states: "... civilians constitute the vast majority of those seriously affected by armed conflicts; ... women and girls are particularly targeted for sexual violence, including as a tactic of war to humiliate, oppress, instill fear, disperse and/or forcibly displace civilian members of a community or ethnic group; sexual violence committed in this manner may in some cases continue after the cessation of hostilities. ..."

In international armed conflicts, the Geneva Conventions of 1949 protect combatants not taking part in active hostilities from "violence against their person"; prisoners of war "entitled in all circumstances to respect for their persons and their honor"; civilians "shall at all times be humanely treated, and shall be protected especially against all acts of violence or threats thereof and against insults and public curiosity" and women "shall be particularly protected from any attack on their honor, in particular from rape, forced prostitution or any form of indecent assault." Similar protections apply under Additional Protocol I to the Geneva Conventions.

Significant challenges remain in ensuring justice for sexual violence survivors. International courts can only prosecute a small number of the most high-profile cases, while national authorities struggle with a lack of capacity and/or willingness to meaningfully address conflict-related sexual violence, often complicated by inadequate national laws and evidence protocols. More must be done to prosecute political and military leaders for their involvement in sexual violence committed by their subordinates.

Conclusions. Sexual violence is a violation of human rights. During armed conflict, cases of such violence can be interpreted as crimes against humanity, war crimes, or genocide.

At present, Ukraine lacks the necessary effective and comprehensive mechanisms for documenting and recording crimes of sexual violence related to Russia's armed aggressive war against Ukraine. In addition, employees of competent law enforcement and prosecutor's offices are not always familiar with the principles and standards of working with victims of such crimes. That is why it seems necessary that the relevant Ukrainian authorities ensure systematic collection of information on cases of sexual violence.

Bibliography

1. Берднік І.В. До питання кваліфікації сексуального насильства в умовах міжнародного збройного конфлікту. Електронне наукове видання «Аналітичне та порівняльне правознавство». URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/274200>
2. Желтуха М. Запобігання та покарання сексуального насильства на війні: рекомендації для України. URL: <https://jurfem.com.ua/poperedzennya-seksualnogo-nasylstva-pid-chas-viynuta-pokarannya-za-nyogo-rekomendacii-dlya-ukrainy/>
3. Мелеш Є. Резолюція Європарламенту «Вплив війни проти України на жінок» 2022 року: огляд. URL: <https://jurfem.com.ua/resoluitsia-evroparlamentu-vplyv-viyny-proty-ukrainy-na-zhinok/>
4. Суддя В.С. Марчук порадила звертатися до міжнародного кримінального права навіть у ситуаціях, коли йдеться про жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням. *Advocat Post*. 16 листопада 2022. URL: <http://surl.li/eigeu>
5. Управління Верховного Комісара ООН з прав людини. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2016. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/UA/Ukraine_14th_HRMMU_Report_UKRANIAN.pdf
6. Харгікайнен Антті. Сексуальне насильство – це військовий злочин. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/12/8/251738/>
7. ICC. Elements of Crimes. – Source: URL: <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/336923D8-A6AD-40EC-AD7B-45BF9DE73D56/0/ElementsOfCrimesEng.pdf>
8. OSCE joins the 16 Days of Activism campaign and urges States to step up efforts to end violence against women in conflict. Vienna/Warsaw 25 November 2022. URL: <https://www.osce.org/secretariat/532070>
9. Sexual and Gender-Based Violence in Armed Conflict. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/9/524088.pdf>

УДК 342.36:342.511.1:342.382
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.2>

В. М. Мельник
кандидат політичних наук, юрист,
лауреат премії імені Миколи Лукаша за переклади з латини,
головний редактор журналу «Аннали юридичної історії»,
асистент кафедри політології філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0000-0001-5640-0351

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ПРОЦЕСІ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДОМІНАТУ: ПЕРЕДУМОВИ ТА НАСЛІДКИ ТЕТРАРХІЇ

Стаття розкриває ключові питання еволюції форми держави Римської імперії у період 286-293 років нашої ери. В фокусі авторської уваги перебувають політико-правові реформи імператора Діоклетіана (роки правління: 284-305). Акцентуються суспільно-політичні причини подальшої адміністративно-територіальної трансформації Римської імперії. Пояснюються засади делегування імператорських повноважень чотирьом законним правителям («тетрархія»). Аналізуються сфери повноважень двох головних імператорів (т. зв. «августів») і двох «молодших співправителів» (т. зв. «цезарів»). Підкреслено збереження формальних законодавчих повноважень Римським Сенатом. Автор наполягає, що юридично «Римська Республіка» продовжувала існувати як за часів політико-правового режиму «принципату», так і під час режиму «домінату». При цьому, насамперед особистість імператора Діоклетіана відіграла визначальну роль в публічно-політичному переході Імператорського Риму від «принципату» до «домінату». Важливо, що змістовними елементами принципату необхідно розглядати практики реального політичного залучення Римського Сенату в якості повноцінної «легіслатури» (хоча це твердження зустрічає багато тенденційної правничо-історіографічної критики), а також практики реалізації різноманітних форм політичної волі імператорів («принцепсів»), уможливлені розгалуженими інструментами виборчих («демократичних») процедур. З іншого боку, домінат, хоча і розширював персональний диктат постаті імператора (передусім стосовно адміністрування діяльності бюрократичного апарату), але ніяк не скасовував усталених формальних (хоча, частіше за все, фіктивних) демократичних процедур доби Римської Республіки. В цьому контексті, особливо цікавою виявляється притаманна режиму домінату система делегування повноважень єдиного верховного правителя (імператора) чотирьом співправителям (тетрархам). Пропонована стаття намагається пояснити не лише теоретико-правниче, але і міжнародно-правове значення цього делегування. Зрештою, авторська позиція ґрунтується на історико-юридичній некоректності розділення умовних «Сходу» і «Заходу» Римської імперії.

Ключові слова: Римська імперія, Міланська нарада, домінат, тетрархія, діоцез, правова суб'єктність.

Melnyk V. M. THE LEGAL PERSONALITY OF THE ROMAN EMPIRE DURING THE DOMINATE INSTITUTIONALIZATION: GENESIS AND CONSEQUENCES OF THE TETRARCHY

The article reveals the key issues of the evolution of the State Form of the Roman Empire in 286-293 AD. The focus of the author's attention is the political and legal reforms of Emperor Diocletian (reign: 284-305 AD). The social & political reasons for the further administrative territorial transformation of the Roman Empire are emphasized. The principles of imperial powers delegating to four legitimate rulers (so-called "tetrarchy") are explained. The spheres of power authority of two "main emperors" (the so-called "Augustus") and two "junior co-rulers" (the so-called "Caesars") are analyzed. The retention of formal legislative powers by the Roman Senate is conceptualized. The author insists that the "Roman Republic" legally continued to exist both during the political and legal regimes of the "Principate" and the "Dominate". At the same time, the personality of Emperor Diocletian played a decisive role in the public and political transition of Imperial Rome from the "principate" into the "dominate". It is important that the fundamental principles of the "principate" should be understood as the practices of real political involvement of the Roman Senate as a full-fledged "legislature", as well as the practices of implementing various forms of the political will of the emperors due to extensive tools of election ("democratic") procedures. The Dominate regime, although it expanded the personal dictates of the Figure of the Emperor (primarily about the administration of the activities of the bureaucratic apparatus), didn't cancel the established formal democratic procedures of the Roman Republic era. In this context, the System of Delegating the single supreme ruler (emperor) power to four co-rulers (tetrarchs) inherent in the Dominate regime is particularly interesting. The article tries to explain not only the theoretical and constitutional but also the international legal significance of this delegation system. Ultimately, the author's position is based on the historical & legal incorrectness of dividing the conventional "East" and "West", according to the Roman Empire state policy.

Key words: Roman Empire, Milan Council, Dominate regime, Tetrarchy, Diocese, Legal Personality.

Вступ. Історія вчень про міжнародну правову суб'єктність Римської імперії набуває особливої актуальності в контексті сучасних дискусій про походження, зміст і функції окремих складових елементів форми держави [1, р. 135-220; 2, р. 241-264; 3, р. 934-953]¹. Враховуючи при-

належність України, а також країн-учасниць ЄС до романо-германської правової сім'ї, визнаючи незаперечний стійкий історичний зв'язок загальноєвропейської і вітчизняної правової культури зі спадщиною Імператорського Риму (зокрема, з римсько-візантійськими кодифікаційними практиками [4, с. 221-223]), висловлюю впевненість в необхідності системного (синтетичного) дослідження політико-правових інститутів пізньої античності [5, с. 226-227, 230].

¹ Дозволю собі наполягати на потребі переглянути семантику та нормативні властивості поняття «республіка», враховуючи наявні можливості опрацювання джерел римського публічного права.

Сутність проблеми можна окреслити серією питальних речень: 1) Чому «домінат» не ставив *монархічної* форми правління [6]? 2) Як на етапі пізньої античності проявлялися *республіканські* засади Римської імперії [7]? 3) Чи означав *поділ* Римської імперії на «Схід» і «Захід» (як і на тетрархіяльні «діоцези») появу окремих «держав» – законних суб'єктів міжнародних правовідносин [8]? Коректні відповіді на поставлені запитання можна знайти, заглибившись у правотворчу діяльність Діоклетіана – фундатора реформи політичного режиму, що трансформувала «принципат» у «домінат».

Виклад основного матеріалу. Імператор Діоклетіан (роки правління: 284-305) полишив свою звичну азійську ставку [9] та переправився на європейський берег Босфору в 290 р., маючи на меті нараду зі співправителем-августом Максиміаном (роки правління: 286-305), а також із Римським Сенатом. Предмет наради – законодавче визнання титулатури верховного правителя, що раніше використовувалася імператором Авреліаном (роки правління: 270-275) [10]².

Відтак, у 291 р. відбулася т. зв. «Міланська нарада» (у місті Медіолані – офіційній військово-адміністративній ставці «західного августа» Максиміана). Співправителі Діоклетіан і Максиміан вирішили: військово-адміністративний базис повинен визначати структуру новітньої бюрократичної системи [11]. Старі посади й повноваження часів «принципату» (27 р. до н. е. – 284 р. н. е.) не скасовувалися, але, оскільки ще 286-го року Діоклетіан публічно визнав недостатньою наявність лише одного імператора-принцепса, то нарада 291-го року запропонувала *збільшити кількість формалізованих правителів* Римської імперії – від двох до чотирьох [12, р. 70-114]. При цьому, кожен такий «імператор» отримував у персональну юрисдикцію чітко визначену «сукупність провінцій»³. Отже, домініси Діоклетіан і Максиміан запропонували т. зв. «тетрархію» [13]⁴.

Під час «Міланської наради» 291-го року очевидну «етичну перевагу» демонстрував Діоклетіан, але, слід віддати належне: він ніколи не принижував формальний статус співправителя Максиміана [12, р. 38-69]. Діоклетіан виголошував усі рішення та рескрипти виключно «іменем двох імператорів» [6; 10; 11]. Утім, таке «роздвоєння повноважень» зразка 285-286 рр. не принесло швидких військово-політичних результатів. Причин було багато: повстання в Британії [11], прикордонні проблеми з алеманнами [14, с. 15], піратські атаки франків [15], необхідність постійного

контролю за дунайським лімесом [16], труднощі в колективному командуванні італійською польовою армією [17]. Всі названі проблеми змусили імператорів-домінусів Діоклетіана й Максиміана розробити «теорію четверовладдя (тетрархії)», що поставила на меті конституювання стрункої та несуперечливої схеми легального розмежування інституту верховної влади поміж чотирма співправителями [12, р. 70-114].

Діоклетіан проголосив засадничі елементи нової «теорії». 1) Вся Римська імперія поділялася на *чотири префектури* – «Oriens» (Схід), «Illyricum» (Балкани), «Italia» (Італія та Північна Африка), «Gallia» (Галлія, Британія, Римська Германія, Іспанія) [18]. 2) Кожною префектурою, як сукупністю провінцій⁵, мусив правити один із «тетрархів» [17]. 3) «Тетрархія» інституційно складалася з чотирьох імператорів, серед яких два «старші домініси» доповнювали власні імена титулом «Август» [19]. Таке найменування свідчило про шанобливу оцінку принципатних реформ Октавіана Августа (роки правління: 27 р. до н. е. – 14 р. н. е.) та, відповідно, пов'язаних із персоною Октавіана процедур «сенаторської демократії» [20, р. 1-18; 21].

Пропоную відзначити дві характерні риси нового «домінатного» режиму.

а) *Два домініси-імператори (Діоклетіан і Максиміан) здійснювали найвище керівництво Римською імперією. Їхніми офіційними помічниками та спадкоємцями престолу оголошувалися «Цезарі» – Констанцій Хлор (для Галлії) і Галерій (для Іллірика).*

б) *Незважаючи на діоцезіально-префектурний поділ Римської імперії, держава все рівно залишалася юридично єдиною республікою, мала одну міжнародну правову суб'єктність. Імперія укладала і розривала міжнародні угоди, декларуючи себе неподільним публічно-правовим цілим.*

Організація провінцій у префектури та поділ повноважень між двома *августами-домінусами* і двома *цезарями-спадкоємцями* мусили стабілізувати кордони імперії, зміцнити залишки фронтального лімесу, втримати під контролем федератські племена варварів [21]. Такі регіони, як Британія, Бельгія, Реція, Нижня й Верхня Мезія, Вірменія, Сирія, вимагали пильної уваги правителів [15]. Географічні масштаби Римської імперії буквально примусили Діоклетіана та Максиміана *делегувати* військово-адміністративні повноваження молодшим співправителям – «цезарям» [22].

Отож, після Міланської наради 291 р., де Діоклетіан обговорював майбутнє Імперії із Максиміаном і делегатами Римського Сенату, *титулатура «Цезар»* почала використовуватися на законодавчому рівні в якості формальної магі-

² Малася на увазі формалізація публічного звернення «домінусу».

³ Як наглядач-адміністратор, а не як потенційний «суверен».

⁴ Давньогрецькою «тетрархія» – «влада чотирьох».

⁵ «Сукупність провінцій» називалася відтепер «діоцезом»

стратури кожного нового імператора⁶. Водночас, магістратура «Цезаря» визнавалася підпорядкованою магістратурі «Августа» [23, р. 51-64]⁷.

Відбір кандидатів, консультації із Римським Сенатом, створення префектур зайняли весь 292-й рік. Як наслідок, для зміцнення міжособистісних зв'язків тетрархів, Діоклетіан запропонував ключовим політичним гравцям Імперії встановити безпосередні родинні зв'язки. Так, після одруження на рідній доньці Діоклетіана Галерії Валерії, полководець Галерій став Цезарем Іллірика. Констанцій Хлор покинув законну дружину Олену й одружився на доньці августа Максиміана – Феодорі⁸. Він отримав із рук Максиміана Галлію та Британію, а також обов'язок стежити за прикордонними германськими федератами. Сам Максиміан зосередився на управлінні Італією, Північною Африкою, Іспанією [12, р. 115-165].

Італійський Рим, у свою чергу, залишався в статусі *Urbs Roma*. Як столичне місто, Рим позиціонувався осередком засідань Сенату, символом Римської Республіки [24]⁹. Епістолярій усіх тетрархів свідчить про виняткову повагу до Римського Сенату (*Senatus Populus Romanus*) і самого Вічного Міста (*Aeterna Urbs*) [23, р. 51-64]. Для адміністративно-муніципального врядування, Діоклетіан і Максиміан навіть заснували спеціальну посаду «префект Града» («*Praefectus Urbis*») [13]. Однак, реальна функція «політичної штаб-квартири» встановилася в м. Нікомедія¹⁰, де розмістився «двір» Діоклетіана [9]. Поруч із домінусом завжди знаходився син Олени і Констанція Хлора Константин, виконуючи обов'язки імператорського секретаря.

Врешті-решт, ініційовану Діоклетіаном «тетрархію» легалізувала типова республікансько-демократична процедура – *голосування Римського Сенату*. **1 березня 293 р.** домінуси-августі і цезарі здобули легальне затвердження в якості носіїв повноважень римських імператорів. І Діоклетіан, і Максиміан повторно обралися на посади

(«магістратури») демократичним шляхом сенатських виборів [7; 12; 23].

Враховуючи факт появи додаткових двох цезарів-імператорів, говорити про «*домінат як необмежену владу імператора*» [13; 18; 22] (!) цілковито некоректно¹¹. За задумом ідейного натхненника процесу Діоклетіана, чотири родичі-імператори мали забезпечувати практичний баланс сил, тримати «у вузді» варварів-федератів і племена нелегальних мігрантів. Із позицій ідеології вони зобов'язувалися декларувати перед Ойкуменою *принцип стратегічного спадкоємства*¹². Важливо: імператорську присягу 1 березня 293 р. тетрархи склали, попередньо узгодивши строки персональних повноважень із Сенатом. *Домінуси-августі визнавали непорушним обов'язок підписувати зречення від усіх домінатних посад кожні двадцять років!* Після добровільного (але, водночас, обов'язкового) зречення, на їхнє місце Сенат призначив би «молодших колег» – цезарів-імператорів [12]¹³.

«*Теорія тетрархії*» виявилася досить цікавим і логічним політико-правовим вченням [11]. Утім, її практичний життєвий термін припав виключно на роки правління самого ініціатора – Діоклетіана. Імператорське дітище загинуло невдовзі після його добровільного зречення (305-й рік) [12, р. 166-196]. Проте, сама спроба адміністративного поділу Римської імперії на чотири префектури (діоцези), проголошення «цезарів» законними спадкоємцями, виявилася дієвим методом припинення військово-політичної кризи, актуальної в межах Імперії від часів убивства принцепса Александра Севера (роки правління: 222-235) [25].

Антикознавець М. Машкін справедливо наголосив: «Поділ влади між чотирма правителями викликався необхідністю: велика територія Імперії не дозволяла одному монарху стежити за всіма подіями внутрішнього та зовнішньополітичного життя Імперії. При новій системі імператори могли особисто керувати тими чи іншими походами і цим до певної міри запобігати можливості появи нових узурпаторів. З часу поділу влади між Діоклетіаном і Максиміаном фактично розпочався поділ усієї Імперії на Східну та Західну» [18]. Ці слова «класика» справді відображають реальні причини встановлення

⁶ На відміну від часів принципату, йшлося про конотацію «цезаріанства» в якості юридичної магістратури (титулу), а не лише як складової церемоніальної частини імператорського імені.

⁷ Правнича логіка така: «домінусами» («господарями») вважалися тільки «Августі». Враховуючи військово-адміністративний характер повноважень новоявлених посадових «Цезарів» (Галерія та Констанція Хлора), Діоклетіан і Максиміан власною волею «жалували» їм додаткове право титулуватися «імператорами».

⁸ В обмін на здійснену церемонію цивільного розлучення, владна та здібна до політики Олена отримала від августів-домінусів Діоклетіана та Максиміана гарантії адміністративної кар'єри для сина Константина (майбутнього домінуса-імператора в 306-337 роках).

⁹ Незважаючи на трансформацію політичного режиму, «Римська Республіка» де-юре продовжувала існувати!

¹⁰ Тепер – Ізміт (Турецька республіка).

¹¹ Подібні тлумачення найрозповсюдженіші в т. зв. «навколоримській» політико-правовій історіографії.

¹² Маю на увазі інститут незмінного правонаступництва верховної імператорської влади. Про «династизм» тут не йдеться.

¹³ Отже, після зречення Діоклетіана та Максиміана, котре в ідеалі мало відбутися 313-го року, августами-домінусами автоматично ставали Констанцій Хлор і Галерій. Вони отримували автоматичний припис обрати собі двох молодших цезарів-імператорів.

«тетрархії», але потребують чіткішої *юридичної інтерпретації*.

Класична історіографія «грішить» спрощеннями понятійно-категоріального апарату, пристосованими заради потреб модернізації політичної дійсності (з метою пристосування минулого під образи сучасності) [6; 7; 11; 18]¹⁴. У випадку діоклетіанових реформ 284-305 рр., як і реформ його спадкоємця Константина Святого (роки правління: 306-337), подібні спрощення необхідно викривати, максимально викоринюючи некоректну термінологію з предметної галузі історії права, теорії та історії держави і права, історії політико-правових учень. Розвиваючи тезу, вкотре повторю: *Римська імперія ніколи не була «монархією» за «формою державного правління». Завжди де-юре залишаючись республікою, Римська імперія ніколи формально не підпорядковувалася «монархам»* (ані за режиму принципату, ані за режиму доміна-ту) [26, с. 21-31]¹⁵.

Серйозна ментальна різниця між східними та західними провінціями («*Occidens et Oriens*») існувала постійно [27]. Втім, налагоджена ще Гнеєм Помпеєм Великим [27, с. 27-28] і Октавіаном Августом [29], середземноморська комунікація розмивала принципіві риси несхожості. Зрештою, під час правління принцепса Авреліана або домінуса Діоклетіана, Римська імперія, незважаючи на прояви галльського, британського чи сирійсько-пальмірського відцентрових рухів, засвідчила існування єдиної соціально-економічної цілісності [30]. Едикт про загальне надання громадянства Риму всім вільним жителям імперських провінцій (212 р.), опублікований принцепсом Каракаллою (роки правління: 211-217), остаточно уніфікував середземноморський спосіб життя та світогляду [29, с. 120-121]. Культурна романізація встигла торкнутися всіх куточків імперії: в цьому полягає цивілізаційне досягнення політичного режиму принципату [31, с. 31; 32, с. 142, 152]. Навіть «сепаратистські» виступи «еліт» Сирії чи віддаленої Британії відзначалися рисами римського інституціоналізму, практиками тотальної рецепції римських установ в тих формах організації влади, що були тимчасово проголошені провінційними аристократами-узурпаторами¹⁶.

¹⁴ Вважаю це «принципом вмотивованої анахронізації».

¹⁵ Римський імператор не був монархом, оскільки персональне управління державою обмежувалося Римським Сенатом, Народними Зборами, рядом інших магістратур, а також окремими звичаєвими установленнями. Хоча подібні «обмеження», частіше за все, функціонували цілком фіктивно, але їхня наявність свідчить про соціально-психологічне тяжіння римського суспільства до демократичних процедур, асоційованих із «добою золотого республіканізму» [24; 27].

¹⁶ Коли говорю про т. зв. «сепаратистські рухи» Британії, Галлії чи Сирії, то маю на увазі період т. зв. «кризи III століття нашої ери» (бл. 220-284).

Так чи інакше, встановлення режиму доміна-ту нормативно-правовими актами 290-293 рр., санкціоноване Діоклетіаном і Максиміаном завдяки підтримці Римського Сенату, не передбачало «горезвісного» для класичної історіографії «поділу всієї Імперії на Східну та Західну» (за словами того ж М. Машкіна [18]).

Підкреслю. Дуумвіратні практики паралельного правління сукупностями провінцій («східними» та «західними») неодноразово зустрічалися в адміністративних підходах імператорів кризового III-го століття [25]. Втім, *жоден нормативно-правовий акт часів Діоклетіана-Максиміана не проголошував августів імператорами саме конкретних (!) територій*. Закріплення сукупностей провінцій («діоцезів») у сферах повноважень августів-домінусів або цезарів постулювалося суто адміністративним кроком, покликаним покращити військово-політичне реагування чи бюрократичну ефективність [23].

Величезний суспільний запит щодо миру та стабілізації «повсякденного життя» змусив Діоклетіана добровільно поділитися повнотою верховної влади з «колегами». Однак, *ані юридично, ані політично, цей поділ повноважень не позначився на територіальній цілісності Римської імперії*. (Будь-які протилежні історіографічні тези є вкрай шкідливими для справжньої історії права).

Як підкреслювалося, Діоклетіан розташував персональну штаб-квартиру в малоазійській Нікомедії [33], здійснюючи контроль над усім «Сходом» [17]. Цезар і, за сумісництвом, зять Діоклетіана Галерій отримав значну частину Балканського півострова з центром у м. Сірмій¹⁷. Галерій зобов'язувався постійно консультуватися з Діоклетіаном, погоджуючи власні рішення також і з Максиміаном, звертався за санкціями до Римського Сенату [34].

Максиміан, згідно з рескриптами Діоклетіана та законодавством (*leges*) Римського Сенату, здійснював контроль і нагляд над усім «Заходом» [17, р. 4, 58-59]. В приналежному «Заходу» Мілані, Діоклетіан та Максиміан, як зазначалося, розробили фундаментальні засади адміністративної реформи 291-го року, інституціоналізували «цезаризм», досягли домовленостей щодо нового політичного режиму – «*домінату*» [35, р. 25]. Пізніше, Максиміан «роздвоїв» штаб-квартиру західної сукупності провінцій¹⁸. Перенесення бл. 300 р. особистої столиці Максиміана з Мілана до Равенни пояснюється військовою необхідністю, потребою контролювати дунайський лімес, допо-

¹⁷ Нині – Сремська Митровиця в межах автономної Воєводини (Республіка Сербія).

¹⁸ Залишивши частину установ у Мілані, август переніс персональний двір до Равенни. Перебуваючи поблизу Юлійських Альп, Максиміан міг порівняно швидко втихомирювати бунтівних варварів-федератів Реції, Норика чи Паннонії.

магати балкансько-іллірійському цезарю Галерію протистояти міграційним рухам федератів-готів і федератів-сарматів. Як Мілан, так і Равенна виявилися центрами комплектування італійської польової армії, командування котрої після 293 р. перейшло від Римського Сенату до безпосередньої ставки августа-домінуса Максиміана [17, р. 59].

В свою чергу, зять Максиміана Констанцій Хлор облаштував власну цезаріанську штаб-квартиру в Августі Треверорум¹⁹, командуючи окремою польовою армією Галлії [36, р. 145].

Особисті штаб-квартири²⁰ кожного з тетрархів перетворилися на центри ситуативного ухвалення рішень. Прийом варварських дружин до лав римських федератів, реакція на великі вторгнення мігрантів, переговори з племінними вождями, придушення постійних федератських повстань – усе це відтепер здійснювалося мобільніше [36, р. 239-248]. Правителі-тетрархи могли реагувати на актуальні виклики відповідно до власного розсуду.

Зауважу: після 1 березня 293 р. тетрархів усе менше цікавила думка Римського Сенату з кожного найменшого приводу. Де-факто, імператори-тетрархи діяли цілком самостійно, часто уникаючи навіть схвалення одне одного. Звернення до Сенату або до августа Діоклетіана (за останнім навіть рівнозначний август Максиміан визнавав беззаперечний «моральний авторитет»), практикувалися імператорами-цезарями в моменти особливих зовнішніх небезпек. Цікаво, але, незважаючи на сумний досвід розподілу владних повноважень в усі попередні століття принцепатного режиму, перші роки домінують несподівано засвідчили єдність і згуртованість правителів-тетрархів, відсутність декларативних публічних конфліктів [34]²¹.

Діоклетіан правильно відчув найголовнішу політико-психологічну рису відстоювання здобутої влади: якщо хтось із видатних військових діячів (а всі тетрархи мали неабиякі військово-адміністративні заслуги) здатний задуматися про «кар'єрне зростання», то такому діячу слід «профілактично» надати відповідну «магістратуру». Вміла гра Діоклетіана навколо особистісних амбіцій «генералів» і ствердження свого імператорського авторитету, на декілька років відтермінували поновлення жорстокої громадянської війни, подарували суспільству Імператорського Риму період відносного спокою.

¹⁹ Нині – німецьке місто Трір (поблизу кордону з Люксембургом).

²⁰ Поняття «столиця» стосовно доби домінують чи діяльності імператорів-тетрархів є некоректним. Держава (Римська імперія) залишалася єдиною. Центр її розташовувався в Римі.

²¹ Тільки після «відставки» 305 р. з'ясувалося, що «єдність і згуртованість» були особистою заслугою того ж «морального авторитету» Діоклетіана.

Висновки. Отже, напередодні січня 294 р., спільними зусиллями, Діоклетіан, Максиміан і Римський Сенат завершили адміністративно-територіальну реформу. З'явилися нові публічно-юридичні визначення – «*Occidens*» (сукупність провінцій «Захід») та «*Oriens*» (сукупність провінцій «Схід»). При цьому, словосполучення «*діоклетіанові реформи*», вживане більшістю історіографів [36, р. 238], вкрай неоднозначне, так як верховний правитель незмінно послуговувався демократичними процедурами республіканського типу заради легітимації та, що важливіше, легалізації особистих ініціатив (в т. ч. користувався схваленням сенаторів, скликав наради зі співправителями-тетрархами тощо).

Так чи інакше, сутність ключової «реформи» Діоклетіана полягала в тому, що «*Схід*» і «*Захід*» (до того суцільно географічні терміни), після Міланської наради 291 р. виявилися термінами римського публічного права, картографуючи адміністративні зони відповідальності августів-домінусів, які, відповідно до умов політичної системи тетрархії, прийняли «конституційне» зобов'язання – делегувати частину повноважень молодшим співправителям (цезарям).

Література

- Weingartner Michael. Liquidating the Independent State Legislature Theory. // *Harvard Journal of Law and Public Policy*. 2023. Vol. 46. Issue 1. Pp. 135-220.
- Aguilar Blanc Carlos. La Teora del Estado Totalitario y el "Principio de integración de poderes" en la filosofía jurídica y política de Carl Schmitt. // *Revista Internacional De Pensamiento Político*. 2021. № 15. Pp. 241-264.
- Gaspardo Murilo. Teoria do Estado: Uma Proposta de Abordagem no Contexto de Globaliza o Financeira, Crises e Reformas Institucionais. // *REI – Revista Estudos Institucionais*. 2021. Vol. 7 № 3. Pp. 934-953.
- Мельник В. М. У полоні інтерпретацій. Політична антропологія між Сходом і Заходом. Монографія. Вінниця: Нова книга, 2020. 280 с.
- Мельник В. М. Проблема генези східноєвропейських державностей і критика «національних історій» (від візантійського спаду до концепції конглоїтатності). // *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2021. Вип. 38. С. 225-232.
- Ibbetson David. Sources of Law from the Republic to the Dominate. // *The Cambridge Companion to Roman Law*. Edited by David Johnston. New York: Cambridge University Press, 2015. Pp. 25-44.
- Griffin Miriam T. *Politics and Philosophy at Rome: Collected Papers*. Edited by Catalina Balmaceda. Oxford: Oxford University Press, 2018. XVI+775 pp.
- Мельник В. М. Назви римсько-візантійських і перських політичних утворень як джерела інформації про форму держави та дискурс міжнародної правосуб'єктності (від античності до середньовіччя). // *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 16-31.
- A t r k Tuna are. *The Painted Reliefs of Nicomedia. Uncovering the Colourful Life of Diocletian's Forgotten Capital*. Turnhout: Brepols, 2021. XVIII+198 pp.
- Kneil Peter. *Die Siegestitulatur der r mischen Kaiser*. G ttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1969. 253 s.

11. Cameron Averil. *The Later Roman Empire (AD 284-430)*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993. X+328 pp.
12. Waldron Byron. *Dynastic Politics in the Age of Diocletian (AD 284-311)*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022. XXII+274 pp.
13. Kolb F. *Diocletian und die Erste Tetrarchie: Improvisation oder Experiment in der Organisation monarchischer Herrschaft?* Berlin-New York: De Gruyter, 1987. IX+205 s.
14. Мельник В. М. Римсько-візантійський правовий режим *lex foedus* у політичній історії алеманнів. // *Juris Europensis Scientia*. 2023. № 1. С. 13-21.
15. Musset Lucien. *Les Invasions: les vagues germaniques*. Paris: Presses universitaires de France, 1965. 330 p.
16. Farre Claudio. Dalla Moesia alla Moesia Inferior: nascita e urbanizzazione di una provincia fra Augusto e Diocleziano. // *Rivista Storica dell'Antichità*. 2021. Numero 51. Pp. 149-163.
17. Barnes Timothy D. *The New Empire of Diocletian and Constantine*. Cambridge, MA, London: Harvard University Press, 1982. XIX+305 pp.
18. Maškin N. A. *Istorija starog Rima*. 9-o izd. Beograd: Naučna, 2002. 590 s.
19. Мельник В. М. Елементи римсько-візантійського юридичного спадку: титулатура, статус, правосуб'єктність понять «царство» і «королівство». // *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 3. С. 3-11.
20. Garnsey Peter, Saller Richard. Part 1. Chapter 1. Introducing the Principate. // *The Roman Empire: Economy, Society and Culture*. Berkeley: University of California Press, 2014. Pp. 1-18.
21. Петречко О. М. *Суспільно-політичний розвиток Римської Імперії в I – на початку III ст. н. е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії*. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 396 с.
22. Rees Roger. *Diocletian and the Tetrarchy*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004. XVI+219 pp.
23. Honoré Tony. 'Imperial' Rescripts A.D. 193-305: Authorship and Authenticity. // *The Journal of Roman Studies*. 1979. Vol. 69. Pp. 51-64.
24. Elder Olivia. Citizens of the Wor(l)d? Metaphor and the Politics of Roman Language. // *The Journal of Roman Studies*. 2022. Vol. 112. Pp. 79-104.
25. Gibbon Edward. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. Volume 1. London: J.M. Dent & Sons, 1910. XXIV+500 pp.
26. Мельник В. М. Республіканський характер Римської імперії: принципат і домінат як публічно-правові режими. // *Юридичний вісник*. 2023. № 1. С. 21-31.
27. Chaniotis Angelos. *Age of Conquests: The Greek World from Alexander to Hadrian*. London and Cambridge MA: Harvard University Press, 2018. XXII+446 pp.
28. Петречко О. М. Релігія як інструмент політики Помпея Великого. // *Давнина. Харківський історико-археологічний щорічник*. 2018. Том 15. С. 26-33.
29. Петречко О. М. Державне управління Риму доби принципату (I – II ст. н. е.). // *Проблеми гуманітарних наук*. 2006. Випуск XVIII. С. 114-123.
30. Dmitriev Sviatoslav. Traditions and Innovations in the Reign of Aurelian. // *The Classical Quarterly*. 2004. Vol. 54. No 2. Pp. 568-578.
31. Петречко О. М. Релігійна політика римського уряду в добу принципату (I-II століття н. е.): традиційні та чужоземні культу. // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2009. Вип. 44. С. 13-38.
32. Петречко О. М. Рим та християнство у I – II ст. н. е. // *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2007. Вип. 10. С. 142-155.
33. Şare Ağtürk Tuna. Myth and Eponymy on the Tetrarchic Frieze from Nicomedia. // *Journal of Roman Archaeology*. 2020. Volume 33. Pp. 417-431.
34. Leadbetter William Lewis. *Galerius and the Will of Diocletian*. Roman Imperial Biographies. London & New York: Taylor and Francis, 2009. XVI+280 pp.
35. Bury John Bagnell. *History of the Later Roman Empire from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian. AD 395 to 565*. Volume 1. London: Macmillan & Co., 1923. XXV+471 pp.
36. Southern Patricia. *The Roman Empire from Severus to Constantine*. London: Routledge, 2001. XVI+501 pp.

УДК 321.727:34''1866''(498)
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.3>

Я. В. Попенко
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
orcid.org/0000-0003-0841-0875

ПРАВОВІ ОСНОВИ КОРОЛІВСЬКОЇ ВЛАДИ В РУМУНІЇ ЗА ОСНОВНИМ ЗАКОНОМ 1866 РОКУ

Стаття присвячена аналізу та характеристиці правових основ становлення королівської влади в Румунії за Конституцією 1866 р. Прийняття першого Основного Закону стало доленосним актом в історії державотворчих процесів Румунії та сприяло розвитку її як суверенної держави. Король у Румунії тривалий час залишався особою, що певною мірою перебувала «вище» усього державно-політичного керівництва країною. Такий статус та повноваження монарха були делеговані першим Основним Законом. Юридичне закріплення такого правового статусу монарха на рівні Конституції дало змогу утвердити повноцінну королівську владу, що було вкрай важливим державно-політичним кроком для розбудови Румунії як незалежної країни.

Конституційні основи, функції та обмеження інституту монаршої влади в князівстві були зафіксовані у низці статей Конституції 1866 р. Водночас, надзвичайно важливим державно-конституційним аспектом стала чітка фіксація, що всі повноваження монарха мали здійснюватися, виходячи з інтересів нації. Закон 1866 р. закріпив повноваження монарха: у законодавчій гілці влади (право законодавчої ініціативи, право тлумачення законів, ст. 32-34); виконавчій владі (мав реалізовувати її в порядку, визначеному Конституцією, ст. 35) та частково у системі правосуддя (право на оголошення амністії з політичних питань, право відкладати або пом'якшувати покарання у кримінальних справах, ст. 93).

Для зміцнення основ державності Конституція офіційно закріплювала принцип спадковості влади монарха (ст. 82). Особа короля оголошувалася недоторканою. При цьому «творці» першого Основного Закону країни зафіксували, що румунський монарх не має жодних інших повноважень, крім тих, що надані йому Конституцією (ст. 96).

Ключові слова: виконавча влада, конституційна монархія, Конституція, Національне представництво, парламент.

Popenco Ya. V. THE LEGAL BASIS OF THE ROYAL POWER IN ROMANIA ACCORDING TO THE BASIC LAW OF 1866

The article has been devoted to the analysis and the characteristics of the legal basis of the formation of the royal power in Romania according to the Constitution of 1866. The adoption of the first Basic Law was a fateful act in the history of the state-building processes of Romania and contributed to its development as the sovereign state. The king in Romania for a long time was a person who was "above" all the state and political leadership of the country. Such status and powers of the monarch were delegated with the first Basic Law. The legal fixing of such legal status of the monarch at the level of the Constitution made it possible to establish full-fledged royal power, which was extremely important state-political step for the development of Romania as the independent country.

The constitutional basis, the functions and the limitations of the institution of monarchical power in the principality were fixed in the number of the articles of the Constitution of 1866. At the same time, an extremely important state-constitutional aspect was the clear fixation that all the powers of the monarch must be carried out based on the interests of the nation. The law of 1866 established the authority of the monarch such as in the legislative branch of power (the right of legislative initiative, the right to interpret laws, Articles 32-34); in executive power (had to implement it in the manner determined with the Constitution, Article 35) and partially in the justice system (the right to declare amnesty on political issues, the right to postpone or to reduce punishment in criminal cases, Article 93).

For strengthening of the basis of statehood, the Constitution officially established the principle of hereditary of the power of the monarch (Article 82). The person of the king was declared as untouchable. At the same time, the "creators" of the country's first Basic Law clearly fixed that the Romanian monarch did not have any other powers, except those granted to him with the Constitution (Article 96).

Key words: executive power, constitutional monarchy, the Constitution, the National representation, parliament.

Постановка проблеми. Король у Румунії тривалий час залишався особою, що певною мірою перебувала «вище» усього політичного керівництва країною. Такий статус та повноваження румунському монарху були делеговані Основним Законом 1866 р. Відзначимо, що юридичне «підвищення» правового статусу монарха на рівні Конституції дало змогу утвердити повноцінну королівську владу, що було вкрай важливим державно-політичним кроком для розбу-

дови румунської суверенності. Такий крок був цілком виправданий, зважаючи на надзвичайно складне внутрішнє та зовнішнє становище країни в якій вона перебувала внаслідок революційних змін 1848-1849 рр. в Європі. За словами М. Гуцана «народження сучасного румунського конституціоналізму у середині XIX ст. було важким процесом, який практично повністю був підпорядкований ідеологічному імпорту» [7, р. 229].

Проект Конституції був розроблений Державною радою та прийнятий Радою міністрів. Далі він був наданий на обговорення Установчим зборам [9, р. 87]. Після тривалих дебатів перший Основний Закон був прийнятий Установчими зборами 30 червня 1866 р. Прийняття Конституції стало доленосним державним юридичним актом для нації, оскільки означав кардинальну зміну співвідношення зовнішніх та внутрішніх факторів у державотворчому процесі князівства.

Таким чином румуни засвідчили власне прагнення до створення держави з окресленими кордонами і визначеною територією, населенням, наявністю органів державної влади та управління, суверенітетом, здатністю розробляти і впроваджувати закони та проводити міжнародну політику [12, р. 123]. За виразом, А. Банчу «Конституція 1866 р. стала преамбулою національної незалежності та утвердження ідентичності серед румун» [3, р. 27]. Проведення конституційної кодифікації сприяло швидкому та природному проникненню в румунське суспільство ідей європейського лібералізму та конституціоналізму. В цьому контексті не можна не погодитися із А. Банчу, яка відзначила, що утвердження конституціоналізму дало можливість румунам порушити принципи східного деспотизму і швидко приєднатися до цінностей ліберальної демократії [3, р. 23]. При цьому в 1866 р. румунська конституційна думка вагалася «між наслідуванням Заходу та визначенням власної ідентичності» [9, р. 95].

Важливим фактором прогресивної модернізації всього державно-правового механізму тогочасної Румунії стало те, що всі процеси були актуалізовані і підтримані місцевою політичною та інтелектуальною елітою, що мало далекосяжні соціально-політичні наслідки для країни.

Аналіз джерел та досліджень. Теоретичною базою написання статті стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених і юристів-практиків таких як: А. Банчу, М. Гуцан, С. Мартон, М. Сафта, Е. Штефан, І. Піддубний та ін. Водночас, маємо відзначити, що незважаючи на їх суттєвий внесок, питання конституційної історії Румунії саме в українській історико-юридичній науці практично відсутнє.

Метою статті є аналіз та характеристика правових основ королівської влади в Румунії за Основним Законом 1866 р.

Виклад основного матеріалу. Текст Конституції був оприлюднений 1 липня того ж року. З часом дослідники відзначали, що румунська Конституція 1866 р. була «найточнішою імітацією Конституції Бельгії 1831 р.» [9, р. 86]. Попередньо 28 квітня була скликана палата депутатів, яка ратифікувала обрання правителем Румунії Кароля Гогенцоллерна-Зігмарінгена, який 10 (22) травня склав присягу перед парламентом дотри-

муватися Конституції та законів князівства. В конституційну історію Румунії він увійшов як правитель Об'єднаних князівств Валахії та Молдавії Кароль I (Карл I) [11, р. 121].

Особистість Кароля I, як правителя Румунії, стала в 1866 р. своєрідним консенсусом в середовищі румунських парламентаріїв. Вони прагнули розглядати його як символ національного суверенітету та держави [9, р. 392]. Відзначимо також, що румунські конституціоналісти, розуміючи важливість особистості монарха як гаранта стабільності всієї конституційної системи держави, недаремно зробили ставку саме на іноземну династію. Новий монарх не був пов'язаний із місцевими політичними та економічними елітами та мав покласти край тривалому внутрішньополітичному суперництву в князівстві [5, р. 13]. В цьому контексті доречним буде звернути увагу на те, що парламентська «традиція» в князівстві на другу половину XIX ст. була ще занадто слабкою. Як відзначив М. Гуцан новий монарх мав балансувати між політичною мрією Румунії – парламентським режимом, покликаним наповнити Румунію цінностями сучасного конституціоналізму та з румунською реальністю – монархічним авторитаризмом, який уявлявся як прагматичне вирішення нагальних потреб країни [8, р. 383].

Конституційні основи, функції та обмеження інституту спадкової монархічної влади в князівстві були відзначені у низці статей Конституції 1866 р., зокрема в Розділі III «Повноваження держави» [6]. Надзвичайно важливим державно-конституційним аспектом стала ст. 31 Основного Закону, яка фіксувала, що всі повноваження держави виходять з інтересів нації, яка може їх здійснювати лише делегуванням повноважень у відповідності з принципами та правилами, встановленими діючою Конституцією [5, р. 153].

Таким чином, всі гілки влади, включно з монархом як главою князівства, мали діяти виключно в інтересах румунської нації та держави.

Стаття 32 передбачала, що законодавча гілка влади здійснювалася спільно князем та Національним представництвом, яке поділялося на дві асамблеї: Сенат та Збори депутатів. Водночас стаття містила обмеження законодавчих ініціатив самого монарха: «Кожен закон потребує згоди трьох гілок законодавчої влади». Лише після процедури вільного обговорення та згоди двох асамблей, закон міг бути наданий монарху на остаточне затвердження [6]. При цьому ст. 33 передбачала, що право законодавчої ініціативи належало і монарху, як і право тлумачення законів (ст. 34). Стаття 35 проголошувала, що виконавча влада належала князю, який мав реалізовувати її в порядку, визначеному діючою Конституцією.

Носіями судової гілки влади Конституція проголосила суди та трибунали, які виносили свої

рішення відповідно до закону, але виконувалися іменем монарха (ст. 36). При цьому в системі правосуддя за монархом закріплювалися окремі права. Зокрема, ст. 93 закріплювала за князем право на оголошення амністії з політичних питань та право відкладати або пом'якшувати покарання у кримінальних справах, за винятком тих, що були ухвалені щодо міністрів. Водночас ця ж стаття містила обмеження юрисдикції монарха в системі правосуддя. Він не міг призупиняти перебіг судового розгляду справи чи виконання судових рішень, а також будь-яким іншим чином втручатися у відправлення правосуддя [6].

Відзначимо, що в Основному Законі 1866 р. офіційно було закріплено принцип спадкової влади монарха. Наступність в успадкуванні престолу відігравала важливу роль в усіх суспільно-політичних та державно-правових сферах життя країни [2, с. 616].

На цьому аспекті слід акцентувати особливу увагу, оскільки він є надзвичайно важливим з точки зору розвитку власного національного конституціоналізму в Румунії. Офіційне закріплення в Конституції 1866 р. принципу спадкової монархії прямо суперечило положенням Конвенції щодо устрою Дунайських князівств від 7 серпня 1858 р., документу, що був підписаний за підсумками Паризької конференції (учасники Франція, Англія, Османська та Російська імперії та ін.). Цей акт передбачав встановлення в Румунії виборної монархії (господарів) «з осіб місцевого походження» [1].

Тобто Основний Закон 1866 р. не призвів до «тактичної» зміни форми правління з виборної монархії на спадкову монархію, він на найвищому державно-правовому рівні закріпив та підкреслив суверенність країни в праві самостійно вирішувати всі питання власного державотворення. Відзначимо і той факт, що питання встановлення на рівні Конституції «виборної» або «спадкової» монархії досить активно обговорювався і в самому румунському політичному середовищі. Цей складний для країни пошук для досягнення компромісу не є предметом запропонованої публікації, але за бажанням, з перебігом парламентських та позапарламентських дебатів та дискусій можна ознайомитися у відповідній роботі С. Мартон [9].

Таким чином, ст. 82 проголошувала встановлення спадкової монаршої влади в країні, що здійснювалася по висхідній прямій і законній лінії короля Кароля I. Спадкоємцями мали бути виключно чоловіки, а жінки чи їх нащадки не вважалися такими [10, р. 70]. Всі спадкоємці короля мали бути перехрещені у православну віру східного обряду. В разі відсутності спадкоємців Кароля I до влади мав прийти найстарший із його братів чи хтось із їх синів. За умови, якщо за життя монарха в нього не було жодного брата чи сина

або вони відмовлялися зайняти згодом престол, князь мав право назвати свого наступника з числа членів будь-якої європейської династії. Щоправда в такому разі потрібна була згода Національного представництва (ст. 83).

Окремо у ст. 83 відзначалося, що в разі відмови всіх можливих претендентів трон залишався вільним. У такому випадку у ст. 84 прописувалася процедура обрання наступника. Зокрема, депутати та сенатори впродовж восьмиденного строку мали ухвалити рішення про призначення королем представника однієї із західноєвропейських династій. Процедура вважалася законною в разі присутності не менше трьох четвертих членів кожної з палат Національного Зібрання і якщо дві третини присутніх проголосували [2, с. 616].

При наявності вакантного трону палати депутатів мали призначити регентство у складі трьох осіб, які мали тимчасово виконувати повноваження керівника держави. Окремо ст. 84 передбачала, що під час проведення всіх необхідних процедур призначення нового монарха, голосування проводилося виключно таємно [5, р. 159].

Стаття 85 визначала, що у разі смерті монарха Національне зібрання мало зібратися без скликання у десятиденний термін після офіційного оголошення про смерть князя. Депутати та сенатори мали виконувати свої обов'язки до того часу, поки не будуть замінені новим складом. Для забезпечення безперервності законного функціонування державного апарату, у ст. 86 передбачалося, що з моменту смерті князя до складання присяги його наступником конституційні повноваження монарха мали здійснюватися від імені всього румунського народу міністрами під їх особисту відповідальність [5, р. 160].

На окрему увагу заслуговує ст. 87, оскільки саме вона проголошувала конституційність влади румунського монарха. Він після досягнення повноліття (18-ти років) не міг вступити у володіння тронем доти, доки не складе присягу перед Національним зібранням. Новий монарх в урочистій атмосфері мав проголосити: «Клянусь дотримуватися Конституції і законів румунського народу, захищати національні права і цілість території» [13, р.66]. Конституція передбачала можливість монарха за життя самостійно призначити регентство, яке в разі його смерті виконувало монарші функції на час неповноліття спадкоємця. Призначення регентства обов'язково потребувало згоди Національного представництва. Регенти перш ніж вступити на свою посаду також були зобов'язані скласти урочисту присягу, текст якої містився у ст. 87 Конституції.

Інститут регентства міг бути використаний і у випадку неспроможності (недієздатності) чинного монарха виконувати свої державні функції. Факт такого стану юридично мали зафіксувати

міністри, скликати Національні збори, які і мали призначити регентів (ст. 89).

Своєрідним юридичним «охоронцем» непорушності принципів конституційної монархії в країні стала ст. 90, яка фіксувала, що жодні зміни до Конституції не могли бути внесені під час регентства [6]. Водночас, князь не міг бути главою іншої держави, без згоди Національного представництва. При цьому жодна з асамблей не могла обговорювати це питання, якщо не були присутні щонайменше дві третини її членів, що входили до її складу. Відповідно і рішення могло бути прийняте лише більшістю у дві третини голосів присутніх членів (ст. 91).

Особа короля оголошувалася Конституцією недоторканою, тоді як відповідальність несли міністри. При цьому королівський акт набував чинності лише після підписання його відповідним міністром (ст. 92) [10, р. 70].

Вище у тексті статті вже було сказано про окремі повноваження румунського монарха в сфері правосуддя, надані та гарантовані йому Конституцією. Крім них ст. 93 наділяла князя наступними функціями та повноваженнями:

1. Право призначення на посади та звільнення міністрів.

2. Право санкціонувати та оприлюднювати закони (міг відмовитись від своєї санкції).

3. Право призначувати або затверджувати претендентів на всі державні посади.

4. Не мав права без спеціального закону створювати нові державні відомства.

5. Встановлював правила, необхідні для виконання законів, але не міг ні змінити, ні призупинити дію самих законів, як і відмовитись від їх виконання.

6. Оголошувався головнокомандувачем Збройних сил країни.

7. Мав право надавати військові звання, відповідно до закону.

8. Мав право відзначати румунськими державними нагородами, дотримуючись спеціального закону.

9. Мав право карбувати гроші відповідно спеціального закону.

10. Мав право укладати міжнародні конвенції та договори з іншими державами, але вони обов'язково мали бути схвалені іншими законодавчими органами [6].

Стаття 95 Конституції врегульовувала взаємини між князем та Національним представництвом [10, р. 71]. Парламент скликався щорічно 15 листопада, якщо князь не скликав його раніше. Тривалість кожної сесії визначалася у три місяці. На початку сесії князь мав охарактеризувати стан країни, а парламент дати відповідь. Князь мав право скликати Асамблеї позачергово, мав право їх розпуску (однієї або обох), мав право відкласти сесії (не більше ніж на місяць) [9, р. 61–62].

Отже, з одного боку встановлюючи принцип балансу гілок влади та паритетності, автори Основного Закону визначали верховенство виконавчої гілки влади в якій монарх відіграв особливу важливу роль.

У ст. 96 відзначалося, що князь Румунії «не мав жодних інших повноважень, крім тих, що надані йому Конституцією» [3, р. 28]. Статті 100-103 визначали правовий характер взаємин між румунським володарем та міністрами (призначення, відповідальність, імпичмент).

Розділ IV «Про фінанси» Конституції передбачав окремі загальні повноваження князя у фінансовій сфері життєдіяльності країни. Зокрема ст. 113 передбачала, що лише після остаточного позитивного санкціонування монарха бюджетні надходження та витрати вважалися прийнятими. У безпосередній співпраці з іншим законодавчим органом Національним представництвом (обидві асамблеї), за румунським володарем закріплювалося право перегляду статей чинної Конституції (ст. 129) [6].

Висновки та перспективи. Підсумовуючи вищесказане можемо констатувати, що на другу половину XIX ст. перед румунською нацією постало вкрай складне стратегічне завдання – будівництво власної держави. Крім суто внутрішніх питань та проблем, на князівство продовжував значною мірою тиснути зовнішньополітичний фактор. Румунія продовжувала залишатися європейською проблемою, більше того жодна держава не бажала ризикувати заради допомоги здійснити «золоту мрію» румунського народу, спрямовану на об'єднання в межах національної держави [4, р. 72].

Прийнятий в 1866 р. Основний Закон країни юридично затвердив демократичні устремління румунської нації, встановивши особливо важливі принципи функціонування держави, такі як: принцип національного суверенітету, принцип поділу влади, принцип представницького правління, принцип спадкової монархії, принцип відповідальності державних посадовців (міністрів), принцип верховенства Конституції над іншими законами. Він сприяв поступовій демократизації державних і громадських структур, формуванню поняття громадянської особистості, допускаючи водночас відкрите протистояння політичних поглядів як у парламентських дебатах, так і через засоби масової інформації.

Завдяки запровадженню інституту конституційної монархії тогочасному правителю в особі Кароля I вдалося встановити та утримувати певний політичний баланс в країні між лібералами та консерваторами, що дозволяло потенційно зміцнити двопартійну систему та закласти основи громадянського суспільства і майбутнього конституційного життя Румунії.

Література

1. Дроздов В. Рух за об'єднання Дунайських князівств у другій половині 50-х рр. XIX ст. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/597>.
2. Піддубний І.А. Партії, парламент, король та уряд. Розвиток і взаємодія елементів політичної системи Румунії у 1918-1940 рр. : монографія. Чернівці : Друк Арт, 2019. 912 с.
3. Banciu A. Constituție și identitate la români. *Sfera Politicii*. 2018. № 3-4 (197-198). P. 22-56.
4. Berindei D. Epoca Unirii. București : EDITURA AC ADEMIEI REPUBLICII SOCIALIS TE ROMÂNIA, 1979. 273 p.
5. Constituțiile României. Studii / Coordonator Prof. univ. dr. Gheorghe Sbârnă. Târgoviște : Editura Cetatea de Scaun, 2012. 349 p.
6. Constituțiunea Romaniei din 1866. URL: <https://www.constitutia.ro/const1866.htm>
7. Guțan M. Constituționalism și import constituțional în România modernă: proiectul de Constituție de la 1848 al lui Mihail Kogălniceanu. *Studia Politica : Romanian Political Science Review*. 2011. Vol. 11. № (2). P. 227-254.
8. Guțan M. Transplant constituțional și constituționalism în România modernă : 1802-1866. București : Editura Hamangiu, 2013. 469 p.
9. Marton S. La construction politique de la nation. La nation dans les débats du Parlement de la Roumanie (1866-1871). Institutul European, 2009. 450 p.
10. Muica F.Z. The Head of State in Romanian Constitutionalism – Between a Monarch and a President. *Curentul Juridic – Juridical Current*. 2018. Vol. 72, No. 1. P. 67-77.
11. Popenko Ya. The Constitutional Fixing of the Principle of the Division of State Power in the Basic Law of Romania of 1866. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. № 4. P. 119-125.
12. Safta M. Drept constituțional și instituții politice. București: Editura Hamangiu, 2 vol. Vol. 1: Teoria generală a dreptului constituțional : drepturi și libertăți, 2018. 332 p.
13. Ștefan E. Reflectarea Constituțională a Jurământului de Credință. *Revista Universul Juridic*. 2020. Nr. 4. P. 64-80.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.4>**Н. В. Мішина**

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-2357-3384

ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІ ТЕРИТОРІЇ: КОНЦЕПЦІЯ ЗДІЙСНЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІСЛЯ ДЕОКУПАЦІЇ

Підкреслено, що питання вирішення проблем тимчасово окупованих територій в Україні після їхньої деокупації вимагають зусиль фахівців низки галузей права та наук. У першу чергу – фахівців з конституційного права та з міжнародного права. Адже саме розуміння та застосування міжнародного права в контексті тимчасово окупованих територій є ключовим елементом досліджень української юридичної науки. Це стосується як міжнародних зобов'язань України, так і прав людини на цих територіях, а також особливостей здійснення державної влади та місцевого самоврядування на цих територіях (у тому числі, з метою захисту прав людини).

Метою статті є аналіз потенціалу галузі конституційного права України з застосуванням зарубіжного досвіду ідентифікувати можливі проблеми та почати розробку шляхів їхнього вирішення ще до того, як усі території будуть деокуповані.

Зазначено, що конституційне право України у зв'язку з тимчасовою окупацією певних територій України отримало низку важливих викликів. Так, на сучасному етапі підвищену актуальність мають наукові дослідження у наступних напрямках: аналіз правових аспектів окупації, наслідки втрати територіальної цілісності та гуманітарних наслідків для населення. «На стиці» конституційного права на міжнародного права знаходяться питання щодо процесів деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій.

Сформульовано, що в очікуванні деокупації тимчасово окупованих територій, можна вже проводити підготовчу роботу, спрямовану на створення програм відновлення на цих територіях, наприклад, місцевого самоврядування. Зазначено, що такі ініціативи вже є, вони виходять не від держави, а від органів місцевого самоврядування. про тимчасово окуповані території, їхню деокупацію та те, як це впливатиме (якщо впливатиме) на місцеве самоврядування на цих територіях, немає жодної згадки у Законі України від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні». Однак, подібні положення стали б у нагоді. Після вирішення інституційного питання, відповідні положення могли б бути уміщені у чинному законодавстві, підготовано проекти концепцій та розроблені стадії процедур, які доцільно буде провести з урахуванням не лише національного, але й зарубіжного досвіду.

Ключові слова: тимчасово окуповані території, деокупація, місцеве самоврядування, муніципальне управління, муніципальне право, права людини.

Mishyna N. V. TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES: CONCEPT OF LOCAL SELF-GOVERNANCE AFTER DEOCCUPATION

It is emphasized that addressing the issues related to the temporarily occupied territories in Ukraine after their deoccupation requires the efforts of experts from various fields of law and sciences. In particular, experts in constitutional law and international law play a pivotal role in this context. Understanding and applying international law in the context of temporarily occupied territories are key elements of research in Ukrainian legal studies. This pertains to both Ukraine's international obligations and human rights on these territories, as well as the peculiarities of exercising state authority and local self-governance in these areas (including for the protection of human rights).

The aim of this article is to analyze the potential of Ukrainian constitutional law with the application of international experience to identify potential issues and initiate the development of solutions even before all territories are deoccupied.

It is noted that Ukrainian constitutional law has faced several significant challenges due to the temporary occupation of certain Ukrainian territories. Currently, scientific research holds increased relevance in several areas, including the analysis of legal aspects of occupation, consequences of territorial integrity loss, and humanitarian implications for the population. The intersection of constitutional law and international law raises questions about the processes of deoccupation and reintegration of temporarily occupied territories.

It is formulated that while awaiting the deoccupation of temporarily occupied territories, preparatory work can already begin to create recovery programs in these areas, including local self-governance. It is pointed out that such initiatives are already in progress, originating not from the state but from local self-government bodies. However, there is no mention of temporarily occupied territories, their deoccupation, and their potential impact (if any) on local self-governance in the Law of Ukraine of May 21, 1997, "On Local Self-Government in Ukraine." Nevertheless, similar provisions could be valuable. After resolving the institutional issue, relevant provisions could be incorporated into current legislation, draft concepts prepared, and procedural stages developed, taking into account not only national but also international experience.

Key words: temporarily occupied territories, deoccupation, local self-governance, municipal management, municipal law, human rights.

Постановка проблеми. Питання вирішення проблем цих територій після їхньої деокупації вимагають зусиль фахівців низки галузей права та наук. У першу чергу – фахівців з конституційного права та з міжнародного права. Адже саме розуміння та застосування міжнародного права в контексті тимчасово окупованих територій є ключовим елементом досліджень української юридичної науки. Це стосується як міжнародних зобов'язань України, так і прав людини на цих територіях, а також особливостей здійснення державної влади та місцевого самоврядування на цих територіях (у тому числі, з метою захисту прав людини). Слід при цьому підкреслити, що питання тимчасово окупованих територій також мають міжнародне вимірювання і вплив на відносини України з іншими державами та міжнародними організаціями. Розуміння цих питань є важливим для формування зовнішньої політики України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання тимчасово окупованих територій неодноразово були у центрі уваги дослідників. Адже у сучасному світі, на жаль, подібні випадки не є поодинокими (дивись, наприклад, [1-6]). При написанні статті автор застосовувала переважно аналітичні матеріали, а також публікації часописів "*Journal of Conflict and Security Law*" та "*International Review of the Red Cross*", які регулярно публікують дослідження цього типу.

Метою статті є аналіз потенціалу галузі конституційного права України з застосуванням зарубіжного досвіду ідентифікувати можливі проблеми та почати розробку шляхів їхнього вирішення ще до того, як усі території будуть деокуповані.

Виклад основного тексту. Конституційне право України у зв'язку з тимчасовою окупацією певних територій України отримало низку важливих викликів. Так, на сучасному етапі підвищену актуальність мають наукові дослідження у наступних напрямках: аналіз правових аспектів окупації, наслідки втрати територіальної цілісності та гуманітарних наслідків для населення. «На стиці» конституційного права на міжнародного права знаходяться питання щодо процесів деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Адже для них необхідними є не лише національні, але й також міжнародні правові інструменти. Навряд чи в межах лише науки конституційного права можна сформулювати та запропонувати різні стратегії та шляхи деокупації, які можуть бути використані для повернення контролю над тимчасово окупованими територіями. Тут буде недостатньо зусиль конституціоналістів і фахівців з міжнародного права – адже подібні стратегії мають включати також і аналіз військових, дипломатичних, політичних та економічних аспектів деокупації.

Закон України від 15 квітня 2014 року «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначив, що «тимчасово окупована територія» є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України» [7]. Цей Закон передбачає, що «правовий статус тимчасово окупованої території, а також правовий режим на тимчасово окупованій території визначаються цим Законом, іншими законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, принципами та нормами міжнародного права» [7]. Саме з цього слід виходити при виборі відповідних тем конституційно-правового дослідження.

Сферою досліджень, яка охоплюється предметом науки конституційного права, є більшість стадій процесів реінтеграції та відновлення довіри населення на окупованих територіях. Так, фахівцями з конституційного права можуть проектуватися соціальні та гуманітарні програми, які спрямовані на відновлення інфраструктури, освіти та забезпечення прав людини. При цьому доцільно звертатись не лише до міжнародно-правових розробок, але й до досвіду зарубіжних країн.

Першим прикладом, який може стати у нагоді, є приклад Косово. Він має доволі високий ступінь релевантності для України тому, що, по-перше, Косово є державою, яка знаходиться у Європі, та, по-друге, події на спірних територіях відбувались доволі нещодавно, у XXI столітті.

Оголошення незалежності Косово від Сербії стало результатом тривалих переговорів, конфліктів і турбулентностей, які охопили Балкани в минулому столітті. Відзначимо, що Косово було однією з автономних провінцій Сербії і місцем, де історично корінні албанські мешканці жили поряд з сербами. Варто нагадати, що **Косово (Косівська Республіка)** оголосило незалежність від Сербії в 2008 році. Ця подія стала предметом спору між різними державами; спір точився навколо питань статусу Косово. На сучасному етапі Косово фактично контролює свою територію, але Сербія та інші держави не визнають його незалежність. На світовій арені сучасності важко знайти країну, що була б настільки контроверсійною. Спір навколо статусу Косово залишається актуальним і змушує враховувати складні політичні, правові, історичні та геополітичні фактори, які визначають міжнародну динаміку на Балканах та долю народу Косова.

Сам факт проголошення незалежності не припинив спір про статус Косово, він триває. Не завершено не лише спір, але й сам конфлікт. Навпаки, проголошення незалежності спричинило нові

виклики і суперечності. Необхідно врахувати, що не всі держави світу визнали Косово як суверенну державу. Сербія, підтримана рядом інших країн, відмовилася визнати незалежність Косово і розглядає його територію як свою невід'ємну частину. Це стало однією з ключових точок спору.

З одного боку, багато країн, включаючи США, країни Європейського Союзу та ряд інших, визнали Косово як незалежну державу і встановили дипломатичні відносини з нею. З іншого боку, Китай, Індія та деякі інші країни відмовилися визнати незалежність Косова, висувачи аргументи, що це може створити небезпеку для стабільності і норм міжнародного права.

Така ситуація склалась не в останню чергу з урахуванням особливостей геополітичного фактору: Косово, завдяки своєму розташуванню і історичним зв'язкам з різними культурами та релігіями, відіграє важливу роль у геостратегічних питаннях багатьох країн, – а отже, залишається «місцем боротьби» за вплив і контроль у Балканському регіоні. З огляду на ці чинники, статус Косова залишається темою важливих міжнародних дискусій і переговорів. Для подальшого вирішення конфлікту і забезпечення миру та стабільності в Балканському регіоні, на сучасному етапі триває пошук компромісу та дипломатичного рішення, які враховували б інтереси всіх зацікавлених сторін.

Отже, ситуація в Косово є складною та унікальною, оскільки територія має незвичайний правовий статус та контролюється міжнародними організаціями. Досі існують випадки, коли країни відзивають визнання Косова (наприклад, так вже зробило приблизно 20 країн).

До числа основних особливостей здійснення державної влади та місцевого самоврядування в Косово належать наступні:

- наявність такого джерела конституційного права, як Декларація незалежності Косово;
- наявність міжнародного управління (адже після завершення конфлікту у Косово у 1999 році, територія стала об'єктом міжнародного управління. ООН та Європейський Союз зіграли ключову роль у створенні міжнародних організацій, які надавали підтримку і контроль над Косово);
- функціонування на території Косово не лише міжнародних інституцій загального характеру, але й спеціального характеру (у Косово були створені міжнародні інституції, такі як Міжнародна цивільна офісна місія в Косово (МІСІОК) та Європейська правопорядкова місія в Косово (EULEX), які сприяли забезпеченню порядку та правопорядку на території);
- наявність колегіального представницького органу законодавчої влади (Косово має власний парламент, який приймає закони та приймає рішення щодо внутрішніх справ. Проте важливі

рішення, які стосуються конституційних питань та зовнішньої політики, потребують схвалення міжнародних представників);

– практична реалізація принципу поділу державної влади на гілки з урахуванням того, що парламент має обмежену компетенцію та не завжди самостійний у прийнятті важливих рішень з питань державного та суспільного життя;

– **наявність** системи місцевого самоврядування з місцевими органами влади, включаючи муніципалітети та регіони. Місцеві органи мають владу у багатьох сферах, таких як освіта, охорона здоров'я та місцеві інфраструктурні проекти.

Це лише загальний огляд особливостей державної влади та місцевого самоврядування в Косово. Ситуація в Косово є динамічною та піддається змінам, і подальший розвиток правового статусу цієї території може залежати від міжнародних та внутрішніх факторів. Слід також зазначити, що у 2022 році Республіка Косово виступила з ініціативою щодо свого вступу до Європейського Союзу.

Зарубіжний досвід свідчить про те, що вирішення питань тимчасово окупованих територій є тривалим та складним процесом, який вимагає багатофакторного підходу, враховуючи права та інтереси всіх сторін конфлікту. Специфіка рішень може варіюватися від конфлікту до конфлікту, враховуючи географічні, культурні, історичні та політичні особливості.

На сучасному етапі тимчасово окуповані території поступово повертаються під контроль України. При цьому у згаданому вище Законі України від 15 квітня 2014 року «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» встановлено, що деокупація – це «комплекс заходів державної політики, наслідком яких є повна відсутність на території України, що була тимчасово окупована, збройних формувань Російської Федерації і окупаційної адміністрації Російської Федерації та встановлення загального ефективного контролю України на цій території (повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України та відновлення конституційного ладу України на цій території)» [7]. Однак, зараз, в очікуванні деокупації тимчасово окупованих територій, можна вже проводити підготовчу роботу, спрямовану на створення програм відновлення на цих територіях, наприклад, місцевого самоврядування.

Варто зазначити, що такі ініціативи вже є, вони виходять не від держави, а від органів місцевого самоврядування. Так, на офіційному веб-сайті, присвяченому питанням децентралізації, восени 2023 року розміщено повідомлення щодо того, що «місцеву «Асоціацію нескорених громад» створили органи місцевого самоврядування тимчасово окупованих територій Запорізької, Херсонської,

Донецької та Луганської областей. Організацію створено рішеннями сесій Мелітопольської, Роздольської та Василівської місцевих рад Запорізької області» [8].

Такий підхід слід всіляко вітати, тим більше, що на загальнодержавному рівні відповідні підготовчі роботи поки що не проводяться. Наприклад, про тимчасово окуповані території, їхню деокупацію та те, як це впливатиме (якщо впливатиме) на місцеве самоврядування на цих територіях, немає жодної згадки у Законі України від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні» [9]. Однак, подібні положення стали б у нагоді. Як зазначено у прес-релізі згаданої вище «Асоціації нескорених громад», її мета – «створити центр компетенції з метою відбудови, трансформації тимчасово окупованих громад та формування сталої конкурентної спроможності відновлених територій. Місія – об'єднати зусилля органів місцевого самоврядування та виконавчої влади, бізнесу, громадянського суспільства, науки та міжнародних партнерів для вирішення ключових питань відновлення та стратегічного розвитку тимчасово окупованих територій» [8]. Така ініціатива могла б виходити з загальнодержавного рівня, від законодавчого органу чи від профільного центрального органу виконавчої влади.

Висновки. Після вирішення інституційного питання, відповідні положення могли б бути уміщені у чинному законодавстві, підготовано проекти концепцій та розроблені стадії процедур, які доцільно буде провести з урахуванням не лише національного, але й зарубіжного досвіду.

Перспективи подальших творчих розвідок у цьому напрямі полягають у тому, щоб сформулювати пропозицію, на який орган державної влади оптимально покласти відповідні завдання, та

у формулюванні пропозицій щодо внесення за підсумками його роботи відповідних змін та доповнень до Закону України від 21 травня 1997 року «Про місцеве самоврядування в Україні».

Література

1. Mishyna N. V. Role of local and regional authorities in the implementation of ectrh judgments: bibliographical review. *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 146-151.
2. Mishyna N. Ukrainian Legislation on Associations: Constitutional Axiology And The European Court Of Human Rights' Case Koretskyu and Others v. Ukraine. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2022. Т. 31. С. 57-63.
3. Qaracayev C. Axiological Function of The Constitutional Court of The Republic of Azerbaijan. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 3. С. 135-138.
4. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24-27.
5. Легеца Ю.О. Забезпечення безпеки використання природних ресурсів в умовах адміністративно-правового режиму антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 75-79.
6. Leheza Yu.O. Public environmental funds as a source of the formation of local budgets of Ukraine. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 522-524.
7. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 26. Ст. 892.
8. Тимчасово окуповані громади Запорізької області об'єднують зусилля для відновлення та стратегічного розвитку. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17230>
9. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вп>

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.61

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.5>

А. А. Янчук

аспірант

Київського університету інтелектуальної власності та права

Національного університету «Одеська юридична академія»

orcid.org/0009-0000-1424-3503

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА ПРИ ВИРІШЕННІ СІМЕЙНИХ СПОРІВ

Стаття присвячена аналізу оприлюднених рішень Європейського суду з прав людини як джерела права, що змінює практику вирішення національними судами сімейних спорів у відповідності до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У цій статті проведена авторська позиція щодо значення правових позицій Європейського суду з прав людини для формування судової практики вирішення сімейних спорів. Наведено рішення Європейського суду з прав людини, що мали експліцитний вплив на практику правозастосування у вказаній категорії справ. Звернуто увагу, що неодноразово змінювались *підходи до* застосування законодавства та права при вирішенні сімейних спорів, в тому числі однією з підстав таких змін за останні роки.

Водночас наведені доктринальні позиції провідних фахівців з сімейного права України стосовно сімейних спорів та висловлена авторське їх розуміння. Так, в Україні є проблема неналежного мотивування судових рішень по сімейним спорам, зокрема, прийнятих у спорах, пов'язаних з найкращими інтересами дитини. Звернуто увагу, що в непоодиноких випадках суд першої, апеляційної та касаційної інстанцій формально зазначають рішення ЄСПЛ аби уникнути належного обґрунтування, що в подальшому призводить до потреби звернення в ЄСПЛ, і як наслідок констатації факту порушення Конвенції.

Запропоновано класифікувати рішення ЄСПЛ у сімейних спорах на загальні та спеціальні. До загальних доцільно відносити кожне рішення ЄСПЛ у сімейному спорі, де вирішуються прецедентні питання застосування статті 8 Конвенції. Такі рішення, здебільше, мають цікаве підґрунтя в процесуально-правовому аспекті для побудови правової позиції по вирішенню сімейного спору в судовому порядку, а також деталізують зміст положень Конвенції. До спеціальних рішень ЄСПЛ слід віднести ті, що векторно підходять до обставин конкретної судової справи.

Сумізовано, що рішення ЄСПЛ як джерело права застосовуються судами всіх інстанцій та позитивно впливають на формування судової практики вирішення сімейних спорів, підвищують динаміку розвитку сімейного права, а також дозволяють оптимально уніфікувати судову практику. Водночас, проблемними залишаються питання нерелевантного застосування практики ЄСПЛ та формального підходу до вирішення сімейних спорів національними судами.

Ключові слова: ЄСПЛ, сімейні спори, судова практика, джерело права, правозастосування.

Yanchuk A. A. PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AS A SOURCE OF LAW WHILE SETTLEMENT OF FAMILY DISPUTES

The article is dedicated to analysis of published decisions of the European Court of Human Rights as a source of law that changes the practice of settlement of family disputes by national courts to its correspondence to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. In the article there is expressed the author's opinion on significance of the legal positions of the European court for formation of the judicial practice of settlement of family disputes. There are presented decisions of the European Court of Human Rights that had explicit influence on the practice of application of law in the mentioned category of cases. There was paid attention to the fact that there were multiple changes of *approaches to* application of the legislation and law while settlement of family disputes, including one of reasons for such changes within recent years.

At the same time, there were presented doctrinal positions of leading specialists in the family law of Ukraine in respect to family disputes and there was expressed author's understanding of them. Thus, there is a problem of non-proper justification of court decisions in family disputes in Ukraine, namely, the ones that were taken in the disputes that are connected with the best interests of a child. There was paid attention to the fact that in many cases a court of the first instance, court of appeal and court of cassation formally state decisions of the European Court of Human Rights in order to avoid the proper reasoning, what in the future will bring to the necessity to address to the European Court of Human Rights, and as a result to statement of the fact of violation of the Convention.

It was suggested to classify decisions of the European Court of Human Rights in family disputes into general and special ones. To the general decisions it is reasonable to put each decision of the European Court of Human Rights in family disputes where there are settled decisional questions of application of article 8 of the Convention. Such decisions, mainly, have interesting reasoning in the procedural law aspect for building of the legal position in settlement of a family dispute in the judicial way, and they detail the content of provisions of the Convention. To special decisions of

the European Court of Human Rights we should put those decisions that are vectorially proper for circumstances of a certain judicial case.

It was summed that decisions of the European Court of Human Rights as a source of law are applied by courts of all instances and have positive influence on formation of judicial practice of settlement of family disputes, they increase dynamics of development of the family law and make it possible to unify the judicial practice in the optimal way. At the same time, questions of irrelevant application of practice of the European Court of Human Rights and formal approach to settlement of family disputes by national courts are keeping to be problematic.

Key words: the European Court of Human Rights, family disputes, judicial practice, source of law, application of law.

Постановка проблеми. Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), Україна відповідно до положень ст. 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» [1] визнала обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції. Вказана норма корелюється зі змістом ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [2], згідно з якою суди мають застосовувати під час розгляду справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права.

Питання застосування практики ЄСПЛ при вирішенні сімейних спорів набуває особливої актуальності з огляду на необхідність подальшого вдосконалення підходів до судового правозастосування у цій категорії справ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практику Європейського суду з прав людини як джерело національного права в цілому досліджувало багато науковців серед яких, зокрема, Боняк В.О., Боднар Т.В., Городовенко В.В., Глов'юк І.В., Дзера, І.В., Довгерта А.С., Жилінкової В.І., Кисіля О.В., Корнієнко М.В., Кучук А.М., Орлова О.О., Сидоренко О.О., Труби В.І., Фазикош Г.В., Юрчишин В.Д. Зміст рішень ЄСПЛ в сімейних спорах досліджували такі науковці як Берназюк І.М, Беспалов Ю.Ф., Бориславська М.В., Дроздов О.М., Труба В.І., Чевичалова Ж.В., Явор О.А.

Бориславська М.В. досліджуючи питання значення рішень ЄСПЛ в сфері сімейних відносин зробила висновок про необхідність врахування особливостей, що притаманні певній державі та людям, а саме, що потрібно враховувати етнічні, культурні, релігійні та інших особливості держави [3, с. 277]. Рішення ЄСПЛ в напрямку статті 8 Конвенції показують, що сімейні конфлікти мають свої грані та аспекти, багато в чому залежать він звичаїв та предмету.

Труба В.І. аналізуючи вплив практики ЄСПЛ на розвиток сімейного законодавства України звершив свій аналіз тим, що при рекодифікації законодавства з метою врегулювання сімейних відносин в частині, що врегулюють право дитини на спілкування [4, с. 38].

Чевичалова Ж.В. розглядаючи розуміння терміна "сімейне життя" в контексті ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод дійшла до висновку, що у своїй практиці Суд вказав на наявність певних ускладнень, що пов'язані із визначенням точних меж між позитивними та негативними зобов'язаннями, які випливають із ст. 8 Конвенції. З урахуванням специфіки прав гарантованих цією статтею, у кожному випадку необхідне додержання справедливого балансу при наданні переваги інтересам окремої особи, з одного боку, і суспільства – з другого, зважаючи на користування державою певною свободою розсуду [5, с. 16]. Даний влучний висновок про дотримання балансу є вкрай важливим, адже за його відсутності зміна практики вирішення сімейних конфліктів буде зазнавати негативні наслідки, які полягатимуть в шаблонному підході до вирішення спорів і зменшення індивідуальності підходу до кожної сімейної справи.

Здійснюючи науково-теоретичний аналіз поняття «сім'я» та досліджуючи стан регулювання відносин щодо поняття «сімейне життя» в практиці ЄСПЛ в своїй статті під назвою "сімейне життя" в інтерпретації ЄСПЛ Явора О.А. дійшла висновку, що з урахуванням специфіки сімейних прав, гарантованих ст. 8 Конвенції, у врегулюванні юридичних фактів у сімейно-правовій сфері мають враховуватися межі державного впливу на відносини, що складаються в сім'ї, а також дотримуватися баланс у нормуванні загально-правових відносин та приватних сімейних відносин особистого характеру, які взагалі не повинні регулюватися законом або мають піддаватися мінімальному нормативному впливу [6, с. 49].

Метою статті є аналіз рішень Європейського суду прав людини як джерела права, що змінює практику вирішення національними судами сімейних спорів у відповідності до Конвенції. Аналіз рішень ЄСПЛ у сімейних спорах у юридичній площині має практичне значення при визначенні стандартів доказування обставин при вирішенні сімейних спорів.

Виклад основного матеріалу. При вирішенні сімейних спорів судді України керуються не лише національним законодавством, але і нормами ратифікованих Україною міжнародних правових актів, зокрема, Конвенції. Останні тридцять два роки неодноразово змінювались *підходи до* застосування законодавства під час вирішення сімей-

них спорів, в тому числі однією з підстав таких змін за останні роки стали рішення ЄСПЛ, у яких констатовано порушення статті 8 Конвенції.

Вже декілька десятиліть ЄСПЛ розглядає Конвенцію як «живий інструмент», керуючись у своїх рішеннях не статичними, одного разу прийнятими нормами, а реально наявними правовідносинами, особливостями правових систем, культур, правосвідомості різних держав-членів РЄ. Тому можна говорити про «вирівнювання» ролі і місця у цій системі захисту прав людини норм власне Конвенції та рішень, стандартів і принципів, вироблених Судом. Еволюційний підхід до Конвенції (тлумачення її положень в еволюції та у відповідності до змінних правовідносин) викладено у рішеннях «Тайрер проти Сполученого Королівства» від 25.04.1978, «Маркс проти Бельгії» від 13.06.1979 та багатьох інших: «Суд звертає увагу на те, що Конвенція є живим інструментом і ... повинна тлумачитися з точки зору умов сьогодняшнього дня» (в подальшому такий підхід отримав назву «методу еволюційного тлумачення Конвенції», а сама Конвенція – «живого інструмента») [7, с. 3].

З теоретико-праксеологічної точки зору публічність та доступність рішень ЄСПЛ дозволяють краще зрозуміти сутнісний зміст положень Конвенції та новелізувати сімейне право. В аспекті ефективного судового захисту прав та інтересів учасників сімейних правовідносин практика цього суду дозволяє більш ґрунтовно підійти до формування доказової бази у сімейних спорах. Крім цього практика ЄСПЛ впливає на оцінку та вибір підстав позовної заяви, що будуть відповідати закладеному змісту окремих положень Конвенції, який розкривається крізь призму прецедентної практики ЄСПЛ.

Набуття чинності Цивільним процесуальним кодексом України (далі – ЦПК України) в редакціях після 15.12.2017 змінило підходи суддів до застосування практики ЄСПЛ та обґрунтування судових рішень. Зокрема, статтею 10 ЦПК України [8] передбачено, що суд при розгляді справ застосовує практику ЄСПЛ. Слушною є думка С. Шевчука, який зауважив, що беручи до уваги міжнародно-релевантні положення статей 9, 18 та 151 Конституції України, можна стверджувати, що в Україні «здійснено якісний перехід від доктрини так званого «діалектичного дуалізму», характерної для адміністративно-командної системи, до принципової відкритості щодо міжнародного права на засадах моністичної доктрини, характерної для більшості держав – членів Ради Європи» [9]. Також, розділяємо думку Л. Радченко про те, що аналіз практики ЄСПЛ у частині захисту прав у сфері сімейних відносин засвідчує застосування зазначеним судом для захисту прав та охоронюваних законом інтересів у сімейній сфері не лише норм міжнародних правових актів,

а й врахування їх розуміння та тлумачення для оцінки конкретних правових відносин та розв'язання відповідного спору [10].

Верховним Судом неодноразово змінювались ключові правові позиції щодо вирішення окремих сімейних спорів. Наприклад, рішення ЄСПЛ у справі «М.С проти України» (заява № 2091/13) [11] кардинально змінило підхід до розуміння найкращих інтересів дитини, та як наслідок судді всіх інстанцій почали звертати увагу перш за все на найкращі інтереси дитини, і лише потім – на інтереси батьків. Після публікації вищезазначеного рішення ЄСПЛ суддя П. Пархоменко вірно відзначив, що фактично будуть будуватися нові підходи до вирішення сімейних спорів. Вказане рішення, винесене проти України, відображає сучасні проблеми правозастосування, і стосується обставин, які відбувались не в далекому минулому і продовжують існувати на сьогодні [12]. Надалі рішення ЄСПЛ у справі «М.С проти України» стало правовою підставою для формування нової практики Великої Палати Верховного Суду у справах про надання дозволу на виїзд дитини за межі країни. При цьому, Велика Палата Верховного Суду почала усувати доктрину «рівності прав батьків щодо дитини» [13], та в подальшому все частіше судді всіх інстанцій почали змінювати підходи до вирішення сімейних спорів.

У рішенні від 18.12.2008 у справі «Савіни проти України» (пункт 49) ЄСПЛ вказав, що розірвання сімейних зав'язків означає позбавлення дитини її коріння, а це можна виправдати лише за виняткових обставин [14], а у справі «Хант проти України» від 7.12.2006 наголосив на тому, що питання сімейних відносин має ґрунтуватися на оцінці особистості заявника та його поведінці. Факт заперечення заявником проти позову про позбавлення його батьківських прав також може свідчити про його інтерес до дитини (параграф 57, 58) [15].

Варто звернути увагу, що після тлумачення вищевказаних пунктів і рішень, національні суди стали менше позбавляти батьків батьківських прав. За період дії Верховного Суду – з 15.12.2017 по теперішній час – практика позбавлення батьківських прав зазнала суттєвих змін. Аналіз змісту судових рішень, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень свідчить, що у вказані категорії справ позовну заяву доцільно обґрунтовувати не лише тим, що наявні юридичні підстави для позбавлення батьківських прав, а й тим, що це позбавлення забезпечить права дитини та її найкращі інтереси. Судді Верховного Суду в своїх постановках все частіше зазначають про те, що позбавлення батьківських прав – це насамперед спосіб захисту прав та інтересів дитини, і в другу чергу – санкція (відповідальність) за протиправну винну поведінку другого з батьків.

Окремо слід акцентувати на зміст рішення від 23.06.2020 у справі «Оморефе проти Іспанії» (заява № 69339/16), в якому фактично був відсутній психологічний висновок стосовно рівня прихильності дитини до матері, а також зауважено, що в основу рішення не варто покладати бідність одного з батьків [16].

Рішення ЄСПЛ від 30.11.2017 у справі «Странд Лоббен та інші проти Норвегії» [17] стосується питання усиновлення вразливої дитини до прийомними батьками. Цим рішенням ЄСПЛ поставив вимогу до стандартів судового рішення та висновків актуальності експертів згідно обставин під час розгляду справ, в тому числі якщо обставини змінюються. У цьому рішенні також звернуто увагу, що судам потрібно не лише посилатися на певну обставину, а чітко її мотивувати. Зокрема, якщо є потреба в експертних висновках по певному напрямку з певною періодичністю, яка залежить від зміни обставин.

В нашій державі продовжує мати місце проблема неналежного мотивування судових рішень по сімейним спорам, зокрема, прийнятих у спорах, пов'язаних з найкращими інтересами дитини. З практичної точки зору варто звернути увагу, що в непоодиноких випадках суд першої, апеляційної та касаційної інстанцій формально зазначають рішення ЄСПЛ аби уникнути належного обґрунтування, що в подальшому призводить до звернення в ЄСПЛ, і як наслідок констатації факту порушення Конвенції. Наприклад, якщо брати до уваги рішення ЄСПЛ від 30.11.2017 у справі «Странд Лоббен та інші проти Норвегії», то останнє за період з 01.01.2022 по 12.09.2023 згадується в Єдиному державному реєстрі судових рішень 18 разів. При цьому, обґрутовуючи зміст судових рішень, судді формально згадують базові положення принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, залишаючи поза увагою необхідність їх обґрунтування в контексті конкретної сімейної справи.

Аналіз сталої судової практики національних судів на предмет призначення судово-психологічних експертиз в сімейних спорах щодо визначення місця проживання дитини, дозволяє дійти висновку, що останні призначаються вкрай рідко та лише один раз. При цьому, суди в більшості випадків залишають поза увагою необхідність призначення повторних експертиз вказаної категорії. В рішенні ЄСПЛ «Странд Лоббен та інші проти Норвегії» зазначено, що якщо звіти (*ред. в Україні – висновки експертів*) підготовлені до зміни обставин, тому вони могли бути неактуальними з огляду на те, що на момент розгляду справи відбулись зміни у сім'ї – біологічна мама народила нову дитину, одружилася. Схожим є зміст рішення ЄСПЛ по справі «R.V. and others v. Italy» (application no. 37748/13), в якій суд розглядаючи

в 2011 році повторно розглядаючи питання сімейного спору, послався на неактуальний висновок психолога, підготовлений у 2007 році, та як наслідок – визнав порушення статті 8 Конвенції [18].

Окремо слід звернути увагу на зміст рішення ЄСПЛ у справі «Янсен проти Норвегії» від 06.09.2018 (№ 2822/16) [19], зміст якого є актуальним в сімейних спорах між прийомними батьками та біологічними, враховуючи, що прийомні батьки зазвичай блокують спілкування дитини з біологічним, мотивуючи свою пріоритетність. Також, у вказано рішенні ЄСПЛ констатовано необхідність проведення національними судами поглибленого вивчення кожної сімейної ситуації та цілого ряду чинників, зокрема, фактологічного, емоційного, психологічного, матеріального та медичного характеру, і здійснення збалансованої і розумної оцінки відповідних інтересів кожної особи, неухильно турбуючись щодо визначення того, що буде найкращим рішенням для дитини.

У рішенні ЄСПЛ у справі «Пенчеві проти Болгарії» від 10.05.2015 (скарга № 77818) констатовано, що найвищий суд Болгарії не лише не взяв до уваги обставини справи, але застосував формальний і механічний підхід до ситуації заявників, спираючись виключно на вимогу одержання батьківської згоди, передбаченої національним законодавством. Також, на жодному етапі касаційний суд не розглянув питання чи буде завдано шкоди інтересам дитини, якщо їй буде дозволено приєднатися до своєї матері в Німеччині. Також, суд не взяв до уваги реальної ситуації заявників, в тому числі той факт, що батько дитини в Болгарії про неї не дбав [20].

Проблемним наразі залишається питання поверхневого ознайомлення суддів національних судів з новими рішеннями ЄСПЛ, що стосується сімейних спорів, яке обмежується лише вивченням їх стислому змісту. Аналогічного висновку дійшла Т. Павлюковець, аналізуючи роль рішень ЄСПЛ в українській судовій системі, звернувши увагу, що через відсутність чітких правил і рекомендацій щодо використання рішень ЄСПЛ у інших справах практики інколи невірно застосовують зазначені рішення або керуються принципом «чим більше, тим краще», що призводить до посилання на рішення ЄСПЛ просто «заради посилання», без осмислення первинного змісту самих рішень [21].

Дотримуємось позиції, що застосування практики ЄСПЛ повинно мати релевантне підґрунтя. За результатами вивчення актуальної судової практики слід резюмувати, що релевантність застосуванню рішень ЄСПЛ національними судами при вирішенні сімейних спорів залишається на низькому рівні. Це має деструктивний вплив на формування судової практики, оскільки цитування національними судами історичних і визна-

чальних рішень ЄСПЛ призводить до шаблонного підходу вирішення сімейних спорів, що в свою чергу негативно впливає на виконання завдань цивільного судочинства.

Наведемо приклад дивергентного застосування рішення ЄСПЛ у справі «Хант проти України» (Hunt v. Ukraine) від 7.12.2006 (заява № 31111/04), в якому розглядалось питання позбавлення батьківських прав. Консолідація судової практики вирішення судових спорів щодо позбавлення батьківських прав свідчить, що найбільша кількість задоволених позовів у справах вказаної категорії мала місце до того, як суди почали застосовувати рішення ЄСПЛ у справі «Хант проти України» при вирішенні сімейних спорів. Навпаки, на сьогодні позбавлення батьківських прав має виключний характер та багатоаспектний механізм доказування обставин справи.

Так, відмовляючи у задоволенні позовних заяв суди обмежуються лише цитуванням виокремленого з контексту обставин справи пункту вищевказаного рішення у справі «Хант проти України», наприклад, вказуючи про те, що заперечення відповідача проти позову про позбавлення батьківських прав також може свідчити про його інтерес до дитини. Наприклад, КЦС ВС у постанові у справі № 127/10585/21 посилаючись на зазначене рішення ЄСПЛ зазначив: «Факт заперечення заявником проти позову про позбавлення його батьківських прав, подання відповідачем апеляційної скарги свідчить про його інтерес до дитини». Загалом цитата з рішення ЄСПЛ у справі «Хант проти України» згадується ВС КЦС 76 разів, апеляційними судами – 252 рази, а судами першої інстанції – 935 разів.

Пропонуємо класифікувати рішення ЄСПЛ у сімейних спорах на загальні та спеціальні. До загальних, на нашу думку, доцільно відносити кожне рішення ЄСПЛ у сімейному спорі, де вирішуються прецедентні питання застосування статті 8 Конвенції. Такі рішення, як правило, мають цікаве підґрунтя в процесуально-правовому аспекті для побудови правової позиції по вирішенню сімейного спору в судовому порядку, а також деталізують зміст положень Конвенції. В свою чергу, до спеціальних рішень ЄСПЛ слід віднести ті, що векторно підходять до обставин конкретної судової справи. Наприклад, у сімейному спорі про позбавлення батьківських прав ЄСПЛ хоч і звертає увагу на найкращі інтереси дитини, але при цьому він робить більший акцент на повазі до сімейного життя того з батьків, якого хочуть позбавити цих прав, і надає йому більшу пріоритетність у відстоюванні своєї позиції.

Висновки і перспективи щодо подальших досліджень. Застосування практики ЄСПЛ на практичному рівні набуває важливого значення при прийнятті судових рішень – змінює сталі підходи до

вирішення сімейних спорів, наповнюючи практику правозастосування новим змістом. Рішення ЄСПЛ як джерело права застосовуються судами всіх інстанцій та позитивно впливають на формування судової практики вирішення сімейних спорів, підвищують динаміку розвитку сімейного права, а також дозволяють оптимально уніфікувати судову практику. Водночас, проблемними залишаються питання нерелевантного застосування практики ЄСПЛ та формального підходу до вирішення сімейних спорів національними судами.

Перспектива досліджень в цьому напрямку є. Конвенція хоч і давно знаходиться в переліку законодавства України. Не один десяток науковців за останні роки написав про статтю 8 Конвенції, ЄСПЛ постійно констатує порушення Конвенції, в тому числі і статті 8, Верховний Суд робить дайджести по практиці ЄСПЛ. Отже існує проблема на різних рівнях (практики, теорії). Переконаний, що наукові статті присвячені Конвенції та рішенням ЄСПЛ внесуть свою левову частку в зміну законодавства для покращення вирішення сімейних конфліктів.

Література

1. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України № 475/97-ВР від 17 липня 1997. ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>.
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. N 3477-IV. ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>.
3. Бориславська М.В. Значення рішень ЄСПЛ в сфері сімейних відносин для України. с. 273-274. 2019. URL: <https://jlsouk.donnu.edu.ua/article/view/6828/6860>.
4. Труба В.І. Вплив практики ЄСПЛ на розвиток сімейного законодавства України. Десяті юридичні диспути пам'яті Є. В. Васильовського. Статті та доповіді ЕПФ : [4839]. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/31145>.
5. Чевичалова Ж. В. Розуміння терміна "сімейне життя" в контексті ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Теорія і практика правознавства. – 2015. – Вип. 2. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis.64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/tipp_2015_2_27.pdf.
6. Явора О.А. "Сімейне життя" в інтерпретації ЄСПЛ. Підприємство, Господарство і право. 10.2019 року. с. 49. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/10/9.pdf>.
7. Буткевич О.В. Застосування практики та виконання Україною рішень Європейського Суду з прав людини (Policy Paper). Листопад 2017. URL: https://parliament.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Propozicii_Politiki_ECHR.pdf.
8. Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України від 15.12.2017, № 2147-VIII. ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

9. Шевчук С.В. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод: практика застосування та принципи тлумачення у контексті сучасного українського праворозуміння. Український портал практики Європейського суду з прав людини. Стаття з журналу № 2'1999. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=416>.

10. Радченко Л.І. Модернізація захисту прав людини у сфері сімейних відносин крізь призму практики ЄСПЛ. с. 62., журнал «Підприємництво, господарство і право». URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/12/13.pdf>.

11. Рішення «М.С. проти України» (Заява N 2091/13). URL: <https://www.familylawstudies.org.ua/uk/espl/209113ua/#>.

12. Пархоменко П.І. Значення рішення ЄСПЛ у справі "М.С. проти України" для правозастосовчої практики. 25.07.2017. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytys/162658_znachennya-rshennya-spl-u-sprav-ms-proti-ukrani-dlya-pravozastosovcho-praktiki.

13. Публікація на офіційній сторінці Верховного Суду від 31.08.2018 року. Справи про надання дозволу на виїзд дитини за межі України без дозволу одного з батьків мають вирішуватися в інтересах дитини – Велика Палата ВС. URL: <https://www.facebook.com/supremecourt.ua/posts/pfbid02eXtG6qTt8e1ozmGt3LDV9vtJpMMLyjJNjTXicDQAUDymUUSWeGgidfpdUU8uFbYYl>.

14. Рішення ЄСПЛ у справі "Савіні проти України" (Заява N 39948/06) Страсбург, 18 грудня 2008 року. Переклад офіційний. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_454#Text.

15. Рішення ЄСПЛ у справі "Хант проти України" (Заява N 31111/04) Страсбург, 7 грудня 2006 року. Переклад офіційний. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text.

16. Рішення ЄСПЛ «Оморефе проти Іспанії» (заява № 69339/16). TROISIÈME SECTION. AFFAIRE OMOREFE c. ESPAGNE (Requête no 69339/16).

23.09.2020. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:\[%2269339/16%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-203179%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22fulltext%22:[%2269339/16%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-203179%22]}).

17. Практика ЄСПЛ. Український аспект. Справа «СТРАНД ЛОББЕН ТА ІНШІ ПРОТИ НОРВЕГІЇ» (Прес-реліз). 16.09.2019 року. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-strand-lobben-ta-inshi-proti-norvegi%D1%97-pres-reliz/>.

18. Рішення ЄСПЛ по справі «R.V. and others v. Italy» (application no. 37748/13). FIRST SECTION. CASE OF R.V. AND OTHERS v. ITALY (Application no. 37748/13). 18/10/2019. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:\[%22001-194444%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-194444%22]}).

19. Практика ЄСПЛ. Український аспект. Справа Янсен проти Норвегії (Прес-реліз). 21.10.2018 року. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-yansen-proti-norvegi%D1%97-pres-reliz/>.

20. Ловвіна М.В. Діяльність Європейського суду з прав людини в сфері захисту сімейних прав та охоронюваних законом інтересів у контексті правозастосовчої практики України. с. 108. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/2899/1/%D0%9C.%D0%9B%D0%BE%D0%B3%D0%B2%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0.%20%D0%94%D1%96%D1%8F%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C%20%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D1%83%20%D0%B7%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%20%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8.pdf>.

21. Павлюковець Т.В. Роль та місце рішень ЄСПЛ в українській судовій системі. Юридична газета online. Опубліковано в № 22 (728). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/rol-ta-misce-rishen-espl-v-ukrayinskiy-sudoviy-sistemi.html>

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.1

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.6>**А. В. Кухарчук**

студентка четвертого курсу факультету прокуратури
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0009-0001-6359-8535

О. Р. Ткаченко

студентка четвертого курсу факультету прокуратури
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0009-0001-7073-7134

І. В. Борисов

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри господарського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0009-0007-0139-9059

ЗАХИСТ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ

У науковій статті особливу увагу автори приділили особливостям захисту корпоративних прав. Дослідження захисту корпоративних прав держави є особливо актуальним в умовах реформування приватного права. Виокремлюють власне корпоративні способи, які притаманні саме захисту корпоративних прав. Власне корпоративними способами захисту суб'єктивних прав та інтересів суб'єктів корпоративних прав (притаманними виключно або переважно корпоративному праву) є: 1) визнання недійсними рішень органів корпоративного управління акціонерного товариства (загальних зборів акціонерів, наглядової ради, виконавчого органу товариства); 2) визнання статуту та змін до статуту недійсними; 3) виключення учасника із товариства з обмеженою відповідальністю; 4) визнання судом правочину, щодо вчинення якого є заінтересованість, недійсним; 5) відшкодування збитків, завданих посадовими особами товариству. У статті авторами було розкрито зміст і сутність категорії «корпоративні права», відповідно до положень Господарського кодексу України. Так, відповідно до положень Господарського кодексу України, корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Аналізується законодавство і судова практика з урахування змін до процесуального законодавства. У науковій статті авторами наголошується на недоліках українського корпоративного законодавства та способах його вдосконалення загалом, на основі проведеного наукового дослідження на основі аналізу положень вітчизняного законодавства.

Ключові слова: корпорація, корпоративні правовідносини, корпоративні права, корпоративне управління, форми та способи захисту корпоративних прав, державне регулювання.

Kukharchuk A. V., Tkachenko O. R., Borysov I. V. PROTECTION OF CORPORATE RIGHTS

In the scientific article, the authors paid special attention to the peculiarities of the protection of corporate rights. Research on the protection of state corporate rights is particularly relevant in the context of private law reform. The actual corporate methods are distinguished, which are inherent in the protection of corporate rights. Properly corporate methods of protecting the subjective rights and interests of subjects of corporate rights (inherent exclusively or mainly in corporate law) are: 1) invalidating decisions of the corporate management bodies of the joint-stock company (general meetings of shareholders, supervisory board, executive body of the company); 2) recognition of the charter and amendments to the charter as invalid; 3) exclusion of a participant from a limited liability company; 4) recognition by the court of the deed, in the commission of which there is an interest, as invalid; 5) compensation for losses caused by officials to the company. In the article, the authors revealed the content and essence of the "corporate rights" category, in accordance with the provisions of the Economic Code of Ukraine. Thus, in accordance with the provisions of the Economic Code of Ukraine, corporate rights are the rights of a person whose share is determined in the authorized capital (property) of an economic organization, which include the right to participate in the management of an economic organization, to receive a certain share of the profit (dividends) of this organization and assets in case of liquidation of the latter in accordance with the law, as well as other powers provided by the law and statutory documents. Legislation and judicial practice are analyzed taking into account changes to procedural legislation. In the scientific article, the

authors emphasize the shortcomings of Ukrainian corporate legislation and ways to improve it in general, based on the conducted scientific research based on the analysis of the provisions of domestic legislation.

Key words: corporation, corporate legal relations, shareholder, corporate law, corporate governance, forms and methods of protection of corporate rights, state regulation.

Вступ. Дослідження захисту корпоративних прав держави є особливо актуальним в умовах реформування приватного права. Зараз порушується питання щодо підвищення ефективності корпоративного управління об'єктами державної власності. Зміни, що пропонуються законодавцем, безпосередньо пов'язані із удосконалення управління корпоративних прав держави та недопущенням ситуацій їх порушення.

Питання захисту корпоративних прав потребує наукового переосмислення теоретичних аспектів у зв'язку з тим, що відбувається зближення різних галузевих засобів, способів та форм захисту корпоративних прав та інтересів. Крім цього, актуальність дослідження складників захисту корпоративного права пов'язана з необхідністю забезпечення ефективних не тільки форм, але й способів захисту прав, неправильність вибору яких має наслідком втрату часу та, як правило, утруднює відновлення порушених прав.

Метою статті є дослідження процесуальних особливостей захисту корпоративних прав.

Стан дослідження. Дослідженню особливостей захисту корпоративних прав приділяють і приділяють увагу багато вчених-правознавців, зокрема: О.В. Бігняк, В.А. Васильєва, Ю.М. Жорнокуй, О.Р. Кібенко, В.М. Косак, О.О. Кот, Н.С. Кузнецова, І.В. Лукач, В.В. Луць, Н.А. Сліпенчук, М.В. Соколовський, І.В. Спасибо-Фатеєва, Я.М. Шевченко та інші.

Виклад основного матеріалу. В Концепції оновлення Цивільного кодексу України (далі – Концепція рекодифікації) висловлюється підхід щодо уточнення сфер у яких складаються приватно-правові відносини, що регулюються цивільним законодавством і включення до нього корпоративних відносин [1, с. 7]. Окрім цього, пропонується закріплення у Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) вичерпного переліку організаційно-правових форм юридичних осіб з одночасною відмовою від деяких їх архаїчних конструкцій (передусім йдеться про підприємства) [1, с. 9].

Корпоративні права – це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами (ч. 1 ст. 167 ГК України) [2].

Захист корпоративних прав здійснюється у передбаченому законом порядку, тобто за допомогою застосування належних форми і способів захисту.

І.В. Лукач у власній науковій роботі акцентує на тому, що деякі з науковців розглядають способи захисту цивільних прав через поняття засобів – спеціально передбачених законодавством, за допомогою яких можливо досягти припинення, запобігання, усунення порушень права, його відновлення та (або) компенсації збитків, завданих таким [3, с. 628]. Проте, більшість дослідників розмежовують терміни «способи захисту прав» і «засоби захисту прав». Зауважуючи на тому, що останні є початковими діями при порушенні або розгляді справ: скарга, позов, клопотання тощо. При чому, загальні способи захисту корпоративних правовідносин визначаються у статті 16 ЦК України та ст. 20 Господарського кодексу України (далі – ГК України).

Відповідно до статті 5 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), присвяченої способам судового захисту, господарський суд, здійснюючи правосуддя, захищає права та інтереси фізичних і юридичних осіб, державні та суспільні у спосіб, визначений законом або договором [4]. У випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, що не суперечить закону. Так, стаття 20 ГК України містить перелік способів захисту прав суб'єктів господарювання та споживачів, серед них, зокрема: визнання наявності або відсутності прав; визнання повністю або частково недійсними актів органів державної влади та органів місцевого самоврядування, актів інших суб'єктів, що суперечать законодавству, утискають права та законні інтереси суб'єкта господарювання або споживачів; визнання недійсними господарських угод з підстав, передбачених законом; відновлення становища, яке існувало до порушення прав та законних інтересів суб'єктів господарювання тощо [2]. Схожий перелік містять положення статті 16 ЦК України.

До того ж, О.В. Кологойда згадує і про спеціальні способи захисту прав, зокрема належних учасникам фондового ринку: визнання емісії цінних паперів недобросовісною та недійсною, позов акціонера приватного акціонерного товариства про переведення на нього прав та обов'язків покупця у випадку порушення його переважного права на придбання акцій, що відчужуються акці-

онером на користь третіх осіб, обов'язковий викуп акцій акціонерного товариства на вимогу акціонерів. Відтак, як зазначає сам науковець, зазначені способи також застосовуються і при захисті корпоративних прав, оскільки акціонери, зокрема, вважаються учасниками фондового ринку [5, с. 315-316].

Варто приділити увагу й практичним аспектам обрання способів захисту корпоративних прав. Відтак, саме на практиці поширеним є визнання повністю або частково недійсними акти органів державної влади, місцевого самоврядування або ж інших суб'єктів, зокрема в частині невідповідності законодавству, чи обмеженні прав та законних інтересів суб'єктів господарювання.

Відповідно до абз. 2 п. 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 13 «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» до корпоративних належать спори за позовами учасників господарського законодавства, пов'язані з вимогами про визнання недійсними установчих документів господарського товариства та припинення юридичної особи у зв'язку із порушеннями вимог законодавства щодо порядку їх прийняття та затвердження [7].

Звертаючись до положень спеціальних законодавчих актів, ЗУ «Про акціонерні товариства» у ст. 61 регламентує можливість оскарження рішення загальних зборів акціонерів. При цьому, як визначається у вищенаведеній Постанові ВСУ № 13: «Судам необхідно враховувати, що рішення загальних зборів учасників (акціонерів) та інших органів господарського товариства є актами, оскільки ці рішення зумовлюють настання правових наслідків, спрямованих на регулювання господарських відносин, і мають обов'язковий характер для суб'єктів цих відносин.» [7].

Тобто, з огляду на вищевказане, оскарженню підлягають не лише рішення загальних зборів, але й інших органів корпоративного управління, для прикладу: наглядової ради або ж виконавчого органу.

Крім того, вже згаданий ЗУ «Про акціонерні товариства» передбачає й ряд інших спеціальних заходів захисту прав акціонерів.

При чому, на думку Т.Б. Штим, вказане законодавче закріплення можливості визнання недійсними правочинів із заінтересованістю у разі порушення порядку їх вчинення, а також права товариства або ж акціонера звернутися до суду із позовом про визнання такого правочину недійсним є цілком обґрунтованими та доцільними [8, с. 15].

Можемо зробити висновок, що в корпоративних спорах застосовуються різні цивільно-правові та господарсько-правові способи захисту порушених прав. В цьому аспекті цікавою є позиція І.В. Лукач, яка визначає, що власне корпоратив-

ними способами захисту суб'єктивних прав та інтересів суб'єктів корпоративних прав (притаманними виключно або переважно корпоративному праву) є: 1) визнання недійсними рішень органів корпоративного управління акціонерного товариства (загальних зборів акціонерів, наглядової ради, виконавчого органу товариства); 2) визнання статуту та змін до статуту недійсними; 3) виключення учасника із товариства з обмеженою відповідальністю; 4) визнання судом правочину, щодо вчинення якого є заінтересованість, недійсним; 5) відшкодування збитків, завданих посадовими особами товариству [6, с. 23-24].

Враховуючи вимоги ЦК України та загальний зміст актів галузевого корпоративного законодавства, можна виділити такі принципи здійснення та захисту корпоративних прав:

1) Вільність, на власний розсуд здійснення та захист корпоративних прав, відповідно до Закону (принцип «свободи» у реалізації корпоративних прав).

2) Здійснення та захист корпоративних прав із врахуванням конкретності та розумності (принцип «добросовісності і розумності» при виконанні корпоративних прав).

3) Врахування розміру частки в статутному капіталі під час реалізації та захисту корпоративних прав (принцип «відповідності обсягу частки в статутному капіталі» у процесі здійснення та захисту корпоративних прав).

Кожен із вищезазначених принципів наочно демонструється у корпоративних відносинах і є характерним для здійснення та захисту корпоративних прав.

Серед дослідників, що вивчають вказане питання, поширеною є думка стосовно так званих «нетипових» принципів. Зазвичай, особливу увагу приділяють принципу «підпорядкування волі» суб'єкта корпоративних прав іншим учасникам правовідносин. Зокрема, науковці акцентують увагу на питанні «наявності владного підпорядкування (тобто відсутності юридичної рівності) у відносинах між суб'єктами корпоративних правовідносин, такими як акціонер і загальні збори товариства, чи органи управління такого, рішення яких є обов'язковими для учасників».

Крім того, на думку деяких вчених, реалізація корпоративних прав учасниками (акціонерами) включає в себе визначення волі одного суб'єкта корпоративних відносин через дії іншого – волі товариства учасником (акціонером), і навпаки. Наприклад, рішення, ухвалені учасниками (акціонерами) під час засідань органів управління, є зобов'язуючими для самого товариства як суб'єкта корпоративних відносин. Це означає, що, зазвичай, учасники цивільних відносин не мають можливості впливати на формування волі контрагента.

Однак існують винятки із загального правила, передбачені актами цивільного законодавства України. Прикладом такого є договір приєднання, положення щодо якого містяться у статті 634 ЦК України. Договір приєднання – це угода, умови якої визначаються однією зі сторін у формі формулярів або інших стандартних форм, і який може бути укладений лише шляхом приєднання другої сторони до запропонованого договору в цілому. Друга сторона не має можливості запропонувати свої власні умови для цього договору (згідно з пунктом 1 статті 634 Цивільного кодексу України) [9]. З цієї законодавчої норми випливає, що одна зі сторін договору приєднання, яка встановлює його умови у формі формулярів або інших стандартних форм, не лише бере участь у формуванні волі іншої сторони (контрагента), але й повністю її формує. Незважаючи на це, немає сумніву, що відносини, які виникають з договору приєднання, мають цивільний характер.

Ще одним аргументом, який підтримують прихильники принципу «підпорядкування волі», є перевага (панування) волі одного учасника (акціонера) господарського товариства над волею іншого при визначенні змісту особистого корпоративного права. Зокрема, деякі корпоративні права можуть бути реалізовані виключно у разі, якщо були прийняті відповідні рішення загальними зборами учасників. Зазвичай рішення загальних зборів товариства приймаються звичайною більшістю або кваліфікованою більшістю голосів. Тому учасники, які не приймали участі в голосуванні або висловили свою думку проти, іншими словами, – стали меншістю, повинні підкоритися волі фактичної більшості.

Висновки. Отже, питання захисту корпоративних прав продовжує набувати нових практичних значень та отримувати все більшу актуальність. Підсумовуючи, власне корпоративними способами захисту суб'єктивних прав та інтересів суб'єктів корпоративних прав, тобто таких, що притаманні виключно або переважно корпоративному

праву є : 1) скасування та визнання недійсними рішень органів корпоративного управління акціонерного товариства (загальних зборів акціонерів, наглядової ради, виконавчого органу товариства) як недійсних; 2) визнання статуту та внесених до статуту змін як недійсних; 3) виключення учасника із товариства з обмеженою відповідальністю; 4) визнання судом угоди, в якій є конфлікт інтересів, як недійсної; 5) відшкодування збитків, завданих товариству посадовими особами.

Література

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ. 2020. URL: <https://pravo.ua/wp-content/uploads/2021/01/Proekt-Koncepcii-onovlennja-Civilnogo-kodeksu-Ukraini.pdf> (дата звернення: 24.09.2023).
2. Господарський кодекс України : Закон України № 436-IV від 16.01.2003 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 24.09.2023).
3. Лукач І.В. Загальна характеристика способів захисту корпоративних прав. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 68-70.
4. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України № 1798-XII від 06.11.1991 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 24.09.2023).
5. Кологойда О.В. Господарське-правове регулювання фондів відносин в Україні : монографія. Київ : Ліра-К, 2015. 704 с.
6. Лукач І.В. Господарсько-правове регулювання корпоративних відносин в Україні : теоретичні проблеми : автореферат дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2016. 34 с.
7. Про практику розгляду судами корпоративних спорів : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 року № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-08#Text> (дата звернення: 24.09.2023).
8. Штим Т.Б. Акціонерні угоди, правочини із заінтересованістю та значні правочини в акціонерних товариствах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ. 2015. 20 с.
9. Цивільний кодекс України : Закон України № 435-IV від 16.01.2003 р. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 24.09.2023).

УДК 338.245:346.5
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.7>

Я. В. Петруненко
доктор юридичних наук, професор,
старший науковий співробітник відділу проблем модернізації
господарського права та законодавства
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В. К. Мамутова Національної академії наук України»
orcid.org/0000-0002-1186-730X

ПІЛЬГОВЕ КРЕДИТУВАННЯ СУБ'ЄКТІВ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті висвітлено окремі аспекти пільгового кредитування суб'єктів інноваційної діяльності в Україні; досліджено сучасний стан та перспективи розвитку господарського законодавства у цій сфері.

Визначено поняття та форми пільгового кредитування суб'єктів інноваційної діяльності в Україні. Обґрунтовано, що пільгове кредитування інноваційної діяльності відноситься до одного із засобів державної підтримки суб'єктів господарської діяльності. Проведено аналіз сучасного стану господарсько-правового регулювання у цій сфері, а також охарактеризовано досвід у сфері надання пільгових кредитів на розвиток та запровадження інновацій у підприємництво у деяких країнах Європи.

Аргументовано, що динамічний розвиток цифрового суспільства потребує постійного впровадження новітніх технологій у різні сфери суспільних правовідносин, включаючи сферу економіки та підприємництва. При цьому, для прискорення цих процесів суб'єкти господарської, у тому числі інноваційної діяльності потребують державної підтримки, одним із видів якої виступає пільгове кредитування.

На підставі проведеного науково-правового аналізу зроблено висновок про те, що пільгове кредитування інноваційної діяльності включає як ті види пільгового кредитування, що надаються суб'єктам господарської діяльності для модернізації їх основних засобів, так і суб'єктам, які займаються новітніми розробками та інноваційними технологіями для їх впровадження у різні галузі економіки.

Обґрунтовано, що наразі лише незначна частина державних програм з пільгового кредитування цілеспрямовано розроблена для розвитку та підтримки інноваційної діяльності, оскільки існуючі програми пільгового кредитування лише опосередковано стосуються цієї сфери, зокрема через сприяння модернізації виробничих фондів.

З урахуванням проведеного аналізу сучасного стану правового регулювання пільгового кредитування інноваційної діяльності та вивчення відповідного зарубіжного досвіду у досліджуваній сфері автором розроблено пропозиції щодо напрямів удосконалення системи пільгового кредитування інноваційної діяльності в Україні.

Ключові слова: пільгове кредитування, інноваційна діяльність, державна підтримка, господарське законодавство.

Petrunenکو Ya. V. PREFERENTIAL LENDING TO INNOVATIVE ENTITIES IN UKRAINE: CURRENT STATE AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

The article highlights some aspects of preferential lending to innovative entities in Ukraine; the current state and prospects of development of economic legislation in this field are investigated.

The author defines the concepts and forms of preferential crediting of the subjects of innovative activity in Ukraine. It is substantiated that preferential lending to innovative activity belongs to one of the means of state support of business entities. The analysis of the current state of economic and legal regulation in this field is carried out, as well as the experience in the field of granting preferential credits for development and introduction of innovations in entrepreneurship in some countries of Europe.

It is argued that the development of digital society requires the continuous introduction of the latest technologies in various areas of public relations, including the economy and entrepreneurship. In order to accelerate these processes, economic entities, including innovation, require state support, one of which is the type of preferential lending.

Based on the scientific and legal analysis, the author concludes that preferential lending to innovative activity includes both those types of preferential lending provided to economic entities for the modernization of their fixed assets, and to entities engaged in the latest developments and innovative technologies for their implementation in various fields of economy.

It is substantiated that at present only a small part of state preferential lending programs are purposefully designed to develop and support innovation activities, whereas existing preferential lending programs are only indirectly related to this area, in particular by facilitating the modernization of production facilities.

Taking into account the analysis of the current state of legal regulation of preferential lending to innovative activity and research of foreign experience in this field, the author has developed proposals on ways to improve the system of preferential lending to innovative activity in Ukraine.

Key words: preferential lending, innovation, state support, economic legislation.

Постановка проблеми. Розвиток цифрового суспільства вимагає від суб'єктів господарської діяльності постійного удосконалення засобів виробництва, розвитку та цифровізації інфра-

структури обслуговування споживачів, екологізації виробничих потужностей тощо. При цьому, для прискорення інтеграції новітніх технологій у різні галузі економіки суб'єкти господарської

діяльності потребують державної підтримки. Однією з важливих її форм виступає пільгове кредитування, що може виражатися як у наданні державних гарантій під кредитування суб'єктів господарської діяльності, так і в інших формах, визначених законодавством України.

У цьому контексті варто зазначити, що надання державної підтримки у формі пільгового кредитування з метою запровадження новітніх технологій в економічну сферу може здійснюватися як шляхом кредитування суб'єктів господарської діяльності, які планують модернізувати основні засоби, так і кредитування суб'єктів інноваційної діяльності.

На сьогодні в Україні прийнято низку важливих актів господарського законодавства, що регулюють основні засади пільгового кредитування, однак деякі з цих норм потребують подальшого удосконалення. Тож очевидно, що питання пільгового кредитування інноваційної діяльності є актуальним напрямом дослідження вітчизняної науки господарського права.

Стан дослідження. Питання пільгового кредитування інноваційної діяльності досліджували такі науковці як Д.В. Зятіна, В.О. Касьяненко, І.С. Козієнко, О.С. Москвічова, О.П. Подцерковний, Г.О. Поліщук, В.В. Узунов та інші. Деякі аспекти цієї проблематики розглядалися й автором статті [1; 2]. Разом з тим, слід констатувати, що у вітчизняній науці господарського права недостатньо актуальних наукових досліджень, присвячених визначенню поняття, видів та особливостей пільгового кредитування інноваційної діяльності в Україні, що й обумовлює важливість і своєчасність даної статті.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є визначення поняття, видів, особливостей та мети пільгового кредитування суб'єктів інноваційної діяльності в Україні, а також визначення напрямів удосконалення системи пільгового кредитування у вказаній сфері.

Виклад основного матеріалу. Прийнятою у нашій країні Концепцією розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р [3], визначено, що розвиток цифрової економіки України полягає у створенні ринкових стимулів, мотивацій, попиту та формуванні потреб щодо використання цифрових технологій, продуктів та послуг серед українських секторів промисловості, сфер життєдіяльності, бізнесу та суспільства для їх ефективності, конкурентоздатності та національного розвитку, зростання обсягів виробництва високотехнологічної продукції та благополуччя населення.

Отже, запровадження в Україні цифрової економіки є одним із стратегічних завдань на сучас-

ному етапі соціально-економічного розвитку держави. Відтак, державну підтримку інноваційної діяльності можна вважати пріоритетною формою допомоги суб'єктам господарювання.

Так, Законом України «Про інноваційну діяльність» [4] визначено, що принципом державної інноваційної політики є, зокрема, фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної, податкової і митної політики у сфері інноваційної діяльності.

У науковій літературі можна зустріти визначення, що державна підтримка інноваційної діяльності – це сукупність фінансових інструментів, що забезпечують підвищення економічної зацікавленості всіх учасників інноваційного процесу в розробці та просуванні продукції з новими споживчими властивостями. При здійсненні інноваційної діяльності існують певні обмеження та чинники, що перешкоджають її проведенню, з метою уникнення яких застосовується відповідний набір інструментів державної підтримки та їх оптимальне поєднання [5, с. 118].

Основною метою державної підтримки інноваційної діяльності є сприяння суб'єктам господарювання у швидкій модернізації основних виробничих потужностей, забезпеченні впровадження новітніх технологій у всі основні сфери господарської діяльності, включаючи виробництво та сферу послуг, а також надання фінансової та іншої підтримки суб'єктам господарювання, що здійснюють діяльність, пов'язану з науково-технічними розробками, апробацією та запровадженням інноваційних технологій в економіку держави. Відтак представляється, що до різновидів пільгового кредитування інноваційної діяльності варто віднести й витрати на наукову та науково-технічну діяльність.

До слова, про це йдеться у вже згадуваній Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки [3]. Зазначається, що цифровізація реального сектору економіки є головною складовою частиною цифрової економіки та визначальним чинником зростання економіки в цілому, включаючи й саму цифрову індустрію, як виробника технологій. Цифрові технології спрямовані на зміну традиційної моделі бізнесу, виробничих ланцюгів та процесів, появу нових продуктів та послуг, платформ та інновацій. При цьому зазначено, що з метою масштабного здійснення цифрових трансформацій українським підприємствам, малому та середньому бізнесу, промисловості важливо створити умови та відповідні стимули – від інформаційно-маркетингових до фінансових.

Поняття державної підтримки, порядок та форми її надання бізнес-суб'єктам визначені Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва

в Україні» [6]. Так, відповідно до ст. 16 цього Закону основними формами фінансової державної підтримки, зокрема тієї, що надається у формі державного кредиту, є:

часткова компенсація відсоткових ставок за кредитами, що надаються на реалізацію проектів суб'єктів малого і середнього підприємництва;

часткова компенсація лізингових, факторингових платежів та платежів за користування гарантіями;

надання гарантії та поруки за кредитами суб'єктів малого і середнього підприємництва;

надання кредитів, у тому числі мікрокредитів, для започаткування і ведення власної справи;

надання позик на придбання і впровадження нових технологій.

Примітно, що в науковій літературі з цього приводу зазначається, що до кредитних інструментів непрямого методу фінансового стимулювання інноваційної діяльності відносяться: кредитування (банківське, інноваційне); гарантування державою зобов'язань з повернення кредиту, що був наданий суб'єкту інноваційної діяльності для реалізації інноваційного проекту; інноваційний лізинг; інноваційний факторинг; кредит честі тощо [7].

Більш широку систему форм пільгового кредитування інноваційної діяльності пропонує застосовувати О.С. Москвічова, яка до таких форм відносить: реструктуризацію кредитів; введення мораторію на задоволення вимог кредиторів; гарантування банківських боргів за рахунок держави; активізацію державних пільгових програм кредитування; введення пільгових режимів при отриманні кредитів на придбання вітчизняних товарів; підвищення вимог до оцінки кредитоспроможності позичальника; підвищення вимог щодо формування резервів банками за кредитними операціями; введення заборони на певні види кредитів [8, с. 181-182].

Пільгове кредитування, що надається за сприянням держави суб'єктам інноваційної діяльності, у т.ч. за рахунок коштів державного бюджету, слід розглядати як один із засобів державного регулювання економіки. Таким чином, важливою засадою пільгового кредитування є економія та ефективне використання бюджетних коштів. У зв'язку з цим, більш ефективними формами пільгового кредитування слід вважати ті, що передбачають залучення коштів комерційних банків для надання пільгового кредитування за державними програмами, затвердженими урядом на відповідний період, з подальшою компенсацією або ж наданням фіскальних пільг банкам, які приймали участь у реалізації таких програм.

Деякі науковці з цього приводу вказують, що політика пільгового кредитування має на увазі надання пільгових кредитів на інноваційну діяль-

ність із бюджету, а також залучення банківських кредитів.

Зокрема, як вважає В.В. Узунов, перевага банківського кредитування порівняно з бюджетним полягає у дотриманні принципів платності і поворотності коштів, які надаються, що повинно стимулювати виключно цільове використання кредитів і мінімальні терміни проведення науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт. При цьому держава надає банку-кредитору податкову пільгу (зниження податкової ставки на дохід) і тим самим стимулює банки до кредитування інноваційних проектів. Крім того, держава може надати банку дотацію на компенсацію кредиту під знижений відсоток, що дає гарантію поворотності і платності кредиту [9, с. 22].

Іншим видом пільгового кредитування інноваційної діяльності є надання державних гарантій з повернення кредиту, наданого банківською установою суб'єкту інноваційної діяльності.

Так, І.С. Козієнко визначає цей вид пільгового кредитування як боргове зобов'язання держави, яка в особі її державних органів за умов настання гарантійного випадку повинна буде сплатити особі, що надала кредит суб'єкту інноваційної діяльності, визначену в зобов'язанні грошову суму за рахунок коштів відповідного бюджету. Надання державних гарантій робить можливим отримання кредитів суб'єктами інноваційної діяльності (як визначалося нами раніше, їх банки надають неохоче), кошти від яких можуть допомогти їм розпочати таку діяльність за умов недостатності власних коштів або використати кредитні кошти для збільшення основного капіталу, необхідного для розвитку виробництва [7, с. 147].

Необхідно зазначити, що урегульовані законодавством України види пільгового кредитування інноваційної діяльності можуть бути реалізовані лише на підставі міжнародних або державних програм, оскільки для надання державної підтримки, зокрема у формі пільгового кредитування, необхідне визначення у державному бюджеті на відповідний рік видатків на реалізацію певної програми.

У цьому контексті слід навести такий приклад. Європейська рамкова програма «Горизонт-2020» спрямована на розвиток наукових досліджень та інноваційної діяльності в Європейському Союзі. Вона була започаткована у 2014 році і включає три основні складові: Рамкові програми з досліджень і технологічного розвитку (Frame work Programme for Research and Technical Development); Рамкова програма з конкурентоспроможності та інновацій (Competitiveness and Innovation Frame work Programme); Європейський інститут інновацій і технологій (European Institute of Innovation and Technologies). Зміст програми «Горизонт-2020» зосереджено на фінансуванні трьох пріоритетних

напрямів: розвиток передової науки, забезпечення індустріального лідерства та сприйняття соціальних викликів [10, с. 11].

Вказана програма була доступна і для суб'єктів інноваційної діяльності в Україні. Для отримання підтримки за цією програмою суб'єкт інноваційної діяльності подавав для участі у конкурсі свій проект, що мав відповідати визначеним критеріям. Після проходження декількох етапів оцінювання та у разі отримання схвальної оцінки відповідний проект міг розраховувати на фінансування у різних формах, у т.ч. у формі пільгового кредитування.

Варто зауважити, що Україна досить активно долучилась до участі у програмі «Горизонт-2020» і отримала чималу підтримку. Так, за інформацією Міністерства освіти і науки України, з 2014 р. по липень 2020 р. українські учасники отримали 182 гранти на суму 31 830 000 євро [11]. Статистика участі показала, що 50.8% (16,18 млн.євро) – середні та малі підприємства, 22.1% (7,05 млн.євро) – наукові установи, 17.5% (5,58 млн.євро) – заклади вищої освіти, 4.9% (1,56 млн.євро) – інші установи, 4.6% (1,46 млн.євро) – органи виконавчої влади. Найбільше фінансування залучено Національним аерокосмічним університетом ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» – 2,06 млн.євро, Національним науковим центром «Харківський фізико-технічний інститут» – 1,41 млн.євро, ТОВ «Нанотехцентр» – 1,34 млн.євро та ін. Найбільшу кількість проектів було реалізовано Київським національним університетом імені Тараса Шевченка – 8, Національним аерокосмічним університетом ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» – 7, Спілкою геологів України – 7, ТОВ «Нанотехцентр» – 6, а також Інститутом фізики Національної академії наук України – 6.

Крім того, у 2019 р. в Україні почався новий виток пільгового кредитування суб'єктів господарської діяльності на підставі розробленої урядом програми підтримки малого і середнього бізнесу. Програма отримала назву «Доступні кредити 5-7-9%». Постановою Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 було затверджено спеціальний Порядок надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва [12], який з часу свого прийняття зазнав істотних змін та доповнень важливими і корисними інструментами. Значних змін Порядок набув і стосовно подолання наслідків військової агресії РФ проти України та відбудови бізнесу.

Фінансова державна підтримка надається з метою сприяння розвитку суб'єктів підприємництва, збільшення обсягів виробництва, експорту, імпортозаміщення, високотехнологічного виробництва, енергоефективності, впровадження інновацій, а також сприяння створенню нових робо-

чих місць та підприємств, поверненню трудових мігрантів до України.

Надання державної підтримки суб'єктам підприємництва здійснюється Фондом розвитку підприємництва. При цьому, п. 5 Порядку [12] передбачає, що державна підтримка надається в межах отриманих Фондом коштів, передбачених у державному бюджеті, у вигляді:

1) часткової компенсації Фондом процентних ставок за кредитами суб'єктів підприємництва;

2) надання Фондом гарантій уповноваженим банкам на забезпечення виконання зобов'язань за кредитами, наданими суб'єктам підприємництва.

Державна підтримка надається з метою здепешевлення вартості кредитів, що пов'язані із провадженням суб'єктами підприємництва господарської діяльності. І хоча ця урядова програма головним чином спрямована на підтримку конкурентоспроможності бізнесу і напряму не пов'язана з розвитком та впровадженням інноваційних технологій, однак у рамках цієї програми бізнес-суб'єкти мають можливість здійснити модернізацію основних виробничих потужностей, запровадити новітні технології тощо.

Підбиваючи підсумки першого місяця роботи державної програми «Доступні кредити 5-7-9%», Міністерство фінансів України повідомляло про те, що було видано 97 кредитів на загальну суму 66,11 млн.грн. [13], тобто в середньому банки видавали кредити у розмірі 681,5 тис.грн. При цьому, максимальний розмір кредиту, який можна було узяти під пільгові 5-7-9%, складав 1,5 млн.грн. і, враховуючи високу зацікавленість бізнесу в отриманні дешевих кредитів, уряд планував його збільшити до 2,0 млн.грн.

За інформацією Міністерства економіки України, станом на 08 вересня 2023 р., видано 71 552 кредити на загальну суму 231 568 млн.грн., зокрема з них: 51% – у галузі сільського господарства, 25% – торгівля та виробництво, 14% – промислова переробка. На думку експертів, результати впровадження програми «Доступні кредити 5-7-9%» вказують на її ефективність, а кількість поданих станом на 08 вересня 2023 р. заявок на участь у ній (226 221 запитів на кредити на суму 480 770 млн.грн.) свідчить про великий попит суб'єктів господарювання на державну підтримку в рамках цієї програми [14].

Крім того, наразі різними державними програмами передбачені деякі види банківських продуктів, які пропонують «Ощадбанк», «Укресімбанк», «Укргазбанк» суб'єктам малого та середнього бізнесу, зокрема це допомога сільськогосподарським товаровиробникам та іншим суб'єктам господарської діяльності на придбання сільськогосподарської техніки та обладнання, обладнання, устаткування, транспортних засобів тощо [15].

Дослідження показало, що в основному такі програми передбачають спеціальні умови кредитування на розвиток і підтримку бізнесу за низькими процентними ставками для підприємців і підприємств малого та середнього бізнесу, а також сільськогосподарських підприємств. В рамках програм кредитування є можливість отримати кредит на поповнення обігових коштів та інвестиційні цілі (зокрема, на придбання основних засобів, здійснення ремонту, реконструкції основних засобів).

Щоправда, деякі банки (наприклад, «Укргазбанк», який позиціонує себе як «соціально-орієнтований банк») спеціалізуються саме на наданні пільгових кредитів за відповідними державними програмами представникам малого та середнього бізнесу, діяльність яких пов'язана з впровадженням екологічних та енергоефективних проектів, «зелених технологій», проектів з використанням вторинної сировини, альтернативних видів енергії, збереженням навколишнього середовища тощо [15].

В Україні цільовими отримувачами пільгового кредитування, головним чином, виступають суб'єкти малого та середнього підприємництва, і хоча ці програми опосередковано спрямовані на оновлення та переоснащення бізнес-суб'єктів високотехнологічними засобами виробництва, однак слід визнати недостатність програм, які спеціально розроблені для підтримки суб'єктів інноваційної діяльності. Разом з тим, необхідно зауважити, що в країнах ЄС пільговому кредитуванню, як і іншим формам державної підтримки інноваційної діяльності, приділяється значна увага, оскільки запровадження високотехнологічних засобів виробництва, інтеграція цифрових технологій у різні сфери підприємницької діяльності сприяє не тільки підвищенню конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, але й забезпеченню ресурсної економії, екологічності виробництва, покращенню якості та безпечності продуктів та послуг, що ними виробляються (надаються).

Зокрема, у країнах з рівнем науково-технологічного розвитку більш низьким, ніж у середньому по ЄС, як правило, застосовують заходи загального характеру, які дозволяють підтримувати широке коло напрямків в усіх секторах економіки. У цьому випадку уряд орієнтується на заходи фіскального стимулювання, які відрізняються тим, що дають можливість ринку і його учасникам самостійно вирішувати, які галузі економіки необхідно розвивати. Наприклад, у Великій Британії підтримують низький рівень оподаткування корпорацій, вважаючи це потужним стимулом для ризикових технологічних змін [16, с. 202].

Ще одним важливим методом фінансової допомоги держави є пільгове кредитуван-

ня інноваційного підприємництва. У Франції поширені два види пільгових позик: позики, які повертають у разі успіху; позики з пільговими процентами [17]. У Німеччині уряд надає досить значну підтримку малим і середнім підприємствам за допомогою кредитів і субсидій. З бюджету федерації та земель їм надаються пільгові інвестиційні кредити, особливо при освоєнні високотехнологічних виробництв, кредити для створення власних підприємств. Державна підтримка малого бізнесу направлена, перш за все, на забезпечення його фінансової самостійності [18, с. 152].

Власне, необхідно відмітити, що в європейських державах програми підтримки малого та середнього бізнесу і програми, спрямовані на розвиток інноваційної діяльності, є різними за своїм змістом та метою. Останнім приділяється значна увага і відповідно державна підтримка у цій сфері не обмежується суб'єктами малого та середнього підприємництва. Держава напряму зацікавлена у розвитку інноваційних технологій, оскільки в умовах цифрового суспільства такі технології стають життєво необхідними не тільки у бізнесі, але й у функціонуванні державного механізму.

Висновки. Резюмуючи вищевикладене, можливо сформулювати такі висновки. Пільгове кредитування інноваційної діяльності можна визначити як форму державної підтримки суб'єктів господарювання, яка надається із залученням кредитних коштів комерційних банків у вигляді компенсації таким банкам частини відсотків за користування кредитними коштами, надання державних гарантій, фіскальних та інших пільг залученим до реалізації програм комерційним банкам, що здійснюється з метою сприяння суб'єктам господарювання у швидкій модернізації основних виробничих потужностей, забезпеченні впровадження новітніх технологій у всі основні сфери господарської діяльності, а також з метою розвитку і постійного удосконалення діяльності, пов'язаної з науково-технічними розробками, апробацією та запровадженням інноваційних технологій в економіку держави.

В Україні лише незначна частина державних програм з пільгового кредитування цілеспрямовано розроблена для розвитку та підтримки інноваційної діяльності. В основному ж існуючі програми пільгового кредитування лише опосередковано стосуються цієї сфери, зокрема через сприяння модернізації виробничих фондів суб'єктів малого та середнього підприємництва. Тому подальший розвиток системи пільгового кредитування інноваційної діяльності в Україні потребує урахування Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, Закону України «Про інноваційну діяльність» під час розробки та схвален-

ня урядових програм пільгового кредитування з тим, щоб підтримка у цій формі надавалась суб'єктам господарювання, які займаються науково-технічними розробками, їх апробацією та впровадженням в економічну сферу й інші галузі суспільної діяльності.

Література

- Петруненко Я.В. Проблеми забезпечення ефективного використання державних коштів: господарсько-правовий аспект: монографія. К.: Видавництво Ліра-К, 2019. 416 с.
- Petrunenko I., Plotnikova M., Nieliyeva A., Bilousko T., Mazur A., Goncharenko I. Development and support of small innovative entrepreneurship in Europe and the USA. *Revista San Gregorio*. 2020. Vol. 1(42). P. 194-204. DOI: <https://doi.org/10.36097/rsan.v1i42.1554>
- Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р / Кабінет Міністрів України. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p#Text>
- Про інноваційну діяльність: Закон України від 04 липня 2002 р. № 40-IV / Верховна Рада України. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>
- Котельбан С.В. Сутність, методи та інструменти державного регулювання інноваційної діяльності. *Економіка та держава*. 2017. № 4. С. 115-118.
- Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4618-VI / Верховна Рада України. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>
- Козієнко І.С. Кредитне стимулювання інноваційної діяльності: зарубіжний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 27. Т. 2. С. 145-148. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_27%28%29_37
- Москвічова О.С. Державне регулювання кредитних послуг в умовах банківської кризи: Дис. ... канд. екон. наук: 08.00.03. Львів, 2014. 287 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/03/dis_Moskvichova.pdf
- Узунов В.В. Фінансові інструменти регулювання розвитку інноваційного потенціалу держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 7. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2013/7.pdf
- Гечбая Б., Панченко Є., Рудуха Н. Глобальні детермінанти і моделі фінансування інновацій. *Міжнародна економічна політика*. 2018. № 1(28). С. 7-31.
- Горизонт 2020. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/yevrointegraciya/ramkovi-programi-z-doslidzhen-ta-innovacij-gorizont-2020-ta-gorizont-yevropa-ta-iniciativ-yevropejskoyi-komisiyi-yevropejskij-zelenij-kurs/gorizont-2020>
- Про надання фінансової державної підтримки: постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28 / Кабінет Міністрів України. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-p#Text>
- Перший місяць успіхів з програмою «Доступні кредити 5-7-9%». *Міністерство фінансів України*. URL: <https://mof.gov.ua/uk/news/pershii-misiats-uspikhiv-z-programoiu-dostupni-krediti-5-7-9-2058>
- Інформація про реформу розвитку підприємництва. *Міністерство економіки України*. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=31f9c075-3504-4113-b42d-48c2de248b76&title=InformatsiiaProReformuRozvitokPidprimnitstva>
- Банківські продукти та програми допомоги малому і середньому підприємству. URL: <https://khoda.gov.ua/perelik-finansovih-produktiv-ta-program-dopomogi-malomu-i-serednomu-pidpriemnictvu>
- Касьяненко В.О. Зарубіжний досвід управління інноваційним потенціалом економіки та можливості його використання в Україні. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2011. № 4. Т. II. С. 200-204.
- Коваленко С.О. Державне регулювання фінансового забезпечення інноваційного розвитку: українські реалії і зарубіжний досвід. *Ефективна економіка*. 2011. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=690>
- Поліщук Г.О. Державна підтримка розвитку малого підприємництва: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми державного управління*. 2017. № 1(51). С. 146-154.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.8>

Е. О. Базалук
аспірантка

Науково-дослідного інституту публічного права
orcid.org/0009-0002-7112-8848

ПРАВОВА БАЗА УКРАЇНИ ЩОДО ДОПОМОГИ І ЗАХИСТУ ЖІНКАМ ТА ДІВЧАТАМ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД НАСИЛЬСТВА ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

У статті здійснено аналіз нормативно-правових актів загального та стратегічного спрямування, які покликані створити підґрунтя для викорінення таких негативних явищ як: дискримінація, нерівність, порушення прав і свобод людини, домашнє насильство та насильство за ознакою статі, зубожіння населення. Визначено, що спеціалізованими актами щодо протидії насильству над жінками під час збройних конфліктів є два Національних плани дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». Серед головних їхніх цілей було визначено захист жінок і дівчат, які стали жертвами конфліктів, зокрема від сексуального насильства. Констатовано, що Україна є першою країною в світі, в якій було прийнято ці документи в умовах перебігу збройного конфлікту. З'ясовано, що чинне національне законодавство не надає можливості органам національного розслідування та судовій системі класифікувати воєнні злочини і злочини проти людяності як міжнародні злочини, що не мають строків давності. Запропоновано встановити кримінальну відповідальність за використання сексуального насильства як інструмента ведення війни. Проаналізовано Державну стратегію забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року та констатовано, що вона є усестороннім документом, який визначає основні пріоритети для дій уряду, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та підприємств щодо зменшення гендерної нерівності в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Уточнюється, що він також направлений на боротьбу з усіма формами насильства. Узагальнено, що чинна нормативно-правова база України створила умови для ефективної допомоги і захисту жінкам та дівчатам, що постраждали від насильства під час збройного конфлікту та після його завершення, але потребує доопрацювання щодо криміналізації певних видів протиправних діянь.

Ключові слова: збройний конфлікт, насильство, сексуально насильство щодо жінок і дівчат, нормативно-правова база, кримінальна відповідальність, надання допомоги і захисту.

Bazaluk E. O. UKRAINIAN LEGAL FRAMEWORK ON ASSISTANCE AND PROTECTION OF WOMEN AND GIRLS AFFECTED BY VIOLENCE DURING ARMED CONFLICTS

The article analyzes normative legal acts of a general and strategic direction, which are designed to create a basis for the eradication of such negative phenomena as: discrimination, inequality, violation of human rights and freedoms, domestic violence and violence based on the article, impoverishment of the population. It was determined that two National Action Plans for the implementation of UN Security Council Resolution 1325 "Women, Peace, Security" are specialized acts to counter violence against women during armed conflicts. Among their main goals was the protection of women and girls who became victims of conflicts, particularly from sexual violence. It was established that Ukraine is the first country in the world in which these documents were adopted in the context of an armed conflict. It was found that the current national legislation does not allow the national investigative bodies and the judicial system to classify war crimes and crimes against humanity as international crimes that do not have a statute of limitations. It is proposed to establish criminal liability for the use of sexual violence as a tool of warfare. The State Strategy for ensuring equal rights and opportunities for women and men for the period until 2030 was analyzed and it was found that it is a comprehensive document that defines the main priorities for the actions of the government, local self-government bodies, public organizations and enterprises to reduce gender inequality in all spheres of society's life. It is specified that it is also aimed at combating all forms of violence. It is summarized that the current normative and legal framework of Ukraine has created conditions for effective assistance and protection of women and girls who suffered from violence during the armed conflict and after its end, but needs to be revised regarding the criminalization of certain types of illegal acts.

Key words: armed conflict, violence, sexual violence against women and girls, legal framework, criminal liability, assistance and protection.

Вступ. З початку 2000 років Україна здійснила низку оптимізаційних законодавчих змін у сферах протидії різним видам насильства щодо жінок та дівчат. Зокрема були прийняті наступні базові нормативно-правові акти: Закон України «Про

забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 року № 2866-IV [1] в якому вперше на законодавчому визначено такі терміни, як: «дискримінація за ознакою статі», «сексуальні домагання», «насильство за ознакою

статі», «запобігання насильству за ознакою статі», «протидія насильству за ознакою статі» тощо; Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 8 серпня 2005 року № 2866-IV [2], яким, наприклад, було криміналізоване «домашнє насильство», «примусова стерилізація», «примушування до шлюбу», «сексуальне насильство» та змінено визначення терміну «зґвалтування».

Загалом необхідно відмітити позитивну динаміку щодо створення правової бази для викорінення насильства, адже всі зазначені зміни були направлені на подолання дискримінації в гендерній сфері. Однак питання насильства в умовах збройного конфлікту вирішувались опосередковано. Так першим спеціалізованим актом, який стосувався саме врегулювання питань запобігання та протидії насильству був Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII [3]. Ним були встановлені організаційно-правові принципи щодо запобігання та протидії домашньому насильству, а також основні напрями державної політики з означеної сфери. Ключовим є те, що ці напрями були спрямовані на захист прав та інтересів осіб, які постраждали від такого насильства. На його реалізацію було прийнято ряд підзаконних нормативно-правових актів, таких як: Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» від 22 серпня 2018 року № 658, «Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі» від 22 серпня 2018 року № 654 [4]. У свою чергу, на їхній підставі розроблювалась та приймалась низка відомчих нормативно-правових актів, наприклад, спільний наказ Міністерства соціальної політики та Міністерства внутрішніх справ «Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства» від 13 березня 2019 року № 369/180 [5].

Окремо слід вказати й про прийняття ряду стратегічних документів, які за основний пріоритет мають вирішення гендерних питань та протидію дискримінації й насильству у суспільстві загалом. Такими є наступні документи: укази Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 2 червня 2021 року № 225 [6], «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року, «Про Стратегію людського розвитку» від 24 берез-

ня 2021 року № 119 [7]; постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки» від 5 серпня 2020 року № 695 [8], «Питання Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року» від 24 лютого 2021 року № 145 [9], «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» від 3 березня 2021 року № 179 [10]; розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції комунікації у сфері гендерної рівності» від 16 вересня 2020 року № 1128 [11], «Про затвердження плану заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих в рамках міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності» від 16 грудня 2020 року № 1578 [12], «Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» у 2021-2022 роках» від 24 лютого 2021 року № 149 [13], «Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року» від 14 квітня 2021 року № 366 [14], «Державна Стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року» від 12 серпня 2022 року № 752-р [15].

І хоча усі вище зазначені документи прямо не врегулювали питання допомоги та захисту жінкам і дівчатам, що постраждали від насильства під час збройного конфлікту, але як стратегічні документи у гуманітарній сфері вони створюють умови для викорінення таких негативних явищ як: дискримінація, нерівність, порушення прав і свобод людини, домашнє насильство та насильство за ознакою статі, зuboжіння населення тощо.

Противагу таким документам складають два профільних законодавчих акти, – Національні плани дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» в яких серед головних цілей було визначено захист жінок і дівчат, які стали жертвами конфліктів, зокрема від сексуального насильства. Оскільки саме Україна є першою країною в світі, у якій прийнято ці документи в умовах перебігу збройного конфлікту, доцільним є звернення особливої уваги на їх зміст загалом та сутність окремих положень.

Мета статті – на підставі аналізу чинних нормативно-правових актів України визначити ступінь врегулювання питань надання допомоги та захисту жінкам і та дівчатам в умовах збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Перший Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» було затверджено на період до 2020 року розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 року № 113-р (у редакції розпоряджен-

ня Кабінету Міністрів України від 05 вересня 2018 року № 637-р) [16].

За результатами його виконання відбулися вагомні зміни, серед яких зокрема: скасовано заборону для жінок сержантського складу займати бойові посади у Збройних Силах; прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» від 06 вересня 2018 року № 2523-VIII [17]; дозволено набір дівчат на навчання до військових та військово-морських ліцеїв; проведено ряд навчальних заходів для фахівців сектору безпеки і оборони, просвітницьких заходів для населення; продовжено фахову підготовку кадрів центральних та місцевих органів виконавчої влади з питань порядку денного «Жінки, мир, безпека»; удосконалено систему захисту жінок і дівчат, які постраждали від конфлікту (ідентифікація, надання допомоги, інформування про допомогу) [16; 18].

Однак, попри позитивні зміни, передбачені до впровадження заходи не знайшли свого втілення в чинному законодавстві, а тому були включені до другого Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року [19]. Означений документ був розроблений Мінсоцполітики у тісній співпраці з центральними та місцевими органами виконавчої влади, міжнародними партнерами та 18 громадськими організаціями. Він набув нової якості, орієнтованої на результат, консолідував зусилля 56-ти органів державної влади на національному та місцевому рівнях, органів місцевого самоврядування, міжнародних та громадських організацій, сфокусувавши увагу на 17-ти основних цільових групах жінок і чоловіків. Документ включає конкретні кроки, покликані створити умови для забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у подоланні конфліктів, встановленні миру, процесах відновлення, протидії безпековим викликам, системній протидії насильству за ознакою статі та насильству, пов'язаному з конфліктом [20]. Але головне, що однією зі стратегічних цілей було визначено «забезпечення захисту від насильства за ознакою статі, сексуального насильства (в умовах збройного конфлікту та в мирний час)» [19].

Варто наголосити, що у Верховній Раді України нещодавно було зареєстровано проект Закону № 7290 від 15 квітня 2022 року «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України» [21], яким пропонується привести положення кримінального та кримінального процесуального законодавства України у відповідність з положеннями міжнародного гуманітарного та кримінального права

[18]. Зазначений законопроект частково дублює інший законопроект, що був прийнятий Верховною Радою України і направлений на підпис Президенту України 07 червня 2021 року [22]. Попри це, необхідно відмітити, що чинне національне законодавство не надає можливості органам національного розслідування та судовій системі класифікувати воєнні злочини і злочини проти людяності як міжнародні злочини, що не мають строків давності. Уточнимо, що криміналізація цих злочинів має значення в контексті подання Україною позовів проти РФ з метою притягнення до відповідальності агресора та отримання компенсації за завдану шкоду. І, в першу чергу, це стосується тих складів злочинів, які встановлюють відповідальність за насильство (сексуальне насильство) під час збройного чи військового конфлікту щодо цивільного населення, комбатантів та полонених.

Однак з огляду на те, що законодавчі зміни порівняно нещодавні і їхнє застосування на практиці ще не набуло поширеності й не стало послідовним та системним, є сподівання, що ці та інші ключові питання будуть обов'язково взяті до уваги нормотворцями. Зокрема необхідними є зміни до Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за використання сексуального насильства як інструмента ведення війни. Адже цей вид насильства несе у собі найбільш руйнівні наслідки як для особи, так і громади, відповідно й для країни в цілому. Які, до речі, цілком ймовірно проявляться у майбутньому.

Однак не можна говорити про відсутність динаміки щодо вирішення означеного питання, адже на подолання окремих з таких наслідків, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2022 р. № 752-р була схвалена «Державна стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року» [15]. Її прийняття було зумовлено необхідністю забезпечення реалізації єдиної державної політики, спрямованої на досягнення рівних прав та рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, вдосконалення механізмів її реалізації [15].

Зазначена стратегія, є усестороннім документом, який визначає основні пріоритети для дій уряду, органів місцевого самоврядування, громадських організацій та підприємств щодо зменшення гендерної нерівності в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Документ зосереджується на чотирьох стратегічних цілях, які включають створення національного механізму для забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, боротьбу з усіма формами насильства, забезпечення рівних прав і можливостей людського розвитку та підтримку рівної участі жінок і чоловіків у різних сферах економіки.

Окрім того, разом із стратегією був затверджений і операційний план з її реалізації на 2022-2024 роки. Необхідно відмітити, що на реалізацію Стратегічної цілі 2 «Жінки та чоловіки вільні від насильства, зокрема пов'язаного з воєнними діями та збройними конфліктами, мають рівний доступ до правосуддя та беруть рівну участь у розбудові миру та постконфліктному відновленні», передбачено виконання шести завдань, а саме: 1) удосконалення механізму координації взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі (передусім між обласними, Київською міською держадміністраціями, загальними та спеціалізованими службами підтримки осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, закладами освіти, охорони здоров'я, правоохоронними органами, центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги, судами, громадськими об'єднаннями, приватними надавачами послуг), для ефективного запобігання, реагування та покращення якості надання підтримки постраждалим від всіх форм насильства за ознакою статі; 2) створення дієвої системи спеціалізованих послуг для осіб, які постраждали від домашнього насильства та насильства за ознакою статі, сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, з урахуванням потреб постраждалих; 3) удосконалення системи збору, оброблення та моніторингу даних з розподілом за статтю, віком та іншими характеристиками, а також проведення досліджень для виявлення рівня поширеності різних форм і проявів усіх видів насильства за ознакою статі, зокрема домашнього насильства, сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, особливостей ставлення громадян до насильства за ознакою статі; 4) здійснення методичного забезпечення суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі, з питань запобігання та протидії насильству за ознакою статі, сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом; 5) формування «нульової» толерантності суспільства до всіх видів насильства за ознакою статі, зокрема домашнього насильства, а також неупередженого ставлення населення до постраждалих від такого насильства; 6) протидія кібернасильству [15].

Висновки. Загалом чинна нормативно-правова база України створила необхідні умови для ефективної допомоги та захисту жінкам і дівчатам, що постраждали від насильства під час збройного конфлікту та після його завершення. Для цього заплановано ряд заходів із: проведення навчань та тренінгів, розроблення індикаторів для кращого моніторингу, збільшення на місцях «гарячих ліній», виявлення й подолання прогалин у взаємодії зацікавлених сторін, проведення опитування

та аналізу скоєних проступків, моніторинг прийнятих нормативно-правових актів в тому числі і стратегічних з метою корегування плану вчинення необхідних дій. Крім того заплановано здійснення ряду аналітичних досліджень щодо ефективності: навчальних курсів/програм з питань запобігання та протидії різних видів насильству, застосування до кривдників спеціальних заходів, програм відновлення для постраждалих осіб, інструментарію для оброблення інформації за формами звітування тощо.

Література

1. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15/find?text#Text>
2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України від 06.12.2017 р. № 2227-VIII. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#Text>
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>
4. Про затвердження Типового положення про мобільну бригаду соціально-психологічної допомоги особам, які постраждали від домашнього насильства та/або насильства за ознакою статі: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2018 р. № 654. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2018-%D0%BF#Text>
5. Про затвердження Порядку проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства: наказ Міністерства соціальної політики та Міністерства внутрішніх справ 13.03.2019 р. № 369/180. Національна поліція України: офіційний вебпортал. URL: <https://www.npu.gov.ua/acts/pro-zatverdzhennya-poryadku-provedennya-ocinki-rizikiv-vchinennya-domashnogonasilstva>
6. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 02.06.2021 р. № 225. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text>
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 р. «Про Стратегію людського розвитку»: Указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text>
8. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 р. № 695. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
9. Питання Державної соціальної програми запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі на період до 2025 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2021 р. № 145. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145-2021-%D0%BF#Text>

10. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>

11. Про схвалення Концепції комунікації у сфері гендерної рівності: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 р. № 1128. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1128-2020-%D1%80#Text>

12. Про затвердження плану заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих в рамках міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2020 р. № 1578. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1578-2020-%D1%80#Text>

13. Про затвердження плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство “Відкритий Уряд” у 2021-2022 роках»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2021 р. № 149. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/149-2021-%D1%80#Text>

14. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.04.2021 р. № 366. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

15. Державна Стратегія забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2030 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.08.2022 р. № 752-р. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/752-2022-%D1%80#Text>

16. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до

2020 року розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 р. № 113-р. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/113-2016-%D1%80#Text>

17. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях: Закон України від 06.09.2018 року № 2523-VIII. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2523-19#Text>

18. Росохата Д. Виконання Україною положень Резолюції Ради Безпеки ООН 1325 (2000) «Жінки, Мир, Безпека» (Частина II). ЮрФем, 2023. URL: <https://jurfem.com.ua/vykonannya-ukrainoyu-rezolyuciyi-rady-bezpeky-rady-bezpeky-oon-1325/>

19. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2020 р. № 1544-р. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-2020-%D1%80#Text>

20. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». Національна соціальна сервісна служба України: офіційний сайт. URL: <https://nssu.gov.ua/genderna-rivnist/rezolyuciya-radi-bezpeki-oon-1325>

21. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України № 7290 від 15.04.2022 р. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39449>

22. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права. 2689 від 27.12.2019 р. Верховна Рада України: офіційний сайт. URL: http://w1.e1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67804

УДК 342.553

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.9>

В. Д. Барвіненко
кандидат наук з державного управління
orcid.org/0000-0001-9471-1134

АДМІНІСТРАТИВНА АКСІОЛОГІЯ: ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Автор констатує, що адміністративна аксіологія в Україні поки що не набула належної популярності – про це свідчить такий факт, що цьому питанню не присвячено жодного монографічного дослідження. Якщо вести мову про адміністративну аксіологію в цілому – поки що навіть словосполучення «адміністративна аксіологія» не застосовується (це є авторською інновацією, сформульованою на підставі аналізу галузевої української юридичної літератури та зарубіжної юридичної літератури). Враховуючи надзвичайно велику кількість джерел галузі адміністративного права, слід наполегливо рекомендувати активно розвивати адміністративну аксіологію. Це сприятиме системності, відсутності внутрішніх протиріч у положеннях актів адміністративного законодавства, а у випадку необхідності їхньої систематизації – також і її проведенню (чи то виникне необхідність у здійсненні консолідації, чи то кодифікації, чи то інкорпорації).

В якості проміжного висновку зазначено, що теорія держави і права відіграє важливу роль у формуванні та розвитку адміністративного права, надаючи теоретичний фундамент та наукові принципи для цієї галузі права у цілому, а також у формуванні та розвитку принципів адміністративного права зокрема – вони розвиваються з урахуванням того, як еволюціонують ці принципи у теорії держави і права.

У статті резюмовано, що на сучасному етапі має місце розвиток української адміністративної аксіології «знизу» – тобто, аксіологічні питання окремих інститутів адміністративного права привертають увагу дослідників, вони не лише публікують наукові статті з цих питань, але й присвячують ним монографічні дослідження. Автором підкреслено, що в Україні відсутня тенденція розвитку адміністративної аксіології саме «зверху» – тобто, не розробляються відповідні загально-теоретичні положення, та запропоновано розвивати адміністративну аксіологію як інститут науки адміністративного права.

Ключові слова: адміністративні проблеми муніципального права, місцеве самоврядування, муніципальне управління, територіальний колектив, принципи місцевого самоврядування в Україні, аксіологія, адміністративна аксіологія.

Barvinenko V. D. ADMINISTRATIVE AXIOLOGY: STUDY OF THE PRINCIPLES OF LOCAL GOVERNMENT IN UKRAINE

The author states that administrative axiology in Ukraine has not yet gained popularity – this is evidenced by the fact that not a single monographic study has been devoted to this issue. If we talk about administrative axiology in general, even the phrase "administrative axiology" is not used yet (this is an author's innovation, formulated on the basis of an analysis of Ukrainian legal literature and foreign legal literature). Given the extremely large number of sources in the field of administrative law, it is strongly recommended to actively develop administrative axiology. This will contribute to systematization, the absence of internal contradictions in the provisions of acts of administrative legislation, and in the case of the need for their systematization, as well as its implementation (whether there is a need for consolidation, codification, or incorporation).

As an interim conclusion, it is stated that the theory of the state and law plays an important role in the formation and development of administrative law, providing a theoretical foundation and scientific principles for this field of law in general, as well as in the formation and development of the principles of administrative law in particular – they are developed taking into account, how these principles evolve in the theory of the state and law.

The article summarizes that at the current stage, the development of Ukrainian administrative axiology is taking place "from down to top" – that is, axiological issues of individual institutions of administrative law attract the attention of researchers, they not only publish scientific articles on these issues, but also devote monographic studies to them. The author emphasized that in Ukraine there is no tendency to develop administrative axiology "from top to down" – that is, corresponding general theoretical provisions are not developed, and it is proposed to develop administrative axiology as an institute of the science of administrative law.

Key words: administrative problems of municipal law, local self-government, municipal administration, territorial collective, principles of local self-government in Ukraine, axiology, administrative axiology.

Постановка проблеми. Протягом значної частини ХХ ст. наука адміністративного права на території сучасної України розвивалась таким чином, що адміністративній аксіології увага не приділялась. За умов панування антидемократичного режиму, який ґрунтувався на комуністичній ідеології, у дослідженні принципів та цінностей не було потреби – вони замінялись (а насправді, підмінювались) положеннями партійної доктрини. І лише після проголошення незалежності України

стало зрозумілим, що послідовний та системний розвиток науки адміністративного права значно полегшиться у тому випадку, коли він буде спиратись на належне аксіологічне підґрунтя.

«Належне аксіологічне підґрунтя» – це оціночне поняття. Юридична наука не оперує їм, а тому зміст того, яке ж саме аксіологічне підґрунтя слід визнати «належним» залежить від конкретної країни та конкретного історичного періоду її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для сучасної України належне аксіологічне підґрунтя науки адміністративного права – його можна іменувати «адміністративна аксіологія» – спирається на особливості галузі адміністративного права та має інтегрувати ті принципи, які поки що недостатньо реалізовані в національному адміністративному праві, але у разі реалізації – сприятимуть європейській інтеграції України. Цю групу принципів в українській юридичній літературі іменують «європейські принципи адміністративного права». Враховуючи, що цей термін є вже доволі усталеним, доцільно застосовувати його і у подальшому.

Адміністративна аксіологія є складовою правовою аксіологією. Тому, при дослідженні адміністративно-аксіологічних питань доцільно спиратися на праці таких відомих українських фахівців з теорії держави і права, як професор С.П. Погребняк [1; 2], професор А.М. Колодій [3] та інші. Також, важливими є й дослідження фахівців з конституційного права (наприклад, [4-7]), однак, ані перші, ані другі не торкалися питань саме адміністративної аксіології. А тому напрацювання у цьому напрямі є актуальними (попри наявність певних розробок, дивись, наприклад, [8-9]).

Метою статті є постановка питання щодо необхідності інтенсифікації розвитку адміністративної аксіології як інституту науки адміністративного права (пропозиції сформульовано на матеріалах авторських досліджень принципів місцевого самоврядування).

Виклад основного тексту. Відповідно, таким чином, в адміністративному праві застосовуються роботи фахівців з теорії держави і права, коли йдеться про принципи адміністративного права. Це відбувається з огляду на низку причин.

До числа таких причин належить, у першу чергу, підґрунтя для регулювання – мається на увазі, для правового регулювання. Адже теорія держави і права надає теоретичний фундамент та основні концепції, які лежать в основі адміністративного права. Вона допомагає визначити загальні принципи та цінності, з застосуванням яких будуються положення адміністративних норм.

Крім того, важливим є й визначення принципів саме по собі – їхньої сутності та змісту тощо. Теоретичні роботи з теорії держави і права допомагають виявити ключові (основні) принципи, які визначають функціонування адміністративного права, такі як принципи законності, справедливості, рівності перед законом тощо.

До числа причин того, що в науці адміністративного права дослідники часто звертаються до напрацювань фахівців з теорії держави і права, належить і бажання застосувати системний підхід. Не викликає сумнівів, що теорія держави і права сприяє розвитку системного підходу до

адміністративного права, допомагає враховувати взаємозв'язок адміністративних норм та їх взаємовідносини в системі правових норм.

Надзвичайно значущим фактором виступає оцінка законодавства. Теоретичні роботи дають можливість аналізувати адміністративне законодавство, порівнювати його з загальними теоретичними концепціями та визначати, наскільки воно відповідає встановленим принципам. Актуальність цього фактору ніколи не втрачає свого високого рівня.

Враховуючи таку, що постійно прискорюється, динаміку розвитку галузі адміністративного права, важливу роль відіграє розвиток нових ідей, теорій, концепцій. Він є неможливим без того, щоб спиратися при цьому на відповідні теоретичні дослідження. Адже саме теоретичні дослідження завжди спонукають до розвитку нових ідей та концепцій у сфері адміністративного права, що допомагає адаптувати правову систему до сучасних викликів та потреб суспільства. І це є особливо важливим для України з урахуванням євроінтеграційних прагнень.

В якості проміжного висновку слід зазначити, що теорія держави і права відіграє важливу роль у формуванні та розвитку адміністративного права, надаючи теоретичний фундамент та наукові принципи для цієї галузі права у цілому, а також у формуванні та розвитку принципів адміністративного права зокрема – вони розвиваються з урахуванням того, як еволюціонують ці принципи у теорії держави і права. Про це свідчить і практика поодиноких адміністративно-правових досліджень з цього питання, і висловлювання фахівців з адміністративного права. Зокрема, професор В. Б. Авер'янов підкреслював, що «загальні принципи мають фундаментальне значення для всієї галузі адміністративного права. Як правило, вони виявляються і деталізуються в принципах спеціальних, характерних для окремих інститутів адміністративного права: принципах державної служби, принципах адміністративної відповідальності, принципах адміністративного процесу тощо» [10, с. 82]. Таким чином, професор В. Б. Авер'янов угруповував принципи адміністративного права в межах такого напрямку наукових досліджень, як адміністративна аксіологія.

адміністративна аксіологія в Україні поки що не набула належної популярності – про це свідчить такий факт, що цьому питанню не присвячено жодного монографічного дослідження. Якщо вести мову про адміністративну аксіологію в цілому – поки що навіть словосполучення «адміністративна аксіологія» не застосовується (це є авторською інновацією, сформульованою на підставі аналізу галузевої української юридичної літератури та зарубіжної юридичної літератури). Враховуючи надзвичайно велику кількість дже-

рел галузі адміністративного права, слід наполегливо рекомендувати активно розвивати адміністративну аксіологію. Це сприятиме системності, відсутності внутрішніх протиріч у положеннях актів адміністративного законодавства, а у випадку необхідності їхньої систематизації – також і її проведенню (чи то виникне необхідність у здійсненні консолідації, чи то кодифікації, чи то інкорпорації).

Важливо підкреслити, що в Україні відсутня тенденція розвитку адміністративної аксіології саме «зверху» – тобто, не розробляються відповідні загально-теоретичні положення. Одною з небагатьох публікацій з цього питання є праця П.П. Білика на тему «Аксіологічний вимір адміністративного права як галузі публічного права: питання теорії». Автор не веде мову про адміністративну аксіологію як таку, але у цій публікації він аналізує ті питання, які (на наш погляд) саме і становлять предмет адміністративної аксіології.

Автор справедливо зазначає щодо актуальності свого дослідження, що «Останніми роками значно підвищилася зацікавленість науковців та практиків державного управління до питань трансформації державно-владного впливу в бік його відповідності так званій «службовій» ролі держави стосовно прав та свобод людини як найвищої соціальної цінності» [11, с. 129]. Це викристалізовує значення адміністративної аксіології, а також підкреслює, що вона тісно пов'язана не лише з правовою аксіологією (юридичною аксіологією) – як частина і ціле. Вона також тісно пов'язана з конституційною аксіологією. Про це йтиметься далі.

Після цього, аналізуючи наявні дослідження щодо принципів права провідних фахівців з теорії держави і права, П.П. Білик формулює, що він має на увазі під аксіологією права та стисло пояснює її сутність та призначення. Це узагальнення є лаконічним та ємним, а тому доцільно погодитись з ним. А саме, автор зазначає, що «аксіологія права покликана пояснювати сутність права, його ціннісний зміст і призначення для суспільства загалом і окремої особистості, інтерпретувати право з позицій вищих цінностей і змісту людського життя, а також досліджувати певні ідеальні сутності (цінності) з позицій оптимальних вимог соціальної реальності, які є першоосновою права та його метою» [11, с. 129]. Варто ще раз підкреслити, що це узагальнення є справедливим та може бути використано у подальших дослідженнях як аксіології права у цілому, так і адміністративної аксіології зокрема.

Далі П.П. Білик надзвичайно стисло, у вигляді переліку, наводить прізвища відомих фахівців з адміністративного права, які торкалися у своїх працях аксіологічних питань. Він (знов-таки стисло) підкреслює, що ці питання були здебільшого окреслені та ще очікують на своє подальше вирішення.

Таку ситуацію П.П. Білик частково пояснює тим, що більшість праць вчених, прізвища яких він навів та які було ним розглянуто, написано до прийняття Конституції України 1996 року (зокрема, автор посилається на роботи В.Б. Авер'янова, А.М. Школика, Є.В. Курінного, В.К. Колпакова та інших відомих фахівців з адміністративного права).

Чому це важливо з точки зору адміністративної аксіології? Тому що Конституція України 1996 року має значне аксіологічне навантаження. В її тексті прямо зазначені ряд принципів – а ще, низка принципів закладені у сутності її окремих положень. Ці принципи у процесі свого функціонування, у разі отримання відповідних звернень тощо витлумачує з тексту Основного закону єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні – Конституційний Суд України. Ємно та лаконічно питання аксіологічного значення Основного закону 1996 року виклала фахівець з конституційного права М. І. Салей у науковій фаховій статті на тему «Аксіологічний вимір змісту Конституції України». Зокрема, вона зазначила про такі основні положення, які доцільно враховувати у процесі подальшого розвитку адміністративної аксіології.

По-перше, вона сформулювала, що «предметом вивчення конституційної аксіології є конституційні цінності» [12, с. 150]. У цьому контексті варто звернути увагу на те, що для адміністративної аксіології будуть важливі конституційні цінності як цінності суміжної галузі права. Але більш важливими будуть виступати цінності Конституції України 1996 року – і не варто їх плутати з конституційними цінностями.

По-друге, М.І. Салей зазначила, що «з тексту Конституції випливає, що людина (її інтереси) у ціннісному аспекті має верховенство над іншими суб'єктами права (громадськими об'єднаннями, включаючи партії, господарськими та іншими організаціями, державою як частиною суспільства)» [12, с. 152]. Це є важливим для адміністративної аксіології, адже вказує на її антропоцентричний характер.

По-третє, М.І. Салей сформулювала, що «Конституційні цінності тісно переплітаються з основами конституційного ладу. Положення першого розділу Конституції України, які формують основи конституційного ладу, є визначальними щодо всіх інших конституційних цінностей і займають головне місце в ієрархії конституційних цінностей» [12, с. 153]. Авторка продовжує, що «аналізуючи текст Конституції України можна виділити такі цінності конституційного ладу: ... народовладдя (ст. ст. 5, 69–74), ... місцеве самоврядування (ст. 7)» [12, с. 153]. Це є надзвичайно важливим для нашого дослідження принципів місцевого самоврядування. Отже, важливість звертатися до

розробок фахівців з конституційного права України підтверджується ще одним аргументом.

П.П. Білик справедливо зазначає, що після прийняття Основного закону України мова йдеться «про переведення на новий якісний рівень практики правотворчості, адже червоним ланцюгом крізь будь-який нормативно-правовий акт має проходити ідея пріоритету людини, її прав, свобод та законних інтересів над усіма іншими цінностями» [11, с. 130]. Тут ще раз акцентується увага на зв'язку між адміністративною аксіологією та конституційною аксіологією.

Однак, П.П. Білик не обмежується лише цим доволі загальним положенням – адже воно є справедливим не лише для адміністративного права, але й для інших галузей права (це пов'язано з тим, що конституційне право є провідною, профільною галуззю права у системі права України). Він також пояснює, чому ще при дослідженні адміністративної аксіології важливо керуватися положенням Конституції України 1996 року. Зокрема, він пише «про кардинальну зміну засад функціонування органів державного управління та їх посадових осіб, які впроваджують в практику положення виданих нормативно-правових актів власними щоденними управлінськими рішеннями і діями; про налагодження належного рівня правосуддя в країні з тим, щоб поведінка осіб, яка здійснюється всупереч вимогам законодавства, отримала належну правову оцінку і була певним чином покарана» [11, с. 130]. Варто погодитись з тим, як коректно автор визначив сфери для подальших адміністративно-аксіологічних досліджень.

Резюмуючи цю частину своєї праці, П.П. Білик ще раз підкреслює: розвиток адміністративної аксіології є можливим тільки у разі, якщо буде постійно підтримуватися зв'язок з тим, як еволюціонують теорія держави і права та інші галузі права у цій частині. Насамперед – галузь конституційного права. Автор цілком справедливо зазначає, що «тільки у взаємодії всіх галузей, і управлінських, і не управлінських, приватно-правових і публічних, тільки за поєднання їх механізмів, можна забезпечити людині такі об'єктивні оточуючі умови, за яких правореалізація була б повнішою» [11, с. 130]. Варто повністю погодитись з цією пропозицією.

Далі у своїй праці П.П. Білик демонструє, на які інші сфери життя та галузі права буде впливати адміністративна аксіологія. Він сформулював, що «Оскільки адміністративне право як галузь, що регулює процеси державно-владного впливу на всі суспільні відносини, які регулюються нормами права, створює та забезпечує функціонування належної системи управління, то його норми проникають як в управлінські, так і не управлінські галузі права, зокрема, в фінансове, податкове,

банківське, господарське, муніципальне, земельне, житлове, екологічне, сімейне, право соціального захисту тощо» [11, с. 131]. З точки зору предмету нашого дисертаційного дослідження надзвичайно важливим є те, що адміністративна аксіологія здійснює вплив на муніципальне право. Цю думку слід потримати, погодитись з нею та запропонувати здійснювати її подальших розвиток в межах науки адміністративного права. До того ж, це твердження П.П. Білика є важливою тезою для формулювання теоретичного підґрунтя нашого дослідження.

Починаючи з 2010-х років, питання принципів адміністративного права почало ґрунтовно висвітлюватись у галузевій навчальній літературі. Але, все ж таки це не можна визнати трендом науки адміністративного права України.

Висновки. На сучасному етапі має місце розвиток української адміністративної аксіології «знизу» – тобто, аксіологічні питання окремих інститутів адміністративного права привертають увагу дослідників, вони не лише публікують наукові статті з цих питань, але й присвячують ним монографічні дослідження. До речі, автор цієї статті зараз готує монографічне дослідження (дисертацію на здобуття наукового ступеня юридичних наук) щодо адміністративного виміру принципів місцевого самоврядування. Рукопис як раз і є прикладом розробки аксіологічної проблематики одного з інститутів адміністративного права – інституту місцевого самоврядування. Перспективи подальших творчих розвідок у цьому напрямі полягають у тому, щоб розвиток адміністративної аксіології почався також і у зворотному напрямі, тобто «зверху».

Література

1. Погребняк С.П. Основні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 238 с.
2. Погребняк С. П. Основні принципи права: дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01. Харків, 2009. 480 с.
3. Колодій А.М. Принципи права України: монографія. К.: Юрінком Інтер. 1998. 208 с.
4. Mishyna N. V. Role of local and regional authorities in the implementation of ectrh judgments: bibliographical review *Юридичний вісник*. 2023. № 3. С. 146-151.
5. Mishyna N. V. Decentralization: European court of human rights' judgements implementation. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2023. Т. 32. С. 94-99.
6. Qaracayev C. Axiological Function of The Constitutional Court of The Republic of Azerbaijan. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 3. С. 135-138.
7. Qaracayev C. Local Self-government in the Republic of Azerbaijan: Problems of the Administrative Supervision. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 24-27.
8. Гладій О.В., Легеза Ю.О. Здійснення адміністративних послуг Державною міграційною службою

України в умовах фінансової та правової децентралізації публічної влади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 620-623.

9. Leheza Yu.O. Public environmental funds as a source of the formation of local budgets of Ukraine. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 522-524.

10. Авер'янов В. Б. Вибрані наукові праці / В. Б. Авер'янов ; упорядники: Андрійко О.Ф. (керівник колективу), Нагребельний В.П., Кисіль Л.Є., ін.; за заг. ред.: Ю.С. Шемшученка, О.Ф. Андрійко. К.: Інсти-

тут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. 448 с.

11. Білик П.П. Аксіологічний вимір адміністративного права як галузі публічного права: питання теорії. URL: <http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/12303/1/129-132.pdf>

12. Салей М. І. Аксіологічний вимір змісту Конституції України. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.] ; відп. за вип. М. В. Афанасьєва. Одеса : Юрид. л-ра, 2015. Вип. 75. С. 150-154.

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.10>

Д. В. Губачова
здобувачка кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету
orcid.org/0009-0001-3876-3260

РІВНІ ВЗАЄМОДІЇ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ З ПУБЛІЧНИМИ ІНСТИТУЦІЯМИ

Статтю присвячено дослідженню питання рівнів взаємодії громадських об'єднань та публічних інституцій в Україні. Визначено, що визначення рівнів взаємодії громадських об'єднань та держави, є неможливим без дослідження понятійно-категоріального апарату шляхом розкриття змісту таких понять як «громадські об'єднання», «публічні інституції» та «взаємодія громадських об'єднань з публічними інституціями».

Встановлено, що громадське об'єднання є утворенням, що організовується шляхом об'єднання осіб, має конкретну мету утворення функціонування, що різниться залежно від специфіки (задоволення інтересів культурного, соціального, екологічного та інших спрямувань). Акцентовано увагу на тому, що ознаками громадських об'єднань є добровільність, незалежність, неприбутковість, суспільна корисність, організаційна структурованість, реєстраційність.

Визначено, що рівні взаємодії громадських об'єднань та публічних інституцій є ступенями впливу громадських об'єднань на публічні органи, класифікація яких залежить від юрисдикції згаданих органів. Виокремлено рівні взаємодії громадських об'єднань та публічних інституцій, а саме: 1) національний рівень (взаємодія громадських об'єднань з центральними органами виконавчої влади, юрисдикція яких поширюється на територію України); 2) регіональний рівень, що включає в себе обласний рівень (взаємодія громадських об'єднань з місцевими органами виконавчої влади, юрисдикція яких поширюється на певні області) та районний рівень (взаємодія громадських об'єднань з місцевими органами виконавчої влади, юрисдикція яких поширюється на певні райони); 3) локальний рівень (взаємодія громадських об'єднань з органами місцевого самоврядування, юрисдикція яких поширюється на міста).

Звернено увагу на те, що задля покращення взаємодії держави та громадського суспільства на всіх рівнях необхідним є: а) досягнення одноманітності законодавства України, яким регламентована співпраця держави та громадянського суспільства, та Європейського Союзу; б) покращення механізмів взаємодії публічних інституцій та громадських об'єднань та нормативне закріплення їх конкретних форм; в) пошук шляхів до ефективної участі громадських об'єднань у державних справах.

Ключові слова: громадські об'єднання, взаємодія, рівень, публічні інституції, форми.

Hubachova D. V. EQUAL INTERACTIONS OF PUBLIC ASSOCIATIONS WITH PUBLIC INSTITUTIONS

The article is devoted to the study of the level of interaction of public associations and public institutions in Ukraine. It is noted that determining the levels of interaction between public associations and the state is impossible without researching the conceptual-categorical apparatus by revealing the content of such concepts as "public associations", "public institutions" and "interaction of public associations with public institutions".

It was established that a public association is an entity that is organized by the association of individuals, has a specific goal of formation functioning, which varies depending on the specifics (satisfying the interests of cultural, social, ecological and other directions). It is emphasized that the characteristics of public associations are voluntary, independence, non-profitability, public utility, organizational structure, registration.

It was determined that the levels of interaction between public associations and public institutions are degrees of influence of public associations on public bodies, the classification of which depends on the jurisdiction of the said bodies. The levels of interaction of public associations and public institutions are singled out, namely: 1) national level (interaction of public associations with central bodies of executive power, the jurisdiction of which extends to the territory of Ukraine); 2) regional level, which includes the oblast level (interaction of public associations with local executive bodies whose jurisdiction extends to certain regions) and district level (interaction of public associations with local executive authorities whose jurisdiction extends to certain areas) districts); 3) local level (interaction of public associations with local self-government bodies, the jurisdiction of which extends to cities).

Attention was drawn to the fact that in order to improve the interaction between the state and civil society at all levels, it is necessary to: a) achieve the uniformity of the legislation of Ukraine, which regulates cooperation between the state and civil society, and the European Union; b) improvement of mechanisms of interaction of public institutions and public associations and normative consolidation of their specific forms; c) search for ways to effective participation of public associations in state affairs.

Key words: public associations, interaction, level, public institutions, forms.

Постановка проблеми. Наразі одним із найгостріших питань сьогодення, що має вплив на становлення громадянського суспільства та України як демократичної держави, є формування стійкої взаємодії держави та суспільства. Як держава взаємодіє через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, то суспільство реалізує такий вплив за допомогою його інсти-

тутів, особливе серед яких посідають громадські об'єднання. Дійсно, у сучасному світі взаємодія громадськості та держави є тим визначальним фактором, який враховуючи думку та інтереси населення як при прийнятті управлінських рішень, так і реалізації важливих для життя населення заходів, сприяє належному партнерству суспільства та держави.

Введення на території України воєнного стану значно вплинуло на звичне життя суспільства. Згідно статистичних даних, за перші вісім місяців повномасштабної війни в Україні було зареєстровано 4365 громадських та благодійних організацій [1]. Відповідно даних соціологічного дослідження «Громадянське суспільство в Україні в умовах війни – 2022», проведеним Київським міжнародним інститутом соціології у межах проєкту «Ініціатива секторальної підтримки громадянського суспільства», 77% громадських організацій допомагають Збройним Силам України, але прагнуть поступово повертатися до основних напрямів діяльності [2]. Саме в таких умовах особливого значення набуває питання рівнів взаємодії громадських об'єднань та держави, що й обумовлює актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Деякі аспекти взаємодії громадських об'єднань та держави були висвітлені у працях таких вчених, як Журенко Т.В., Менджул М.В., Давидової Н.О., Кравчук В.М., Турій О.В., Ковалів М.В., Руциньської Т.П., Гаєвої Н.П., Дорофеевої В.І. та інших. Натомість, враховуючи новизну тематики та особливі для держави Україна умови, доцільним є здійснити переосмислення наукових напрацювань у згаданій сфері та дослідити рівні взаємодії громадських об'єднань та публічних інституцій.

Метою статті є встановлення рівнів взаємодії громадських об'єднань та публічних інституцій шляхом вивчення правової доктрини та чинного законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Засади взаємодії громадських об'єднань з публічними інституціями було визначено ще статтею 22 Закону України «Про громадські об'єднання», якою робилася вказівка, що втручання в діяльність громадських об'єднань не допускається [3]. При цьому, для цілей даного дослідження, визначення рівнів взаємодії громадських об'єднань та держави, є неможливим без дослідження понятійно-категоріального апарату шляхом розкриття змісту таких понять як «громадські об'єднання», «публічні інституції» та «взаємодія громадських об'єднань з публічними інституціями».

Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови, об'єднання є організацією людей на основі спільності мети, завдань [4]. Щодо визначення поняття «громадські об'єднання», то відмітимо, що на рівні правової доктрини наразі немає єдиного визначення усталеного визначення, що обумовлено численними позиціями дослідників. Так, на думку Т.В. Журенко, сутність громадських об'єднань розкривається через суб'єктну структуру та мету створення [5, с. 357]. Авторами монографії «Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства» зміст поняття «громадські об'єднання» розкрито через

його специфічні ознаки серед яких: самостійність від держави, можливість впливу на державні інститути, а також захист суспільства від необґрунтованого втручання держави в громадське життя [6, с. 62-63]. Н.О. Давидова та Менджул М.В. звертають увагу, що громадські об'єднання доцільно розглядати через організаційно-правову структуру в якості невідприємницьких товариств, створення який відбувається з ціллю захисту та задоволення соціальних, економічних, творчих, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів, членами якого можуть бути фізичні або юридичні особи і яке набуває статусу юридичної особи з моменту державної реєстрації [7]. На нашу думку, громадським об'єднанням є утворення, що організовується шляхом об'єднання осіб, має конкретну мету утворення функціонування, що різниться залежно від специфіки (задоволення інтересів культурного, соціального, екологічного та інших спрямувань).

Аналізуючи у дисертаційному дослідженні громадські об'єднання, В.М. Кравчук приходиться висновку щодо виокремлення ідеальних визначальних рис недержавних організацій, серед яких: а) добровільність (вказане підкріплюється вказівкою Закону України «Про громадські об'єднання» щодо вільного волевиявлення засновників, відсутності примусу при прийнятті рішення щодо заснування [3]); б) незалежність (тобто відсутність будь-якого впливу на громадські об'єднання, крім рішення суду про ліквідацію як спосіб припинення діяльності громадського об'єднання); в) неприбутковість (тобто відсутність спрямованості на набуття та розподіл прибутку); г) суспільну корисність (дійсно, метою діяльності громадських об'єднань є реалізація двох видів діяльності, що приносять користь, – захист прав та свобод та задоволення інтересів) [8, с. 126]. На нашу думку, до вказаного переліку доцільно додати ще такі ознаки, як організаційна структурованість (громадські об'єднання можуть виникати в якості громадських організацій (молодіжні, жіночі, дитячі тощо) або громадських спілок), реєстраційність (громадські об'єднання в обов'язковому порядку підлягають реєстрації; саме це є способом визнання такого громадського об'єднання зі сторони держави).

Щодо змісту поняття «публічні інституції», то відмітимо, що на законодавчому рівні воно не є закріпленим. Водночас аналізуючи чинне законодавство, розглянемо поняття «державний орган» під яким розуміють орган державної влади, зокрема колегіальний державний орган, інший суб'єкт публічного права, який згідно чинного законодавства має повноваження від імені держави реалізовувати владні управлінські функції, та юрисдикція якого може поширюватися як на всю територію України, так і виключно на окрему адміністративно-територіальну одиницю

[9]. Досить близьким за змістом є поняття «орган публічної влади» під яким розуміють (а) будь-який урядовий або інший орган публічного адміністрування; (б) будь-який суб'єкт чи особу, які виконують публічні адміністративні функції відповідно до національного права, або мають публічні обов'язки чи функції, або надають публічні послуги [10]. Тобто, публічні інституції мають зв'язок із органами публічного адміністрування та виконують публічні адміністративні функції (надають публічні послуги), залишаючись при цьому ширшим за змістом поняттям.

Автори підручника «Адміністративне право. Повний курс» досліджуючи суб'єктів публічної адміністрації звертають увагу, що до системи суб'єктів публічної адміністрації віднесено 1) органів виконавчої влади, 2) суб'єктів місцевого самоврядування, 3) суб'єктів делегованих повноважень: а) громадські об'єднання; б) інші суб'єкти під час здійснення делегованих законодавством виконавчих функцій [11, с. 73]. Крім того, враховуючи функціональне спрямування окремих органів, що не входять до системи органів виконавчої влади або суб'єктів місцевого самоврядування, але реалізують окремі виконавчі повноваження, до публічних інституцій також доцільно віднести таких органів, як Президента України, Раду міністрів АРК, Службу безпеки України, Раду національної безпеки і оборони України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини тощо.

Аналізуючи викладене, а також положення Законів України «Про центральні органи виконавчої влади» [12], «Про місцеві державні адміністрації» [13], «Про місцеве самоврядування в Україні» [14], «Про Кабінет Міністрів України» [15], Конституції України [16], систему публічних інституцій доцільно представити наступним чином:

1) Органи та особи, що виходять за триаду гілок влади: а) Президент України, б) Рада міністрів АРК, в) Служба безпеки України, г) Рада національної безпеки і оборони України, д) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, інші органи, що здійснюють виконавчі повноваження;

2) Органи виконавчої влади:

2.1) центральні органи виконавчої влади: а) Кабінет Міністрів України; б) міністерства, агентства, служби, інспекції, комісії, бюро; в) центральні органи виконавчої влади із спеціальним статусом; г) інші центральні органи виконавчої влади; д) колегіальні органи;

2.2) місцеві органи виконавчої влади: а) місцеві державні адміністрації; б) територіальні органи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади; в) військово-цивільні адміністрації;

3) Органи місцевого самоврядування: а) територіальна громада; б) сільська, селищна, міська рада; в) виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; г) районні та обласні ради, що представляють

спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; д) органи самоорганізації населення.

Як вже було звернено увагу на початку дослідження, засади взаємодії громадських об'єднань з публічними інституціями мають нормативне підґрунтя [3]. Ще Указом Президента України «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», було визначено, що задля забезпечення громадської участі у справах держави, державним органам доручено: реалізувати заходи, що меті пошук ефективних форм взаємодії громадськості та органів влади; роз'яснити положення чинного законодавства стосовно значення громадської участі для цілей управління державними справами; вжити заходів, що мають на меті покращення партнерських відносин та поглиблення співробітництва органів влади, місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства [17]. Концепцією сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства (яка наразі втратила чинність) визначалося, що взаємодія інститутів громадянського суспільства та органів виконавчої влади може здійснюватися у таких формах, як: участь у розробленні та обговоренні проєктів нормативно-правових актів, здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади, надання соціальних послуг, формування спільних консультативно-дорадчих органів, ведення спільних проєктів тощо [18]. При цьому жодної вказівки щодо рівнів взаємодії не здійснювалося.

Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови, рівень прийнято розуміти в якості ступеню якості, величини, що були досягнуті у чому-небудь [4]. Згідно Наказу Національного агентства з питань державної служби «Про затвердження Каталогу типових посад державної служби і критеріїв віднесення до таких посад», виокремлюють три рівні юрисдикції державного органу, а саме: 1) перший рівень взаємодії, куди віднесено державні органи, юрисдикція яких поширюється на всю територію України; 2) другий рівень взаємодії, куди віднесено державні органи, юрисдикція яких поширюється на територію Автономної Республіки Крим, однієї або кількох областей, міст Києва та Севастополя; 3) третій рівень взаємодії, куди віднесено державні органи, юрисдикція яких поширюється на територію одного або кількох районів, районів у містах, міст обласного значення [19]. На нашу думку, беручи до уваги рівні юрисдикції державних органів, а також попередньо запропоновану даним дослідженням систему публічних інституцій, рівні взаємодії громадських об'єднань та публічних інституцій доцільно розуміти в якості ступенів впливу громадських об'єднань на публічні органи різної юрисдикції. Таким чином, доцільно виокремити наступні рівні взаємодії громадських об'єднань та публічних інституцій:

1) Національний рівень, куди віднесено взаємодію громадських об'єднань та центральних органів виконавчої влади (юрисдикція яких поширюється на всю територію України). Також в дану групу доцільно віднести взаємодію громадських об'єднань зі спеціальними органами та особами (Президентом України, Службою безпеки України, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини тощо);

2) Регіональний рівень, що включає в себе обласний рівень (куди віднесено взаємодію громадських об'єднань та місцевих органів виконавчої влади, юрисдикція яких поширюється на певні області) та районний рівень (куди віднесено взаємодію громадських об'єднань та місцевих органів виконавчої влади, юрисдикція яких поширюється на певні райони);

3) Локальний рівень, куди віднесено взаємодію громадських об'єднань з органами місцевого самоврядування (юрисдикція яких поширюється на міста).

При цьому, доцільно відмітити, що вказаний розподіл є приблизним, оскільки місцеві органи виконавчої влади можуть поширювати свою юрисдикцію виключно на території окремих міст, так само як органи місцевого самоврядування можуть поширювати свою юрисдикцію також на території громад декількох міст, сіл, селищ тощо.

Кожен рівень взаємодії передбачає використання громадськими об'єднаннями різноманітних форм впливу на та публічні інституції. Правовою доктриною передбачено декілька узагальнених форм можливої взаємодії держави та громадського суспільства залежно від реального впливу на процес прийняття управлінських рішень: а) інформування, що характеризується процесом доведення інформації до інститутів громадянського суспільства; б) консультування, що характеризується залученням громадян до процесу реалізації управлінських рішень з метою дослідження їх думки; в) участь характеризується власною ініціативою громадськості брати участь у процесах реалізації державної політики, у здійсненні експертиз проєктів нормативно-правових актів, оцінюванні та розробленні проєктів нормативно-правових актів; г) державно-приватне партнерство, що є найвищою стадією взаємодії держави та громадського суспільства, та характеризується як участю громадськості у прийнятті владних рішень, так і в обміні ресурсами задля задоволення інтересів держави та суспільства [20, с. 7-8].

На сучасному етапу розвитку спостерігається активізація взаємодії держави та громадського суспільства. Так, прикладом взаємодії національного рівня є підписання Міністерством цифрової трансформації України та громадської організації «МІНЗМІН» меморандуму про співпрацю та проведення спільних освітніх заходів для поси-

лення захисту дітей в інтернеті [21]; реалізація громадською організацією «Товариство дослідників України» разом з Міністерством культури та інформаційної політики України проєкту «Центри культурних послуг, як інструмент згуртованості громади» територіальних громад [22]; за участю Міністерства оборони України надано допомогу громадській організації «Київський клуб «Червона Зірка» в проведенні воєнно-технічного фестивалю «На броні Перемоги», разом із Всеукраїнським товариством «Просвіта» імені Т. Шевченка взято участь у відзначенні Дня пам'яті Героїв Крут у м. Києві [23]. Вказане свідчить про поширення взаємодії держави та громадського суспільства на національному рівні та відсутність взаємодії на локальному та регіональному рівнях.

Як зазначає О.В. Турій, причинами відсутності взаємодії держави та організацій громадянського суспільства на рівні територіальної громади є:

- використання установ громадянського суспільства в політичних цілях;
- створення імітаційних громадських рухів, які маскуються під стихійні реакції груп громадян, невдоволеними рішеннями органів державної влади;
- недостатність фінансових, кадрових, організаційних тощо можливостей установ громадянського суспільства, їх фіктивність, невідповідність змісту діяльності заявленим статутним завданням;
- неврахування громадської думки державними органами при прийнятті владних рішень, що була виявлена в процесі слухань, консультацій тощо;
- дискредитацію потенційно ефективних процедур консультацій з громадськістю, громадської експертизи, слухань та інші [24].

На нашу думку, з метою забезпечення реальної взаємодії громадських об'єднань та публічних інституцій необхідним є реалізація наступних заходів: а) досягнення відповідності законодавства України, яким регламентована співпраця держави та громадянського суспільства, досвіду Європейського Союзу; б) покращення механізмів взаємодії публічних інституцій та громадських об'єднань та нормативним закріпленням їх конкретних форм; в) пошук шляхів до ефективної участі громадських об'єднань у державних справах.

Висновки. Одним із головних питань сьогодення є формування стійкої взаємодії держави та суспільства. Рівнями взаємодії громадських об'єднань та публічних інституцій є ступенів впливу громадських об'єднань на публічні органи різної юрисдикції, що поділяються на 1) національний рівень, куди віднесено взаємодію громадських об'єднань та центральних органів виконавчої влади, юрисдикція яких поширюється на всю територію України; 2) регіональний рівень, що включає в себе обласний рівень (взаємодія громад-

ських об'єднань та місцевих органів виконавчої влади, юрисдикція яких поширюється на певні області) та районний рівень (взаємодія громадських об'єднань та місцевих органів виконавчої влади, юрисдикція яких поширюється на певні райони); 3) локальний рівень, куди віднесено взаємодію громадських об'єднань з органами місцевого самоврядування (юрисдикція яких поширюється на міста).

З метою забезпечення покращення реальної взаємодії громадських об'єднань та публічних інституцій в Україні необхідним є реалізація заходів шляхом досягнення відповідності законодавства України досвіду Європейського Союзу; покращення механізмів взаємодії публічних інституцій та громадських об'єднань; та пошук шляхів до ефективної участі громадських об'єднань у державних справах.

Література

1. За час повномасштабної війни в Україні з'явилося 4365 громадських та благодійних організацій. URL: <https://cedem.org.ua/news/4365-gromadskiyh-ta-blagodijnyh/>.
2. 77% громадських організацій допомагають ЗСУ, але прагнуть поступово повертатися до основних напрямів діяльності – результати дослідження. URL: <https://cs.detector.media/community/texts/185203/2023-02-21-77-gromadskiyh-organizatsiy-dopomagayut-zsu-ale-pragnut-postupovopovertatysya-do-osnovnykh-napryamiv-diyalnosti-rezultaty-doslidzhennya/>.
3. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 року № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>.
4. Академічного тлумачного словника української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/ob.jednannja>.
5. Журенок Т.В. Правовий статус та види громадських об'єднань. *Форум права*. 2012. № 4. С. 356-361.
6. Громадські організації у дискурсі демократизації суспільства: монографія / Мін-во освіти і науки, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; за науковою ред. В.П. Бега; редкол.: В.П. Бех (голова), Г.О. Нестеренко (заст. голови) та ін. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 680 с.
7. Давидова Н.О., Менджул М.В. Громадське об'єднання та громадська організація: дихотомія понять. URL: <http://surl.li/duikb>.
8. Кравчук В.М. Взаємовідносини громадських організацій і держави в умовах формування громадянського суспільства в Україні (теоретико-правові аспекти). URL: <http://surl.li/kpqiw>.
9. Про медіа: Закон України від 13.12.2022 року № 2849-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20/ed20221213#n18>.
10. Регламент Європейського Парламенту с Ради (ЄС) 2016/1011 від 8 червня 2016 року про індекси, які використовують як бенчмарки у фінансових інструментах і фінансових договорах або для вимірювання результативності інвестиційних фондів, та про внесення змін до директив 2008/48/ЄС та 2014/17/ЄС і Регламенту (ЄС) № 596/2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_042-16/ed20160608#n102.
11. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галуцько В., Діхтєвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
12. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 року № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>.
13. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 року № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text>.
14. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 року № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
15. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>.
16. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#>.
17. Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Указ Президента України від 31.07.2004 року № 854/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854/2004#Text>.
18. Про схвалення Концепції сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.11.2007 року № 1035-р. Втратив чинність від 20.06.2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1035-2007-%D1%80#Text>.
19. Про затвердження Каталогу типових посад державної служби і критеріїв віднесення до таких посад: Наказ НАДС від 18.12.2020 року № 246-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0246859-20#Text>.
20. Збірник звітів за результатами оцінки діяльності органів виконавчої влади за напрямком «взаємодія з громадськістю»: Збірка / Упоряд.: Любов Паливода К.: [БФ «Творчий центр ТЦК»] Б 2018. 72 с.
21. Захист дітей в інтернеті: Мінцифри співпрацюватиме з громадською організацією «МІНЗМІН». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3203075-zahist-ditej-v-interneti-mincifri-spivpracuvatime-z-gromadskou-organizacieu-minzmin.html>. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3203075-zahist-ditej-v-interneti-mincifri-spivpracuvatime-z-gromadskou-organizacieu-minzmin.html>.
22. Громадська організація «Товариство дослідників України» у співпраці з Міністерством культури та інформаційної політики України, оголошують початок відбору територіальних громад до участі в проекті «Центри культурних послуг, як інструмент згуртованості громади». URL: <https://mkip.gov.ua/news/5190.html>.
23. Проведення спільних заходів та проектів за участю громадських організацій. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/gromadska-rada/robochi-zviti-ta-vivchennya-gromadskoi-dumki/2014/07/07/provedennya-spilnih-zahodiv-ta-proektiv-za-uchastyu-gromadskih-organizacij/>.
24. Турій О.В. Окремі аспекти взаємодії організацій громадянського суспільства з органами державної влади як фактор розвитку громадянського суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1115>.

УДК 336.225

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.11>**А. В. Замрига**

кандидат економічних наук,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
orcid.org/0000-0001-8919-6633

Г. М. Стріяшко

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного права
Державного податкового університету
orcid.org/0000-0001-6773-025X

ЩОДО ОПОДАТКУВАННЯ НЕПРИБУТКОВИХ УСТАНОВ ТА ОРГАНІЗАЦІЙ: РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

В Україні з кожним роком зростає кількість неприбуткових установ та організацій, про що свідчить їх значення в практичному правовому полі, акумулюючи, таким чином, значний обсяг державного та донорського фінансування. Специфіка діяльності неприбуткових суб'єктів господарювання зумовлює особливості змін оподаткування у цій сфері. На практиці досить поширеною є діяльність таких суб'єктів господарювання. Зокрема, у таких організаціях придбаваються послуги, роботи, окремі товари, а деколи сама неприбуткова організація придбаває необхідне для своєї діяльності майно чи послуги. Визначення сутності правового статусу неприбуткових організацій як суб'єктів господарської діяльності, їх місце серед інших суб'єктів господарювання, вдосконалення чинного законодавства з питань оподаткування їхньої діяльності. Врахування нових викликів податкового законодавства, пов'язаних з військовими діями в Україні, потребує подальшого вивчення. Адаптація якого дасть можливість не лише більш предметно підійти до організації обліку та процедур оподаткування діяльності неприбуткових установ та організацій, а й отримати можливість забезпечення якісних сегментів їх проведення в майбутньому. Розкрито основні зміни в оподаткуванні неприбуткових установ та організацій в період дії воєнного стану на території України.

Відзначено, що "неприбутковими організаціями" є невідприємницькі товариства, що займаються некомерційним господарюванням, або організації, діяльність яких здійснюється без мети отримання прибутку. Термін "неприбуткова організація" не закріплений в українському законодавстві, але слід користуватися саме ним, оскільки він підкреслює особливості обліку та оподаткування таких організацій. Однак отриманий прибуток не є самоціллю, а слугує для поліпшення функціонування організації. Вважаємо, що доходи неприбуткових підприємств мають формуватися виключно з джерел, які переважно, пов'язані з їх основною діяльністю. У зв'язку з цим потребують змін і підходи до ведення бухгалтерського обліку та податкового. Державне регулювання має допомогти неприбутковим організаціям стати більш стійкими та зрілими, законодавство відповідно бути чітким і зрозумілим.

Ключові слова: оподаткування, суб'єкт господарювання, неприбуткові установи та організації, правовий статус, платник податку, податок на додану вартість, податкове законодавство.

Zamryha A. V., Striashko G. M. REGARDING THE TAXATION OF NON-PROFIT INSTITUTIONS AND ORGANIZATIONS: TODAY'S REALITIES

In Ukraine, the number of non-profit institutions and organizations is growing every year, which is evidenced by their importance in the practical legal field, thus accumulating a significant amount of state and donor funding. The specificity of the activity of non-profit economic entities determines the specificity of changes in taxation in this area. In practice, the activities of such business entities are quite common. In particular, services, works, and individual goods are purchased from such organizations, and sometimes the non-profit organization itself purchases property or services necessary for its activities. Determination of the essence of the legal status of non-profit organizations as economic entities, their place among other economic entities, improvement of the current legislation on taxation of their activities. Taking into account the new challenges of tax legislation related to military actions in Ukraine requires further study. Adaptation of which will make it possible not only to approach the organization of accounting and taxation procedures of non-profit institutions and organizations more objectively, but also to get the opportunity to ensure quality segments of their implementation in the future. The main changes in the taxation of non-profit institutions and organizations during the period of martial law on the territory of Ukraine are revealed.

It is noted that "non-profit organizations" are non-entrepreneurial societies engaged in non-commercial management, or organizations whose activities are carried out without the purpose of obtaining profit. The term "non-profit organization" is not enshrined in Ukrainian legislation, but it should be used precisely because it emphasizes the peculiarity of accounting and taxation of such organizations. However, the profit obtained is not an end in itself, but serves to improve the functioning of the organization. We believe that the income of non-profit enterprises should be generated exclusively from sources that are mainly related to their main activity. In this regard, changes and approaches to accounting and tax accounting are needed. State regulation should help non-profit organizations become more sustainable and mature, and legislation should be clear and understandable.

Key words: taxation, business entity, non-profit institutions and organizations, legal status, tax payer, value added tax, tax legislation.

Постановка проблеми. За роки, що минули з моменту проголошення незалежності України, науковці, експерти та практики звикли досліджувати та оцінювати підприємницьке середовище, головною метою якого є отримання прибутку будь якими засобами була зроблена велика робота з розвитку і вдосконалення системи оподаткування суб'єктів господарювання. Це стосується як інститутів, відповідальних за обчислення, стягнення і розподіл податків, так і нормативно-правової бази оподаткування. Протягом цього періоду прийнято десятки законів, видано тисячі нормативних актів, листів, роз'яснень. Потрібно розкрити діючі режими оподаткування фінансового-господарської діяльності суб'єктів господарювання в різних галузях України, зокрема висвітлено особливості оподаткування виробників сільськогосподарської продукції, підприємств будівельної галузі, транспортно-експедиторських компаній, туристичної діяльності, банківської діяльності, фінансових установ, нерезидентів, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, неприбуткових організацій, фізичних осіб-підприємців. Суспільно важливе призначення неприбуткових суб'єктів господарювання та специфіка їх фінансово-господарської діяльності актуалізує важливість забезпечення їх подальшого розвитку. У цьому контексті надзвичайно важливу роль відіграє функціонуючий механізм оподаткування неприбуткових установ і організацій як невід'ємного атрибуту громадянського суспільства.

Здається, сама назва «неприбуткова організація» заперечує можливість ведення бізнесу. Проте, це не зовсім так. За українським законодавством неприбутковий статус громадської організації не перешкоджає підприємницькій діяльності. Таке підприємство звільняється від податку на прибуток, а отриманий дохід використовує на операційну діяльність та реалізацію своєї суспільної мети.

Неприбуткові підприємства, установи та організації – це підприємства, установи та організації, основною метою діяльності яких є не одержання прибутку, а провадження благодійної діяльності та меценатства й іншої діяльності, передбаченої законодавством. Обов'язковою умовою звільнення від оподаткування податком на прибуток, є використання своїх доходів (прибутків) виключно для фінансування видатків на своє утримання, реалізації мети (цілей, завдань) та напрямів діяльності, визначених установчими документами пп. 133.4.2 Податковий кодекс України (далі – ПКУ) [1].

Навіщо ж тоді щось робити, якщо немає і не буде найголовнішого результату такої роботи, причому, не тому, що не вмєш, а тому, що так треба за правилами гри? Проте існує низка організацій та установ, діяльність яких від заснування до ліквідації має бути неприбутковою. Хто вони,

у чому полягають їх цілі та завдання, що слід враховувати при їх створенні, які вимоги доведеться дотримувати, щоб не втратити призначені тільки для них податкові пільги, зрештою, як правильно їх ліквідувати?

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження внесли праці Андрусак Т., Гетманецев Д., Марцеляка О., Мелех Л., Червянцова А.О., Зважаючи на значний доробок зазначених науковців, варто зазначити, що комплексне дослідження особливостей діяльності неприбуткових організацій у світлі податкових змін і розробка на основі цього їх класифікації не здійснювалися.

Метою статті є висвітлення актуальних проблем щодо оподаткування неприбуткових установ та організацій

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливого значення для діяльності неприбуткових організацій не можна переоцінити, оскільки вони своєю діяльністю замінюють пасивність державних та муніципальних структур, які мали б виконувати соціальні програми. Соціальний рух виникає там, де держава не має ресурсів для вирішення реальних суспільних викликів та проблем, а бізнес просто не вигідний.

Як будь-яка організація, неприбуткові підприємства потребує коштів для здійснення своєї діяльності. Часто основним джерелом коштів є гранти, пожертви, але розраховувати на цю допомогу не слід постійно. Закон дозволяє таким підприємствам здійснювати підприємницьку діяльність за умови витрачання прибутку на встановлені законом цілі. Однак маркетингові, некомерційні організації часто не готові конкурувати з комерційними організаціями. Предметом дослідження є прибуткової організація – юридична особа, яка переслідує як основну мету своєї діяльності отримання прибутку. Такі організації можуть створюватися у формі господарських товариств та товариств, виробничих кооперативів, державних та муніципальних унітарних установ. Результатом є те, що неприбуткові організації ця організація, створена для здійснення суспільно корисної діяльності, через свої установи, фізичні або юридичні особи (як комерційні, так і некомерційні) для досягнення культурних, соціальних, освітніх, наукових, благодійних, управлінських цілей, з метою, розвитку фізичної культури та спорту, задоволення духовних та інших нематеріальних потреб громадян, правової допомоги, врегулювання суперечок та конфліктів, захисту прав та законних інтересів громадян та організацій. Мета неприбуткової організації може відрізнятися від зазначеної вище; головною вимогою є спрямованість організації на досягнення суспільних благ.

Неприбуткові організації можуть вести підприємницьку діяльність за умов використання

доходів від неї на досягнення своєї неприбуткової мети. Тому ПКУ не містить заборон неприбутковій організації бути платником ПДВ, а тому, у разі якщо є необхідність, можна здійснити добровільну реєстрацію.

Неприбуткова організація на загальних підставах можуть сплачувати/або сплачують інші податки та збори, зокрема:

плату за землю (земельний податок та/або орендну плату за земельні ділянки державної або комунальної власності);

податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки. Він сплачується, якщо у власності є об'єкти житлової нерухомості. Сільські, селищні та міські ради мають право встановлювати пільги з податку на нерухомість для громадських об'єднань і благодійних організацій.

Неприбуткові організації складають і подають Звіт про використання доходів (прибутків) неприбуткової організації; фінансову звітність (на загальних підставах); податкову декларацію з податку на прибуток, якщо була втрата статусу неприбутковості або якщо є виплати нерезидентам. декларації по інших податках, якщо вони сплачуються, на загальних підставах; статистичну звітність у загальному порядку.

Однак отримання прибутку у некомерційних суб'єктів господарювання у жодному разі не повинно замінити соціальну спрямованість їх діяльності, інакше вони наражатимуться на розмивання сутності некомерційної діяльності, тобто перетворення некомерційної організації на комерційну, що матиме негативні правові та соціальні наслідки щодо останньої [4].

Відсутність єдиного підходу до розуміння поняття неприбуткової чи некомерційної організації створює проблеми під час визначення господарських організацій, які мають право на отримання зазначеного статусу.

Доходи неприбуткових суб'єктів господарювання та умови їх звільнення від оподаткування податком на прибуток підприємств виділено. Зазначається, що обов'язковою умовою збереження статусу неприбуткової організації є використання її доходів (прибутків) виключно для фінансування витрат на його утримання, визначених установчими документами мети (завдань, завдань) та заходів. Це визначається що неприбуткові установи та організації, які мають статус неприбутковості, можуть бути платниками податку на додану вартість, земельного податку чи орендної плати за землю, податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортний податок. Вказано, що неприбуткові організації є податковими агентами зі сплати ПДФО та військовий збір.

Висвітлюючи основні зміни в оподаткуванні неприбуткових установ та організацій під час дії воєнного стану на території України, визначено, що

в особливий період неприбуткові установи та організації звільняються від сплати земельного податку, пені та пені за несвоєчасну сплату податків і зборів, будь-якої відповідальності за несвоєчасне подання податкової звітності. Положеннями п. 63 підр. 4 розд. XX ПКУ встановлено, що на період дії правового режиму воєнного, надзвичайного стану не вважається порушенням вимог п.133.4 ст. 133 ПКУ: передача майна, надання послуг неприбутковою організацією, використання доходів (прибутків) неприбуткової організації для фінансування видатків, не пов'язаних з реалізацією мети (цілей, завдань) та напрямів діяльності, визначених її установчими документами.

Зазначені активи мають бути добровільно перераховані (надані, передані): Збройним Силам України, національній гвардії України, Службі безпеки України, Службі зовнішньої розвідки України, Державній прикордонній службі України, Міністерству внутрішніх справ України, Управлінню державної охорони України, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, добровольчим формуванням територіальних громад, іншим утвореним відповідно до законів України військовим формуванням, їх з'єднанням, військовим частинам, підрозділам, установам або організаціям, що утримуються за рахунок коштів державного бюджету, для потреб забезпечення оборони держави.

Таким чином, на період дії правового режиму воєнного, надзвичайного стану, неприбуткові організації зможуть надавати за рахунок своїх доходів благодійну допомогу стороннім особам, зазначеним у п. 63 підр. 4 р. XX ПКУ, навіть якщо надання такої допомоги не передбачено їх статутними документами без загрози втрати статусу неприбутковості.

Виникає питання, для чого нав'язувати статус платника податку на додану вартість (далі – ПДВ), якщо більшість операцій неприбуткових установ та організацій звільнені від ПДВ? Тож з'ясуємо, кому потрібно обов'язково зареєструватися платником ПДВ та яка відповідальність настане у разі ігнорування цих вимог.

Коло осіб які можуть чи зобов'язані зареєструватися платниками ПДВ, прописані в пп14.1.139 та п.180 в ПКУ[1]. І неприбуткові підприємства як юридичні особи потрапляють до їх числа. Але обов'язок зареєструвати платником ПДВ виникає, якщо загальна сума від здійснення операцій з постачання товарів/послуг, нарахована(сплачена) протягом останніх 12 календарних місяців сукупно, перевищує 1 млн грн без урахування ПДВ [1]. Не зважати на цю вимогу можуть лише платники єдиного податку першої та третьої групи. Нажаль неприбуткові організації такого послаблення не отримали. Тож вони мають постійно стежити за обсягом, щоб не пропустити

момент, коли треба подати до податкового органу на обов'язкову реєстрацію платником ПДВ.

Висновки. Грунтуючись на наведених вище визначеннях, можна зробити висновок, що "неприбутковими організаціями" є непідприємницькі товариства, що займаються некомерційним господарюванням, або організації, діяльність яких здійснюється без мети отримання прибутку. Термін "неприбуткова організація" не закріплений в українському законодавстві, але слід користуватися саме ним, оскільки він підкреслює особливість обліку та оподаткування таких організацій. Однак отриманий прибуток не є самоціллю, а слугує для поліпшення функціонування організації. Вважаємо, що доходи неприбуткових підприємств мають формуватися виключно з джерел, які переважно, пов'язані з їх основною діяльністю. У зв'язку з цим потребують змін і підходи до ведення бухгалтерського обліку та податкового. Державне регулювання має допомогти неприбутковим організаціям стати більш стійкими та зрілими, законодавство відповідно бути чітким і зрозумілим.

Література

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://minrd.gov.ua/>
2. Електронний журнал «Вісник». Неприбуткові установи та організації URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/7089>
3. Електронний журнал «Головбух». Неприбуткові організації: бухгалтерський облік URL: <https://www.golovbukh.ua/article/7552-nepributkov-organzats-buhgalterskiy-oblk>.
4. Літвіна О. Ю. Критерії розмежування комерційної та некомерційної господарської діяльності URL: <http://www.nbu.gov.ua>. Наукова періодика України /53.pdf.
5. Джарти В. В. Управління об'єктами державної власності в Україні: правова природа та механізм реалізації : монографія / В. В. Джарти. Харків: Діа плюс, 2014. 270 с.
6. Мелех Л.В. Проблеми визначення поняття «неприбуткова організація» у термінологічній базі норм різних галузей права URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/31933/4/17-103-109.pdf>
7. Про затвердження Порядку ведення Реєстру неприбуткових установ та організацій, включення неприбуткових підприємств, установ та організацій до Реєстру та виключення з Реєстру: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2016 № 440 URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/440-2016-p>
8. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії російської федерації проти України. Закон України. 15 серпня 2022 року № 2520-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2520-20#Text>
9. Rebetak F. Non-profit organizations in the conditions of Slovakia / F. Rebetak, V. Bartosova // The 19th International Scientific Conference Globalization and its Socio-Economic Consequences 2019 – Sustainability in the Global-Knowledge Economy. – 2020. Vol. 74. 6 p. DOI: 10.1051/shsconf/20207405020.
10. Гура Н.О. Неприбуткові організації в Україні: особливості діяльності та класифікація. *Економіка України*. 2012. № 8. С. 23–31 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_8_4.

УДК 351.81.085 (477)
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.12>

О. А. Заярний
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
Національний консультант Офісу Ради Європи в Україні
orcid.org/0000-0003-4549-7201*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРОБКИ БІОМЕТРИЧНИХ ДАНИХ ПРИ ОФОРМЛЕННІ ДОКУМЕНТІВ, ЯКІ ПОСВІДЧУЮТЬ ОСОБУ В ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті досліджено законодавство Європейського Союзу та окремих держав-членів ЄС з питань обробки біометричних даних у процедурах оформлення внутрішніх документів, які посвідчують особу. З'ясовано, що правове регулювання суспільних відносин у відповідній сфері розвивається шляхом визначення видів біометричних даних, які використовуються у паспортних документах, загальних процедур їх збирання та гарантій захисту прав суб'єктів біометричних даних в положеннях загальних актів Європейського Союзу, зокрема, Регламенту 2252\52-2004 та Загального Регламенту про захист даних. Водночас, визначення органів, уповноважених на оформлення і видачу біометричних документів, спеціальних процедур обробки біометричних даних для цілей виготовлення відповідних документів є прерогативою внутрішнього законодавства держав-членів ЄС за умови виконання загальних гарантій прав людини у відповідній сфері правового регулювання.

Встановлено, що за загальним правилом, до біометричних документів вносяться оцифроване зображення обличчя особи, відбитки двох пальців та зразок особистого підпису.

Як показав аналіз законодавства Європейського Союзу, використання біометричних даних у документах, які посвідчують особу зумовлений потребами однозначної ідентифікації особи у відносинах із суб'єктами владних повноважень, удосконаленням процедур контролю при перетині кордонів з країнами, які не входять до Європейського Союзу, а також необхідністю удосконалення функціонування Шенгенської візової інформаційної системи ЄС.

Також, виявлено, що окремі держави-члени ЄС допускають відмову від внесення біометричних даних до документів, що посвідчують особу у зв'язку з релігійними переконаннями, але за умови використання або присвоєння іншого цифрового ідентифікатора.

За результатами аналізу практики Європейського Суду з прав людини доведено, що для визначення правомірності обробки біометричних даних для цілей оформлення внутрішніх документів, які посвідчують особу, Суд використовує такі критерії, як: легітимність мети, законність використання та пропорційність наборів біометричних даних цілям їх обробки, наявність у державних органів достатньої компетенції на вчинення дій з відповідними категоріями персональних даних.

У висновках за результатами проведеного дослідження визначено спільні та відмінні риси процедур обробки біометричних даних при оформленні паспортних документів громадян держав-членів ЄС на основі аналізу досвіду декількох країн, обґрунтовано основні напрями удосконалення законодавства України на основі європейського досвіду, визначено способи врахування практики ЄСПЛ у відповідній категорії справ.

Ключові слова: біометрична ідентифікація, біометричні дані, біометричні документи, які посвідчують особу, Загальний Регламент Європейського Союзу про захист персональних даних (GDPR), Конвенція Ради Європи 108+, орган міграційного контролю, паспортні документи, Шенгенська візова інформаційна система.

Zaiarnyi O. A. COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF BIOMETRIC DATA PROCESSING FOR PERSONAL IDENTIFICATION IN EU MEMBER STATES

This article examines the legislation of the European Union (EU) and individual EU member states regarding the processing of biometric data in the issuance of internal identity documents. The study reveals that the legal framework governing these social relations is well-defined, encompassing the categorization of biometric data used in passport documents, the general procedures governing their collection, and the safeguards protecting the rights of biometric data subjects. These regulations are primarily outlined in EU-wide regulations such as the General Data Protection Regulation (GDPR) and the Council of Europe Convention 108+.

However, the designation of authorities authorized to issue biometric documents and the specific procedures for processing biometric data to create these documents are primarily determined by the internal legislation of EU member states, provided they adhere to general guarantees of human rights within this legal domain.

Typically, biometric documents include a digitized image of a person's face, two fingerprints, and a sample of their personal signature. The analysis of EU legislation indicates that the utilization of biometric data in identity documents is driven by the necessity for unambiguous identification of individuals in interactions with governmental authorities, the enhancement of border control measures with non-EU countries, and the improvement of the EU's Schengen visa information system.

Furthermore, it is noteworthy that some EU member states allow exceptions to the inclusion of biometric data in identity documents due to religious beliefs, provided an alternative digital identifier is used or assigned.

Through an examination of the practices of the European Court of Human Rights, it becomes evident that this institution employs specific criteria to determine the legality of biometric data processing for the purpose of creating

identity documents. These criteria encompass the legitimacy of the intended purpose, the legality of data use, the proportionality of biometric data sets for processing purposes, and the competence of state bodies to manage such personal data categories.

In conclusion, this research identifies both shared and distinctive features in biometric data processing procedures for passport documents among EU member states. It provides insights based on a comparative analysis of experiences from several countries and suggests areas for legislative improvement in Ukraine, drawing from European precedents. Additionally, it outlines approaches for incorporating the practices of the European Court of Human Rights into relevant legal affairs.

Key words: biometric identification; biometric data; diometric identity documents; GDPR (General Data Protection Regulation); Council of Europe Convention 108+ ; migration control body; passport documents; Schengen visa information system.

Постановка проблеми. Активний розвиток технологій біометричної ідентифікації, обумовило істотне розширення сфери обробки біометричних даних на території Європейського Союзу (далі – ЄС).

Однією із сфер суспільної діяльності, де біометричні дані активно застосовуються протягом останнього десятиліття є оформлення і видача біометричних документів, які посвідчують особу, біометричний міграційний контроль, а також біометрична ідентифікація осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів чи адміністративних правопорушень [1, с. 161].

Після запуску у промислову експлуатацію на території ЄС Шенгенської візової інформаційної системи, в ЄС та державах-членах склалися передумови для збирання і обробки біометричних даних у сфері міграції за двома основними напрямками: організації візового контролю на зовнішніх кордонах ЄС та оформлення і видачі біометричних документів, які посвідчують особу – громадянина держави-члена ЄС.

Від так, перед Європейським парламентом і національними законодавчими органами влади держав-членів ЄС актуалізувалося ряд проблем, які на сьогоднішній день ще не були остаточно вирішені. Йдеться, зокрема, про вироблення спільних підходів на рівні актів первинного законодавства ЄС щодо видів і наборів біометричних даних, які підлягають внесенню до документів які посвідчують особу, вимог до таких документів; розмежування сфери регулювання процедур обробки біометричних даних на рівні внутрішнього законодавства держав-членів та права ЄС; формування єдиної бази біометричних даних громадян держав-членів ЄС призначеної для спрощення біометричної ідентифікації фізичних осіб в межах кордонів ЄС; забезпечення подальшої інтеграції та технологічної інтероперабельності і нейтральності інформаційних систем, призначених для прикордонного та візового контролю міграційних процесів з третіми країнами, тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В юридичній літературі європейський досвід правового регулювання обробки біометричних даних вже тривалий час викликає науковий інтерес.

Так, зокрема, досліджуючи правові аспекти регулювання використання біометричних даних,

у своєму дослідженні роблять основний акцент на зобов'язаннях розробників інформаційних систем, призначених для обробки біометричних даних щодо дотримання прав суб'єктів персональних даних, питань відшкодування шкоди, заподіяної незаконною обробкою біометричних даних виходячи із досвіду зарубіжних країн [2, с. 137].

У своїх роботах І. В. Кушнір аналізує загальну проблематику адаптації законодавства України про захист персональних даних до стандартів ЄС, а також особливості обробки біометричних даних в діяльності поліції, зокрема, зарубіжний досвід з відповідних питань [3].

Горпинюк О. П. у своїх працях аналізує міжнародні стандарти накопичення і використання біометричних даних у діяльності правоохоронних органів, розкриває основні напрями імплементації Україною зарубіжного досвіду з цих питань [4, с. 246].

У Посібнику Ради Європи, присвяченому захисту персональних даних основний акцент зроблений на загальні підстави, процедури, мету обробки біометричних даних, як категорії персональних даних, обробка яких становить особливий ризик для прав і свобод людини [5, с. 176 – 178].

Значну увагу практиці Європейського Суду з прав людини щодо вимог до правомірної обробки біометричних даних приділено у працях Михайлової В. Авторкою досліджуються критерії допустимої обробки біометричних даних, зокрема, в діяльності правоохоронних органів, зобов'язання держав-членів Ради Європи щодо дотримання прав суб'єктів біометричних даних [7].

Не зважаючи на значний науковий інтерес до проблематики європейського досвіду обробки біометричних даних для цілей оформлення внутрішніх документів, які посвідчують особу, зокрема, паспортів, ID-карток, поза увагою вчених правників залишилися окремі проблеми, що потребують свого наукового вирішення. Це, перед усім порівняльно-правовий аналіз внутрішніх процедур збирання біометричних даних при оформленні документів, які посвідчують особу, правовий статус суб'єктів владних повноважень, уповноважених на вчинення дій з біометричними даними. Поряд з цим потребує додаткового дослідження законодавчі підходи держав-членів ЄС до встановлення можливості громадян, які мають певні релігійні

чи світоглядні переконання використовувати при оформленні документів, які посвідчують особу замість біометричних даних інші легітимні цифрові ідентифікатори, тощо.

Об'єктом дослідження у цій статті є суспільні відносини, які виникають на території ЄС у зв'язку з обробкою біометричних даних при оформленні паспортних документів громадян держав-членів ЄС.

При цьому, об'єктом дослідження у цій статті не охоплюються питання обробки біометричних даних при оформленні біометричних віз, застосування Шенгенської візової інформаційної системи.

Метою цієї статті є дослідження особливостей правового регулювання обробки біометричних даних при оформленні паспортних документів громадян Держав-членів ЄС, формулювання на цій основі окремих пропозицій щодо удосконалення законодавства України з відповідних питань.

Методи і матеріали дослідження. При проведенні дослідження у межах цієї статті були застосовані порівняльно-правовий метод для виявлення особливостей регулювання на рівні законодавства окремих держав-членів ЄС підстав та процедур обробки біометричних даних для цілей ідентифікації осіб, на ім'я яких оформлюються паспортні документи. Також були застосовані формально-логічний метод, для з'ясування особливостей співвідношення наднаціонального і національного регулювання суспільних відносин, які складають об'єкт цього дослідження та системно-структурний метод при проведенні аналізу змісту компетенції суб'єктів владних повноважень, якими здійснюється оформлення і видача біометричних документів громадянам Держав-членів ЄС.

Виклад основного матеріалу. Первинним актом ЄС, у якому сформульовано універсальне визначення поняття «біометричних даних», вказані їх види, мета, підстави і умови обробки є Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних) [7].

Необхідно зазначити, що розробка і ухвалення вказаного акту Європейського парламенту здійснювалося паралельно з оновленням Радою Європи Конвенції № 108 «Про захист фізичних осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних», (далі – Конвенція 108 або Конвенція 108+) [8]. Відтак, Європейським парламентом та Радою Європи фактично уніфіковано загальні підходи щодо розуміння сутності, видів та процедур обробки біометричних даних, закріплено гарантії щодо прав суб'єктів біометричних даних.

Згідно з вказаним актом ЄС: «Біометричні дані означають персональні дані, отримані в результаті спеціального технічного опрацювання, що стосується фізичних, фізіологічних чи поведінкових ознак фізичної особи, таких як, зображення обличчя чи дактилоскопічні дані, що дозволяють однозначно ідентифікувати або підтверджують однозначну ідентифікацію фізичної особи [7].

Вказані властивості біометричних даних, а також їх здатність до автоматизованої обробки, високий ступень стабільності зумовили віднесення законодавством ЄС та держав-членів ЄС відповідної категорії персональних даних до інформації про фізичну особу, обробка якої становить особливий ризик для прав і свобод фізичних осіб, яких вона стосується. Це означає, що для органів і посадових осіб, уповноважених вчиняти дії щодо оформлення біометричних документів громадян держав-членів ЄС встановлюються додаткові обов'язки зі збереження конфіденційності відібраних зразків біометричних даних.

За своїм змістом процедури автоматизованої обробки біометричних даних є невід'ємною складовою безпеки документів, громадян ЄС та інфраструктури, необхідної для їх оформлення [9, с. 762].

У зв'язку з цим 13.12.2004 року Радою Європейського Союзу прийнято Регламент № 2252/2004 про стандарти для засобів захисту та біометричних даних у паспортах та проїзних документах, виданих державами-членами ЄС. Цей Регламент застосовується до паспортів і проїзних документів, виданих державами-членами ЄС. Він не застосовується до посвідчень особи, виданих державами-членами ЄС своїм громадянам, або до тимчасових паспортів і проїзних документів, термін дії яких становить 12 місяців або менше.

Згідно з частиною другою статті 1 Регламенту ЄС № 2252/2004, паспорти та проїзні документи повинні містити носій, який містить зображення обличчя. Держави-члени ЄС також включають відбитки пальців у сумісні формати. Дані повинні бути захищені, а носій даних повинен мати достатню ємність і здатність гарантувати цілісність, автентичність і конфіденційність даних [10].

Закріплюючи загальнообов'язкові для всіх держав-членів ЄС вимоги до процедур обробки персональних, зокрема, біометричних даних, Загальний регламент про захист даних, водночас, у частині 2 статті 6 закріпив правило, згідно з яким, держави-члени ЄС можуть мати або вводити уточнені положення для застосування норм цього Регламенту щодо опрацювання з метою дотримання контролерами покладених на них зобов'язань у відповідній сфері регулювання, визначивши більш чітко спеціальні вимоги опрацювання та інші засоби для забезпечення законного та правомірного опрацювання, в тому

числі, для інших спеціальних ситуацій. Однією з цих сфер є діяльність з оформлення та видача державами-членами ЄС внутрішніх біометричних документів, які посвідчують особу. При цьому, відповідно до статті 87 Загального регламенту про захист даних, національний ідентифікаційний номер або будь-який інший ідентифікатор загального застосування використовують лише за відповідних гарантій для прав і свобод суб'єкта даних відповідно до цього Регламенту [7].

Згідно з пунктом 4 преамбули до Регламенту ЄС № 2252/2004, визначення компетентних державних органів, уповноважених на збирання і обробку біометричних даних, процедур такої обробки є прерогативою норм національного законодавства держав-членів ЄС за умови додержання актів законодавства ЄС та міжнародних договорів, чинних у відповідній сфері правового регулювання [10].

Таким чином, на нині в ЄС сформувався чіткий підхід до розмежування предмета регулювання норм національного законодавства держав-членів ЄС та права ЄС щодо видів, процедур обробки та захисту біометричних даних, які використовуються в внутрішніх документах громадян ЄС.

Реалізація такого підходу до формування механізму правового регулювання обробки біометричних даних при оформленні паспортних документів громадян держав-членів ЄС знайшло своє відображення у різних законодавчих підходах щодо вирішення вказаного питання.

У Швеції правове регулювання обробки біометричних даних для цілей оформлення і видачі паспортних документів переважно здійснюється нормами Кодексу свободи, рівності та недискримінації [11], Закону про паспорти [12].

Закон Швеції про паспорти презюмує, що процедура видачі паспортів належить такому суб'єкту владних повноважень, як шведський поліцейський орган, на який також покладаються обов'язки стежити за дотриманням правил цього Закону [11].

Також, Кодекс свободи, рівності та недискримінації [11] встановлює правила щодо збору, зберігання і обробки біометричних даних, які забезпечують конфіденційність і безпеку таких даних.

Відповідно до вказаних законодавчих актів, документами, що посвідчують особу у Швеції та включає в себе біометричні дані є національний біометричний паспорт або національна картка (Nationellt ID-kort). Обидва документи мають спеціальний чип, в якому містяться біометричні дані громадянина, що включають в себе відбитки пальців та фотографію особи.

Для громадян Швеції біометричний паспорт є офіційним документом і використовується для міжнародних поїздок, зокрема, поза межі Шенгенської візової системи. У свою чергу, національ-

на картка ідентифікує громадян у внутрішніх справах, таких як, наприклад, отримання публічних послуг, процедура голосування, підтвердження особи при взаємодії із суб'єктами владних повноважень.

Відповідно до § 6, другого абзацу Закону про паспорти [12], відбитки пальців та цифрова фотографія особи є біометричними даними та повинні бути збережені на носії інформації в паспорті. Документи, що посвідчують особу, містять такі біометричні дані, як відбитки пальців (два відбитки з обох рук, що дозволяють проводити порівняльну перевірку, у випадку досягнення особою 12-ти річного віку), які розміщуються у внутрішніх чіпах паспорту; цифрову фотографію особи, яка розміщена на основній сторінці документу та підпис особи, який дозволяє провести порівняння із підписом, зробленим особою при необхідності.

Відповідно до положень Закону Швеції про паспорти, відбитки пальців та фотографія особи повинні бути негайно знищені після видачі паспорта або відкликання чи відмови у видачі паспорта.

Що стосується відмови особи від обробки її біометричних даних, то відповідно до Закону Швеції про паспорти, [12] уряд або призначений урядом орган може видати постанови про звільнення від обов'язку здавати відбитки пальців лише у випадку, коли такими особами є діти віком до дванадцяти років та особи, які з фізичних причин постійно не можуть здати відбитки пальців.

В Республіці Польща відповідні суспільні відносини регулюються в першу чергу Законом про посвідчення особи від 6 серпня 2010 р.) [13], Розпорядженням Міністра внутрішніх справ та адміністрації від 5 жовтня 2021 року про зразок ID-картки, її видачу та отримання, а також втрату, пошкодження, анулювання та повернення) [14], Розпорядження Міністра внутрішніх справ та адміністрації від 26 лютого 2019 р. про електронний шар ID-картки (Закон. вісник 2022 р., поз. 1431) [15].

Що стосується видів документів, які посвідчують особу, до яких вносяться біометричні дані, то законодавство Польщі відносить до таких документів: паспорт, eID – картку та посвідчення особи.

Посвідчення особи видаються уповноваженими органами місцевого самоврядування. Паспорти та тимчасові паспорти на території Польщі видають воєводи, а за кордоном – консули Республіки Польща.

Внутрішні документи фізичної особи зазвичай містять такі біометричні дані: цифрова фотографія особи, підпис, відбитки пальців (при досягненні особою 12-ти річного віку). Фізичні особи можуть вносити обмеження на обробку своїх персональних даних у випадках, коли це базується на їхніх релігійних або філософських переконаннях.

Основними законодавчими актами, якими регулюються процедури збирання біометричних даних при оформленні внутрішніх документів, що посвідчують особу в Італії є: Конституція Італії [16], якою регламентовані загальні принципи та гарантії щодо захисту приватного життя та особистої інформації громадян Італії; Декрет про забезпечення приватності і безпеку біометричних даних в паспортах та документах, які ідентифікують особу в Італії.

В Італії документами, що посвідчують особу та включають в себе біометричні дані є паспорт та італійське електронне посвідчення фізичної особи (carta di identità elettronica, CIE).

Паспорт громадянина Італії видається міністром закордонних справ, через уповноважені установи (Questure – провінційні офіси державної поліції та консульства/посольства Італії за кордоном). На початку 2021 року Італія впровадила нову версію національної особистої карти (CIE), яка має біометричні дані. Нова карта містить електронний чип, який зберігає два відбитки пальців (лише якщо заявнику виповнилося 12 років), цифрову версію фото особи та цифровий підпис власника.

Що стосується CIE, то воно призначено як для цифрової, так і для фізичної ідентифікації особи. Біометрична інформація друкується на картці ID-1 і зберігається в безконтактному чіпі. Як і європейські біометричні паспорти, CIE має вбудований електронний чип і зберігає в собі біометричні елементи.

Що стосується відмови особи від обробки її біометричних даних в Італії, то звільняються від здачі відбитків пальців діти віком до 12 років та особи, які мають медичний стан, засвідчений у встановленому законом порядку, який робить їх остаточно нездатними до подорожей.

Один з основних законодавчих актів, яким регулюються процедури збирання біометричних даних при оформленні внутрішніх документів, які посвідчують особу в Литві є Закон Литовської Республіки «Про паспорт громадянина Литовської Республіки» (визначає вимоги щодо оформлення паспортів та встановлює вимоги до вмісту біометричних даних, які містяться у паспорті) [18], встановлює правила стосовно обробки персональних даних, включаючи біометричні дані та вимоги до збереження та захисту даних.

У Литві, як і в багатьох інших державах-членах ЄС, для посвідчення особи та внесення біометричних даних використовуються паспорт та карта особи (ID-карта). З 20 травня 2019 року Центр персоналізації документів, що засвідчує особу, при Міністерстві внутрішніх справ Литовської Республіки розпочав видачу оновлених паспортів Литовської Республіки.

Для посвідчення особи громадянина в Литві використовують такі документи: паспорт Республіки Литва (містить біометричні дані у вигляді цифрової фотографії особи та відбитків 2 пальців; біометрична ID-картка (містить також цифрове зображення та відбитки 2 пальців).

Що стосується відмови особи від обробки її біометричних даних, то відповідно до статті 11 Закону про ID картку та паспорт [18], видача біометричних паспортів та карт особи є обов'язковою, але особа може відмовитися від обов'язкового збору своїх біометричних даних, якщо вона обґрунтовує свою відмову з моральних або релігійних причин. У такому випадку, замість біометричних даних, можуть бути використані інші ідентифікаційні дані, що не включають біометричну інформацію (наприклад, стандартні фотографії без вимог до відбитків пальців). Процедура і можливість відмови від збору біометричних даних можуть бути регульовані додатковими правилами і документами, що встановлюються компетентними органами Литви.

Таким чином, на сьогоднішній день, в більшості держав-членів ЄС сформувався близький за правовим регулюванням підхід щодо особливостей обробки біометричних даних при оформленні паспортних документів. При цьому, надання громадянам права на відмову від відібрання біометричних даних з релігійних чи світоглядних міркувань є винятком із загального правила, дія якого може мати наслідком відмову у видачі внутрішніх паспортних документів, або встановлення обмежень на перетин зовнішніх кордонів ЄС, як це передбачено, наприклад, законодавством Чехії та Литви.

Висновки. За результатами порівняльно-правового дослідження законодавства ЄС та держав-членів ЄС з питань застосування біометричних даних при оформленні внутрішніх документів, які посвідчують особу необхідно констатувати наступне.

1. Правове регулювання суспільних відносин у відповідній сфері розвивається шляхом визначення видів біометричних даних, які використовуються у паспортних документах, загальних процедур їх збирання та гарантії захисту прав суб'єктів біометричних даних в положеннях загальних актів ЄС, зокрема, Регламенту 2252\52-2004 та Загального Регламенту про захист даних. Значний вплив на практику правового регулювання суспільних відносин щодо обробки біометричних даних мають окремі акти Ради Європи. Йдеться, зокрема, про Конвенцію № 108 та її Модернізовану редакцію (Конвенцію108+) та Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод.

При цьому, визначення органів, уповноважених на оформлення і видачу біометричних документів, спеціальних процедур обробки біометричних

даних для цілей виготовлення відповідних документів є прерогативою внутрішнього законодавства держав-членів ЄС за умови виконання загальних гарантій прав людини у відповідній сфері.

2. За загальним правилом, до біометричних документів вносяться оцифроване зображення обличчя особи, відбитки двох пальців та зразок особистого підпису. До документів, які посвідчують особу та мають біометричні елементи в державах-членах ЄС традиційно належать: національний паспорт громадянина, паспорт громадянина держави-члена ЄС для виїзду закордон (в межах Шенгенської зони не застосовується), IT-карта громадянина, внутрішній ідентифікаційний документ, який використовується як проїзний документ, документ, який посвідчує особу у відносинах із суб'єктами владних повноважень, участі у формах самоорганізації населення, але не заміняє внутрішнього паспорта.

3. Як показав аналіз законодавства Європейського Союзу, використання біометричних даних у документах, які посвідчують особу зумовлений потребами однозначної ідентифікації особи у відносинах із суб'єктами владних повноважень, удосконаленням процедур контролю при перетині кордонів з державами, які не входять до Європейського Союзу, а також необхідністю удосконалення функціонування Шенгенської візової інформаційної системи ЄС.

4. Виявлено, що окремі держави-члени Європейського Союзу допускають відмову від внесення біометричних даних до документів, що посвідчують особу у зв'язку з релігійними переконаннями, але за умови використання або присвоєння іншого цифрового ідентифікатора.

5. У контексті адаптації законодавства України до стандартів ЄС, актуальним вбачається прийняття оновленої редакції Закону України «Про захист персональних даних», а також внесення змін і доповнень до Закону України «Про адміністративні процедури» в частині розширення сфери застосування біометричних документів, виданих на ім'я особи у внутрішніх адміністративних процедурах.

Література

1. Заярний О. До питання щодо забезпечення правомірної обробки біометричних даних в діяльності національної поліції національні та міжнародні стандарти. Юридичний вісник 2021. № 6. С. 161 URL: <http://yuv.opua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/2278/2552> (дата звернення: 27.08.2023 року).

2. Колодій Д. А., Клименко К. С. Правові аспекти регулювання використання біометричних даних особи. Юридичний науковий електронний журнал № 2\2019. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2019/38.pdf (дата звернення: 27.08.2023 року).

3. Кушнір І. В. Чи потрібний Україні захист персональних даних? Українська правда за 05.03.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/>

[columns/2019/03/5/7208276/](https://www.pravda.com.ua/columns/2019/03/5/7208276/) (дата звернення: 27.08.2023 року).

4. Горпинюк О. П. Міжнародні стандарти накопичення та використання біометричних даних (зразків ДНК) у діяльності правоохоронних органів. Юридичний науковий електронний журнал № 2\2019 с. 245 – 249. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/3076> (дата звернення: 27.08.2023 року).

5. Посібник з Європейського права у сфері захисту персональних даних. К.: К.І.С., 2020. 436 с. URL: <https://rm.coe.int/data-protection-handbook-ukr-2020-block-web/1680a1f65e> (дата звернення: 27.08.2023 року).

6. Михайлова В. Безстрокове зберігання в поліцейській базі біометричних даних неприпустиме – ЄСПЛ. Газета «Закон і бізнес». (22 – 28.02.2020). URL: https://zib.com.ua/ua/141566-bezstrokove-zberigannya_v-policeyskiy-bazi-biometrichnih-dan.html (дата звернення: 27.08.2023 року).

7. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:32016R0679>. (дата звернення: 27.08.2023 року).

8. Convention 108: Convention for the protection of individuals with regard to the processing of personal data. Decision of the Committee of Ministers – 128th session of the Committee of Ministers, Elsinore, 18 May 2018. Council of Europe, June 2018. URL: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/plmrep/COMMITTEES/LIBE/DV/2018/09-10/Convention_108_EN.pdf (дата звернення: 27.08.2023 року).

9. Pleskach M., Zaiarnyi O., Pleskach V. Respect for Information Rights of a Person as a Condition for Cybersecurity of Smart Cities Residents. 10th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT). 2020. P. 759-764. URL: <https://ieeexplore.ieee.org/abstract/document/9208977>. (дата звернення: 27.08.2023 року).

10. Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС від 13.12.2004 року № 2252/2004 про стандарти для засобів захисту та біометричних даних у паспортах та проїзних документах, виданих державами-членами ЄС. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32004R2252> (дата звернення: 27.08.2023 року).

11. Diskrimineringslagen, URL: <https://www.do.se/diskriminering/lagar-om-diskriminering/diskrimineringslagen> (дата звернення: 08.08.2023 року).

12. Passlag. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/passlag-1978302_sfs-1978-302/ (дата звернення: 08.08.2023 року).

13. Ustawa z dnia 6 sierpnia 2010 r. o dowodach osobistych (Dz.U. z 2022 r. poz. 671) URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220000671> (дата звернення: 27.08.2023 року).

14. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 5 października 2021 r. w sprawie wzoru dowodu osobistego, jego wydawania i odbioru oraz utraty, uszkodzenia, unieważnienia i zwrotu (Dz.U. z 2021 r. poz. 1865) URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20210001865> (дата звернення: 27.08.2023 року).

15. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 26 lutego 2019 r. w sprawie warstwy elektronicznej dowodu osobistego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1431) URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20190000400> (дата звернення: 27.08.2023 року).

16. Constitution of Italy, URL: <https://www.refworld.org/docid/3ae6b59c.htm> (дата звернення: 080827).1 (дата звернення: 27.08.2023 року).

17. Decree No. 17: "Application of the EU regulation on biometric data for personal identification and security of passports and identity documents", URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32019R1157> (дата звернення: 27.08.2023 року).

18. Zákon o biometrických datech, URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-197> (дата звернення: 27.08.2023 року).

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.13>**Я. І. Маслова**

доктор юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного і фінансового права

Національного університету «Одеська юридична академія»

orcid.org/0000-0001-6725-7036**СУБ'ЄКТНО-ВЛАДНИЙ ВИМІР АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА**

Стаття присвячена дослідженню суб'єктів адміністративного права, що наділені владними повноваженнями. Акцентовано увагу на тому, що в адміністративному праві учасники правовідносин не є рівноправними. Ті суб'єкти адміністративного права, що наділені повноваженнями по-різному позначаються як в законодавстві, так і доктринальних працях. Виокремлено такі підходи до позначення суб'єктів адміністративного права, що уповноважені відповідною сукупністю владних правомочностей, а саме: «уповноважений суб'єкт», «суб'єкт владних повноважень», «суб'єкт публічної адміністрації». Зазначено, що вибір категорії, за допомогою якою позначається публічна та владна сторона правовідносин залежатиме від змісту конкретного виду адміністративних правовідносин, мети та завдань дослідження, особливостей обраної методології.

Зазначено, що залежно від компетенції, можливо виокремити: а) суб'єктів загальної компетенції (наприклад, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України); б) суб'єктів спеціальної компетенції (наприклад, Національне агентство з питань запобігання корупції). Охарактеризовано таку групу суб'єктів, які наділені владними повноваженнями як центральні органи виконавчої влади, що утворюють другий рівень органів виконавчої влади та підпорядковуються безпосередньо Кабінету Міністрів України.

Визначено, що уповноваженим суб'єктом буде являтися державний орган, який наділений повноваженнями владно-розпорядчого характеру. Зроблено висновок про те, що уповноваженим суб'єктом може бути одночасно центральний орган виконавчої влади, якого утворено в формі міністерства чи іншого центрального органу виконавчої влади (агентства, служби, інспекції, комісії, бюро чи центрального органу виконавчої влади).

Зазначено, що уповноваженим суб'єктом може бути будь-яка установа публічного права (включаючи державу, регіональні та місцеві органи державної влади, незалежні публічні підприємства) та будь-яких фізичних осіб під час виконання ними повноважень офіційних органів. Встановлено, що в адміністративному праві можуть використовуватись різні категорії для позначення додаткових ознак адміністративно-правового статусу уповноважених суб'єктів, типу повноважень, рівня взаємодії з громадянами.

Ключові слова: суб'єкт, адміністративне право, суб'єкт публічної адміністрації, владні повноваження, уповноважений суб'єкт.

Maslova Ya. I. SUBJECT-AUTHORITY DIMENSION OF ADMINISTRATIVE LAW

The article is devoted to the study of subjects of administrative law, which are endowed with powerful powers. Attention is focused on the fact that in administrative law, participants in legal relations are not equal. Those subjects of administrative law that are empowered are designated differently both in legislation and in doctrinal works. The following approaches to the designation of subjects of administrative law, which are authorized by the appropriate set of authorities, are distinguished, namely: "authorized subject", "subject of authority", "subject of public administration". It is noted that the choice of the category, by means of which the public and powerful side of the legal relationship is indicated, will depend on the content of a specific type of administrative legal relationship, the purpose and objectives of the research, and the features of the chosen methodology.

It is noted that depending on the competence, it is possible to single out: a) subjects of general competence (for example, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the President of Ukraine); b) subjects of special competence (for example, the National Agency for the Prevention of Corruption). Such a group of entities that are empowered as central bodies of executive power, forming the second level of bodies of executive power and subordinated directly to the Cabinet of Ministers of Ukraine, has been characterized.

It was determined that the authorized entity will be a state body that is empowered with administrative powers. It was concluded that the authorized entity can be a central executive body at the same time, which is formed in the form of a ministry or other central executive body (agency, service, inspection, commission, bureau or central executive body).

It is noted that the authorized subject can be any public law institution (including the state, regional and local state authorities, independent public enterprises) and any natural persons when they exercise the powers of official bodies. It was established that different categories can be used in administrative law to indicate additional features of the administrative-legal status of authorized subjects, the type of authority, and the level of interaction with citizens.

Key words: subject, administrative law, subject of public administration, authority, authorized subject.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку функціонування владних публічних органів у найважливіших сферах суспільного життя все частіше привертає до себе увагу як змістовно нова форма державного устрою. Становлення Української держави як правової, демократичної

та соціальної в умовах слідування євроінтеграційному курсу сприяє реформуванню системи владних суб'єктів шляхом їх кількісного розширення та переформатування діяльності. Закріплення правового статусу владних суб'єктів та наділення їх необхідною компетенцією сприяють визнанні

за ними повноважень саме правового характеру. Проте, детальне вивчення правового статусу учасників адміністративних відносин дає підстави позиціонувати окремих органів як повноцінних суб'єктів публічної адміністрації. Враховуючи те, що дослідження місця і ролі системи органів публічної влади не набули належного правового регулювання у зв'язку із недостатньою науковою опрацьованістю, з'ясування науково-теоретичних аспектів детермінації їх можливих статусів в адміністративному праві зумовлює підвищений інтерес до вказаної проблематики.

Аналіз останніх досліджень. З'ясування особливостей правового статусу суб'єктів владних повноважень було предметом досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, таких як: В.Б. Авер'янова, Ф.Г. Бурчака, В.М. Бевзенко, Ю.П. Битяк, І.В. Болокан, О.Г. Бондар, І.М. Бондаренко, М.Ю. Віхляев, Н.В. Галіцина, В.В. Галунько, В.М. Гаращук, В.К. Колпакова, В.В. Копейчикова, В.Ф. Погорілка, Н.О. Рибалки, Ю.М. Тодики, С.Г. Серьогіної, Ю.О. Тихомирова, В.Є. Чиркіна та інших. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, питання правової природи їх детермінації через різного порядку категорії є малодослідженими у науці, що обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є визначення сутності та особливостей суб'єктів адміністративного права, що наділені владними повноваженнями

Виклад основного матеріалу. В адміністративному праві учасники правовідносин не є рівноправним. Ті суб'єкти адміністративного права, що наділені повноваженнями по-різному позначаються як в законодавстві, так і доктринальних працях. При цьому, для позначення суб'єктів адміністративного права, що уповноважені відповідною сукупністю владних правомочностей можуть використовуватись такі категорії, як: «уповноважений суб'єкт», «суб'єкт владних повноважень», «суб'єкт публічної адміністрації». Зазначено, що вибір категорії, за допомогою якою позначається публічна та владна сторона правовідносин залежатиме від змісту конкретного виду адміністративних правовідносин, мети та завдань дослідження, особливостей обраної методології.

Щодо сутності поняття «уповноважених суб'єктів», у цілому уповноваженим суб'єктом буде являтися державний орган, який наділений повноваженнями владно-розпорядчого характеру.

До ознак, що які детермінують сутність поняття «системи суб'єктів, які наділені владними повноваженнями» слід віднести:

1) кожен із суб'єктів є відокремленою частиною єдиної функціональної системи органів державної влади;

2) кожного із суб'єктів наділено відповідним правовим статусом, який визначається законами або підзаконними нормативно-правовими актами;

3) діяльність суб'єктів спрямовано на реалізацію не приватного, а публічного інтересу, що опосередковує відповідний зміст їх діяльності;

4) кожного наділено повноваженнями щодо прийняття владно-розпорядчих рішень; тощо [1, с. 81].

Залежно від компетенції, можливо виокремити: а) суб'єктів загальної компетенції (наприклад, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України); б) суб'єктів спеціальної компетенції (наприклад, Національне агентство з питань запобігання корупції).

У системі суб'єктів, які наділені владними повноваженнями чільне місце належить центральним органам виконавчої влади. Загалом, у своїй сукупності центральні органи виконавчої влади утворюють другий рівень органів виконавчої влади та підпорядковуються безпосередньо Кабінету Міністрів України. Хоча конституційно звернено увагу лише на один вид центральних органів виконавчої влади, якими є міністерства, перелік центральних органів виконавчої влади конкретизований відповідними нормативно-правовими актами. Згідно положень Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», систему центральних органів виконавчої влади формують міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади, які утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби, агентства, інспекції, комісії та бюро, центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом [2].

Вперше система центральних органів виконавчої влади була описана Концепцією адміністративної реформи в Україні, в якій зверталася увага на потребу концептуально здійснити класифікацію підвідомчих Кабінету Міністрів органів виконавчої влади, розподіливши їх на групи органів, а саме: I група – центральні органи виконавчої влади: а) міністерства; б) державні комітети; в) центральні органи виконавчої влади із спеціальним статусом; II група – урядові установи і організації: а) установи і організації, підпорядковані безпосередньо Кабінету Міністрів; б) установи і організації, підпорядковані Кабінету Міністрів опосередковано – через підпорядкування тому чи іншому центральному органу виконавчої влади; III група – установи і організації при Кабінеті Міністрів України [3]. При цьому, акцентувалося, що зважаючи на те, що Державні комітети визнаються єдиноначальними органами виконавчої влади, їх найменування властиве колегіальним органам, що обґрунтовує змінити назву «Державний комітет» на «Державне агентство».

В подальшому система центральних органів виконавчої влади була дещо трансформована, що відображено в Указі Президента України «Про систему центральних органів виконавчої влади», згідно якого до системи центральних органів виконавчої влади України віднесено міністерства, державні комітети (державні служби) та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом [4]. Примітним є те, що попри відсутність класичного у сучасному розумінні розподілу центральних органів виконавчої влади на агентства, служби, інспекції тощо, відбувається вказівка саме на центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом із закріпленням їх специфіки.

Так, Указом Президента України «Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні» визначено, що особливістю центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом є те, що питання їх правового статусу та взаємовідносини з іншими органами мають вирішуватися шляхом прийняття законів, що визначають повноваження і порядок діяльності таких органів [5]. Указ Президента України «Про систему центральних органів виконавчої влади», передбачає, що центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом має визначені Конституцією та законодавством України особливі завдання та повноваження, щодо нього може встановлюватись спеціальний порядок утворення, реорганізації, ліквідації, підконтрольності, підзвітності, а також призначення і звільнення керівників та вирішення інших питань [4]. Не дивлячись на те, що Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» окремо виділяє в системі центральних органів виконавчої влади ще й органи зі спеціальним статусом, проте особливості їх адміністративно-правового статусу даним нормативно-правовим актом не розкрито.

Цілком слушною в даному контексті є думка Ю. Ващенка, яким звернено увагу, що відсутність визначення у Законі України «Про центральні органи виконавчої влади» особливостей та порядку реорганізації та ліквідації центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом є серйозною прогалиною [6, с. 132]. Підтримуючи таку позицію О. Совгира стверджує, що одним з основних недоліків Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» являється відсутність правового регулювання центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, про які відсутнє згадування у ст. 16 вказаного Закону, а також відсутність критерію виділення центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом з-поміж інших центральних органів виконавчої влади [7, с. 7].

У сучасному вигляді перелік центральних органів виконавчої влади відображений у Схемі спрямування й координації діяльності централь-

них органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України, згідно якого виокремлюють: 1) міністерства; 2) центральні органи виконавчої влади; 3) центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України безпосередньо та через відповідних членів Кабінету Міністрів України [8]. При цьому, не відбувається розділення агентств, служб, інспекцій тощо та центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, що не дає змогу провести розмежування між даними органами.

При цьому, специфіка центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом підлягає детальному дослідженню. О.І. Лавренова, здійснюючи аналіз положень нормативно-правових актів, які закріплюють правовий статус конкретних центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом, виокремлює наступні їх ознаки: 1) наявність специфічних завдань та функцій; 2) особливий порядок вирішення кадрових питань; 3) особливий порядок підконтрольності та підзвітності; 4) наявність спеціальних гарантій діяльності для їх членів; 5) наділення правом видавати нормативно-правові акти [9, с. 115-119].

Таким чином, уповноваженим суб'єктом може бути одночасно центральний орган виконавчої влади, якого утворено в формі міністерства чи іншого центрального органу виконавчої влади (агентства, служби, інспекції, комісії, бюро чи центрального органу виконавчої влади).

Щодо статусу суб'єктів публічного адміністрування, то на відмінно від суб'єктів державного управління, до них буде віднесено не лише органи державної виконавчої влади, але й органи місцевого самоврядування, суб'єктів делегованих повноважень, й інших носіїв публічної влади. Об'ємне превалювання «публічної влади» підтверджено положеннями Кодексу адміністративного судочинства України. Відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 3, під публічною службою розуміється діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [10]. Розширення системи уповноважених суб'єктів має формальне значення для практичної діяльності, що обумовлено функціонуванням цих суб'єктів і до зміни теоретичних напрацювань в межах адміністративного права;

До визначення поняття «суб'єкт публічна адміністрації» може бути застосовано два підходи: вузький та широкий. Перший підхід полягає у визначенні «публічної адміністрації» в якості місцевих та інших органів публічної влади, до

яких віднесено інституції регіонального, місцевого або іншого характеру, інші органи, діяльність яких регулюється нормами публічного права. За широкого підходу, до «публічної адміністрації» віднесено органи публічної влади, та суб'єктів, які не входять до неї організаційно, але виконують делеговані нею функції [11, с. 525]. Водночас, під «публічною владою» (або органами публічної влади), слід розуміти: будь-яку установу публічного права (включаючи державу, регіональні та місцеві органи державної влади, незалежні публічні підприємства) та будь-яких фізичних осіб під час виконання ними повноважень офіційних органів [12, с. 77].

Цікавою видається позиція, яку запропоновано В.К. Колпаковим щодо виразу категорії «суб'єкт публічної адміністрації» через призму двох аспектів: функціонального та організаційно-структурного. Функціональний вимір передбачає розгляд публічної адміністрації як діяльності відповідних структурних утворень щодо виконання функцій, спрямованих на реалізацію публічного інтересу, а організаційно-структурний – сукупності органів, які утворюються для здійснення (реалізації) публічної влади [13, с. 23].

Таким чином, уповноваженим суб'єктом може бути будь-яка установа публічного права (включаючи державу, регіональні та місцеві органи державної влади, незалежні публічні підприємства) та будь-яких фізичних осіб під час виконання ними повноважень офіційних органів.

Приходимо до висновку, що в адміністративному праві можуть використовуватись різні категорії для позначення додаткових ознак адміністративно-правового статусу уповноважених суб'єктів, типу повноважень, рівня взаємодії з громадянами. При цьому уповноваженим суб'єктом може бути будь-яка установа публічного права (включаючи державу, регіональні та місцеві органи державної влади, незалежні публічні підприємства) та будь-яких фізичних осіб під час виконання ними повноважень офіційних органів. Одночасно, цим суб'єктом може бути центральний орган виконавчої влади, а може не бути. Доцільним є подальше дослідження статусної проблематики уповноважених суб'єктів.

Література

1. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / Галуцько В., Діхтєвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Видання друге. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. 520 с.
2. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 року № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
3. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22.07.1998 року № 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
4. Про систему центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 15.12.1999 року № 1572/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1572/99#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
5. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22.07.1998 року № 810/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
6. Ващенко Ю.В. Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом: проблеми правової природи та перспективи реформування. Адміністративне право і процес. 2014. № 3(9). *Ювілейний*. С. 122–141.
7. Совгіря О. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади»: перспективи вдосконалення змісту. *Юридичний вісник України*. 2011. № 17(825). С. 7.
8. Про внесення змін до схеми спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.10.2019 № 879. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2019-%D0%BF/conv#n78> (дата звернення: 10.08.2023).
9. Лавренова О.І. Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 115–119.
10. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: [https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15_\(дата звернення: 10.08.2023\)](https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15_(дата звернення: 10.08.2023)).
11. Кравцова Т. М., Солонар. А. В. Поняття та принципи діяльності публічної адміністрації. *Форум права*. 2010. № 4. Ст. 522–525.
12. Гнидюк Н. Визначення поняття публічної адміністрації в ACQUIS COMMUNAUTAIRE. *Законодавство України. Науково-практичні коментарі*. 2006. № 10. С. 74–77.
13. Курс адміністративного права України: підручник / В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, І.Д. Пастух, В.Д. Суценко [та ін.] / за ред. В.К. Колпаков. К.: Юрінком Інтер, 2012. 808 с.

УДК 351:63:27

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.14>**М. М. Руденко**

кандидат юридичних наук, доцент

Київського університету інтелектуальної власності та права

Національного університету «Одеська юридична академія»

orcid.org/0009-0008-8983-9470

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ В СИСТЕМІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МВС УКРАЇНИ

В статті з'ясовано юридичну природу юридичних фактів в системі адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України. Доведено, що це життєві обставини, з якими норми адміністративного права пов'язують виникнення, зміну або припинення, практично усіх адміністративно-правових відносин у сферах діяльності МВС України. Безпосередньо юридичні факти виникають, коли поліцейські, військовослужбовці Національної гвардії України та Державної прикордонної служби, працівники служби цивільного захисту реагуючи на реальній життєвій обставині виконують свої завдання та функції, у відповідності до наданих їм законодавством повноважень. Через їх опосередкування, закріплених в нормах адміністративного права абстрактні моделі корисної для громадян України та держави поведінки трансформуються до конкретних правових наслідків для значної кількості осіб, які подають під адміністративний та правоохоронний вплив (забезпечення та захисту) МВС України. У більшості випадків адміністративно-правові відносини забезпечення організації та діяльності МВС України це вольові дії, в результаті яких здійснюється правозастосування адміністративно-сервісних та владних повноважень поліцейських, військовослужбовців та інших посадових осіб МВС України. У переважній більшості юридичні факти, які є наслідками діяльності працівників МВС України є правомірними, вони здійснюються в межах адміністративно-правових норм. Проте, у випадках скоєння юридичних проступків формальним вираженням юридичних фактів стають акти дисциплінарної та іншого виду юридичної відповідальності посадових осіб МВС України. Зроблено узагальнення, що юридичні факти в системі адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України – це службові обставини, які приводять до виникнення, зміну або припинення адміністративно-правових відносин, на основі реалізації норм адміністративного права, коли поліцейські, військовослужбовці Національної гвардії України та Державної прикордонної служби, працівники Служби цивільного захисту інші працівники МВС України виконують свої завдання та функції, у відповідності до наданих їм законодавством повноважень здійснюючи певні позитивні діяння.

Ключові слова: абстракція, військовослужбовець, поліцейський, правомірна поведінка, протиправна дія, службові обставини, цивільний захист, юридичний проступок, діяння.

Rudenko M. M. LEGAL FACTS IN THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RELATIONS ENSURING THE ORGANIZATION AND ACTIVITIES OF THE MIA OF UKRAINE

The article clarifies the legal nature of legal facts in the system of administrative and legal relations to support the organization and activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. It has been proven that these are life circumstances with which the norms of administrative law connect the emergence, change or termination of almost all administrative and legal relations in the spheres of activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Directly legal facts arise when police officers, military personnel of the National Guard of Ukraine and the State Border Guard Service, employees of the civil protection service react to real life circumstances and perform their tasks and functions in accordance with the powers granted to them by law. Through their mediation, abstract models of behavior useful for the citizens of Ukraine and the state, enshrined in the norms of administrative law, are transformed into concrete legal consequences for a significant number of persons who come under the administrative and law enforcement influence (protection and protection) of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. In most cases, the administrative-legal relations of ensuring the organization and activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are actions of use the administrative-service and power powers of police officers, military personnel and other officials of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are enforced. In majority of legal facts, which are the consequences of the activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine employees, they are lawful, they are carried out within the limits of administrative and legal norms. However, in cases of committing legal offenses, acts of disciplinary and other types of legal responsibility of officials of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine become a formal expression of legal facts. A generalization is made that the legal facts in the system of administrative-legal relations ensuring the organization and activity of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are official circumstances that lead to the emergence, change or termination of administrative-legal relations, based on the implementation of the norms of administrative law, when police officers, military personnel of the National Guard of Ukraine and the State Border Service, employees of the Civil Protection Service and other employees of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine perform their tasks and functions, in accordance with the powers granted to them by law, by carrying out certain positive actions.

Key words: abstraction, Civil Protection, deed, illegal act, lawful conduct, legal offense, official circumstances, policeman, serviceman.

Актуальність дослідження. Забезпечення прав і свобод громадян, належний правопорядок в державі неможливо здійснити без справедливих та дієвих органів внутрішніх справ. В Україні це

Міністерство внутрішніх справ, яке здійснює низку найбільш важливих адміністративних та правоохоронних внутрішніх функцій держави. Його діяльність є складною та багатопланою, як за

містом та і за сутністю, як за шириною охоплення так і за якістю виконання завдань. Тим самим, науковий аналіз, узагальнення та вироблення на цих засадах практичних рекомендацій є вагомим чинником підвищення ефективності діяльності МВС України.

В теорії і практиці публічного адміністрування вагоме місце належить складному комплексному інституту «юридичним фактам». Який в умовах сьогодення переживає процес свого подальшого розвитку, в тому числі для потреб МВС України. Саме цій проблематиці і буде присвячена аналізована стаття.

Огляд останніх досліджень і публікацій. До проблеми юридичних фактів адміністративно-правових відносин щодо забезпечення організації та діяльності МВС України звертались вчені правники О. Бандурка, В. Басс, С. Берлач, О. Баклан, І. Волкова, В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Дніпров, С. Домусчі, А. Іванищук, Р. Ієрінг, В. Колпаков, Я. Кондратьєв, С. Константинов, С. Короед, М. Корнієнко, В. Курило, Д. Лазарєв, М. Мандель, Є. Мойсєєв, В. Олєфір, В. Опришко, Підберезних, Ю. Римаренко, С. Сливка, С. Стеценко, І Ткаченко, Л. Шапенко, В. Шкарупа та ін. Проте, безпосередньо суспільні відносини сфери предмету нашої роботи вони не аналізували. Їх наукові пошуки були зосереджені на більш загальних, спеціальних чи суміжних викликах.

Виклад основних положень. Український тлумачний словник мови розкриває що, «факт», це дійсна, не вигадана подія, дійсне явище; те, що сталося, відбулося насправді. Приклад, випадок. Те, що є матеріалом для певних висновків і відповідає об'єктивній дійсності. Реальність, дійсність; те, що об'єктивно існує [1]. Погоджуюсь повністю і зазначеними енциклопедичними знаннями ми маємо зазначити що у цій статті здійснюється аналіз не просто факту а юридичного факту.

Юридичні факти це життєві обставини, з якими норми права пов'язують настання певних правових наслідки – виникнення, зміну або припинення правових відносин[2]. Наприклад, у 3 червня 2023 р. в м. Херсон, стався юридичний факт, поліцейські затримали колаборанта (Особа 1), який працював судовим експертом у незаконному російському окупаційному збройному формуванні. За процесуального керівництва Херсонської обласної прокуратури Особи 1 оголошено про підозру за ч. 7 ст.111-1 (Колабораційна діяльність) Кримінального кодексу України. Санкція статті передбачає покарання до 15-ти років позбавлення волі [3]. Тим самим, такі спільні дії правоохоронних органів призвели до виникнення нових несприятливих для Особи 1, але справедливих щодо Українського народу правових відносин.

Зародження юридичних фактів, а саме виокремлення підстав виникнення правовідносин відбувається в римському праві (II – III ст.). В Інституціях Гая, Юстиніана закріплювалися такі з них як контракт, делікт, квазиделікт. Пізніше ще однією підставою виникнення правовідносин визнавали односторонню угоду. Дефініції юридичного факту римські юристи не сформулювали. Виокремлення підстав виникнення правовідносин стало загальноприйнятим і було закріплено в Кодексі Наполеона (фр. Code Napol on). Дефініція юридичного факту з'являється на початку XIX ст. та вводить в науковий обіг німецьким правознавцем Ф. фон Савіні, який визначає юридичний факт як події, що викликають виникнення або завершення правовідносин. Вважають, що формулювання поняття юридичного факту зумовив розвиток майнових відносин вимагав їх детальної регламентації, тому виникла потреба в поняттєвому апараті, в тому числі й визначення загального поняття юридичного факту [4].

На думку, Л. Шапенко, визначаючи поняття юридичного факту, потрібно відштовхуватися від розуміння його як реальної життєвої обставини, з якою пов'язане виникнення правових наслідків для учасників правовідносин. Враховуючи матеріально-ідеальну природу юридичних фактів, до основних їхніх ознак слід віднести: по-перше, закріплення в нормі права абстрактної моделі тієї обставини, з настанням якої пов'язані конкретні правові наслідки; по-друге, фактичне (реальне) настання цієї життєвої обставини; по-третє, можливість породжувати правові наслідки. А отже, юридичні факти – це конкретні життєві обставини, які в силу норм права слугують підставою появи та функціонування правовідносин, а також конкретизації суб'єктивних прав і обов'язків учасників цих відносин. Роль юридичних фактів полягає в тому, що за їх допомогою забезпечується дія механізму правового регулювання. Юридичні факти у всіх випадках є умовами здійснення норм права, адже норма права становить основу правового регулювання, а юридичний факт, в свою чергу, є чинником правового впливу, здатний забезпечити рух правової норми [5].

В теорії адміністративного права доводиться, що юридичні факти в кількісному та якісному розумінні становлять собою складне явище, тому їх класифікація має не лише теоретичне і практичне значення. За визначеними критеріями вони можуть бути відповідною мірою класифіковані.

По-перше, це: 1) події, настання яких як юридичних фактів незалежні від волі суб'єктів адміністративного права, наприклад, прихід в Україну коронавірусу COVID-19, що змусило державну владу України, в тому числі через МВС України здійснювати систему попереджувальних, профілактичних та адміністративно примусових заходів

з метою зменшення швидкості розповсюдження пандемії, як результат зменшення кількості втрачених життів та здоров'я громадян [6]; 2) діяння, що поділяються на: а) дії, як вольові акти поведінки людей які мають свідомий характер; б) бездіяльність як пасивно поведінку суб'єктів права [7].

Дії поділяються на правомірні, що здійснюються в межах адміністративно-правових норм і протиправні що здійснюються з порушенням адміністративно правових норм. Правомірні дії поділяються на юридичні акти та юридичні вчинки. Юридичні вчинки мають індивідуальний характер що порушують конкретні адміністративно-правові відносини. Наприклад, 7 лютого 2023 р. Постановою Верховної Ради України І. Кліменко, був призначений на посаду Міністра внутрішніх справ України[8]. Юридичні вчинки ці дії що безпосередньо не переслідують юридичної мети, але все рівно породжують адміністративно-правові наслідки, наприклад, закінчення розмінування територій і об'єктів від вибухонебезпечних предметів породжує адміністративно-правові відносини щодо безпечного допуску на ці території та об'єкти працівників МВС України, для здійснення своїх повноважень, а у послідуєчому і цивільних осіб [9]. Неправомірні дії це правопорушення, проступки що тягне за собою застосування заходів примусового впливу. До неправомірних дій належить правопорушення, зокрема адміністративні та дисциплінарні проступки. Наприклад, за зверненням Уповноваженого із захисту державної мови, було притягнуто до дисциплінарної відповідальності шістьох працівників Головного Управління Національної поліції в Донецькій обл., які у службовій діяльності не дотримувались положень Закону України "Про забезпечення функціонування української мови як державної"[10]. Крім того, за носієм (суб'єктом) слід розрізняти такі юридичні факти стани: юридичні факти-стани держави; юридичні факти-стани суспільства; юридичні факти-стани юридичних осіб; юридичні факти-стани фізичних осіб [11].

Висновки. Отже, юридичним фактам в системі адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України притаманні наступні особливості:

– юридичні факти це життєві обставини, з якими норми адміністративного права пов'язують виникнення, зміну або припинення, практично усіх адміністративно-правових відносин у сферах діяльності МВС України;

– безпосередньо юридичні факти виникають, коли поліцейські, військовослужбовці Національної гвардії України та Державної прикордонної служби, працівники служби цивільного захисту реагуючи на реальної життєві обставини виконують свої завдання та функції, у відповідності до наданих їм законодавством повноважень;

– через їх опосередкування, закріплені в нормах адміністративного права абстрактні моделі корисної для громадян України та держави поведінки трансформуються до конкретних правових наслідків для значної кількості осіб, які подають під адміністративний та правоохоронний вплив (забезпечення та захист) МВС України;

– у більшості випадків адміністративно-правові відносини забезпечення організації та діяльності МВС України це вольові дії, в результати яких здійснюється правозастосування адміністративно-сервісних та владних повноважень поліцейських, військовослужбовців та інших посадових осіб МВС України;

– у переважній більшості юридичні факти, які є наслідками діяльності працівників МВС України є правомірними, вони здійснюється в межах адміністративно-правових норм. Проте, у випадкам скоєння юридичних проступків формальним вираженням юридичних фактів стають акти дисциплінарної та іншого виду юридичної відповідальності посадових осіб МВС України.

Отже, юридичні факти в системі адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України – це службові обставини, які приводять до виникнення, зміну або припинення адміністративно-правових відносин, на основі реалізації норм адміністративного права, коли поліцейські, військовослужбовці Національної гвардії України та Державної прикордонної служби, працівники Служби цивільного захисту інші працівники МВС України виконують свої завдання та функції, у відповідності до наданих їм законодавством повноважень здійснюють певні позитивні діяння.

Література

1. Факт. Словник української мови: в 11 томах. Том 10. 1979. С. 552. <http://sum.in.ua/s/fakt>
2. Теорії держави і права: підручник / за ред. О. Петришина. Харків: Право, 2015 368 с.
3. Поліцейські затримали колаборанта, який працював судекспертом у Херсоні та стажувався у москві. МВС України. 2023. <https://mvs.gov.ua/news/policeiski-zatrimali-kolaboranta-iakii-praciuvav-sudekspertom-u-xersoni-ta-stazuvavsia-u-moskvi>
4. Правові відносини. Національна академія внутрішніх справ. 2022. https://arm.naiu.kiev.ua/books/tdp-new/info/lection/lec9/tema9_11.html
5. Шапенко Л. Юридичні факти в механізмі правового регулювання страхових відносин. *Evropsk Politick a Pr vn Diskurz*. 2017. <https://epd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-2/37.pdf>
6. Коротко про нове довікола COVID-19 у світі. Радіо Свобода. 2023. <https://www.radiosvoboda.org/a/30466101/lbl0lbi207054.html>
7. Галунько В., Курило В., Короед С. та ін. Адміністративне право України. Т1. Загальний адміністративне право: навчальний посібник за ред. В. Галунька. Херсон: Грін Д.С., 2015. 272 с.
8. Призначити Кліменка Ігоря Володимировича на посаду Міністра внутрішніх справ України. Постанова

Верховної Ради України від 7 лютого 2023 р. № 2914-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2914-20#Text>

9. Посилення процесу розмінування «забруднених» територій України. 2023. <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshhall/3464679-posilenna-procesu-rozminuvanna-zabrudnenih-teritorij-ukraini.html>

10. Притягнуто до дисциплінарної відповідальності поліцейських, які не дотримувались Закону «Про державну мову». Уповноважений із захист дер-

жавної мови. 2023. <https://mova-ombudsman.gov.ua/news/prytiahnuto-do-dystsyplinarnoi-vidpovidalnosti-politseyskykh-i-aki-ne-dotrymuvalys-zakonu-pro-derzhavnu-movu>

11. Волкова І. Класифікація юридичних фактів-станів. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми. Харків, 2017. https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/27_10_2017/pdf/10.pdf

УДК 342

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.15>**М. А. Слободянюк**

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного і фінансового права

Національного університету «Одеська юридична академія»

orcid.org/0000-0001-6931-3310**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правового статусу Національної поліції та виокремленню напрямів його регулювання. Зазначено, що визначення адміністративно-правового статусу Національної поліції можливе на основі здійснення характеристики правового статусу цього органу та окреслення специфіки його участі в адміністративних правовідносинах.

Встановлено, що права й обов'язки центрального органу виконавчої влади, що пов'язані з його статусом юридичної особи і можливого учасника приватноправових відносин, не є повноваженнями. Виходячи з структури та функціонального призначення Національної поліції, її повноваження поділено на три групи: 1) предметні повноваження, що визначають коло публічних справ (управлінських питань), якими покликано займатися (має вирішувати) конкретний центральний орган виконавчої влади – Національна поліція. Встановлено, що предметні повноваження Національної поліції утворені шляхом об'єднання і деталізації правомочностей, закріплених за відповідним «центральним органом виконавчої влади» доцільно класифікувати на: а) нормотворчі; б) правозастосовні, серед яких є правомочності різного характеру: контрольні, координаційні, сервісні, охоронні, програмно-планувальні, організаційно-розпорядчі, юрисдикційні, превентивні; 2) внутрішньо-організаційні повноваження, які стосуються впорядкування роботи власного апарату і всієї відомчої «інфраструктури» – Національна поліція; 3) організаційно-процедурні повноваження – розпорядчі можливості Національної поліції під час адміністративного провадження, покликані забезпечити належне втілення його предметних правомочностей.

Акцентовано увагу на тому, що адміністративно-правовий статус Національної поліції України є не тотожним адміністративно-правовому статусові органів поліції. В першому випадку, йдеться про юридичне закріплення кваліфікуючих ознак для конкретного центрального органу виконавчої влади, а в другому – про характеристики системи органів, що знаходяться в визначеній законодавством структурній ієрархії та об'єднані спільними завданнями, метою, компетенційними властивостями тощо.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, органи поліції, компетенція, поліцейські послуги, поліцейське піклування.

Slobodianuk M. A. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article is devoted to the study of the administrative and legal status of the National Police and the identification of directions for its regulation. It is noted that the determination of the administrative and legal status of the National Police is possible on the basis of the characterization of the legal status of this body and the specifics of its participation in administrative legal relations.

It was established that the rights and obligations of the central executive body, which are related to its status as a legal entity and a possible participant in private law relations, are not powers. Based on the structure and functional purpose of the National Police, its powers are divided into three groups: 1) substantive powers that determine the range of public affairs (management issues) that a specific central body of executive power – the National Police – is called upon to deal with (must decide) the powers of the National Police formed by combining and detailing the powers assigned to the relevant "central body of executive power" should be classified into: a) rule-making; b) law-enforcement, among which there are powers of various nature: control, coordination, service, security, program-planning, organizational-administrative, jurisdictional, preventive; 2) intra-organizational powers, which relate to the regulation of the work of its own apparatus and the entire departmental "infrastructure" – the National Police; 3) organizational and procedural powers – the administrative capabilities of the National Police during administrative proceedings, designed to ensure the proper implementation of its substantive powers.

Attention is focused on the fact that the administrative-legal status of the National Police of Ukraine is not the same as the administrative-legal status of police bodies. In the first case, it is about the legal establishment of qualifying features for a specific central body of executive power, and in the second – about the characteristics of the system of bodies that are in the structural hierarchy defined by law and are united by common tasks, goals, competence properties, etc.

Key words: administrative and legal status, police bodies, competence, police services, police custody.

Актуальність дослідження. Розвиток демократичних інститутів, потреба урахування локальних відмінностей, соціально-економічних, культурних, географічних, демографічних, інших особливостей спричинили певні зрушення у розподілі владних повноважень у розвинутих державах. В Україні, на жаль, ці зрушення були викликані негативними причинами. Реформування систе-

ми органів державної влади відбулось в напрямі децентралізації та деконцентрації як основи розвитку владних інституцій з відповідними повноваженнями, що наближує національну систему суб'єктів публічної адміністрації до вимог європейського демократичного устрою. Одночасно, особливістю органів поліції є потреба функціонального об'єднання превентивних функцій та

ідеї людиноцентризму, тому їх статус як суб'єктів, що уповноважені здійснювати владно-розпорядчі повноваження потребує доктринального аналізу. Безумовно, це впливає на адміністративно-правовий статус Національної поліції як центрального органу державної виконавчої влади, що виконує визначені законодавством завдання.

Дослідження питання виокремлення адміністративно-правового статусу суб'єктів владних повноважень досліджувалось такими вченими, як: Л.Р. Біла-Тіунова, Т.І. Білоус-Осінь, Ю.П. Битяк, Л.І. Гасюк, С.В. Ківалов, Т.О. Коломонець, О.А. Костюченко, В.Г. Кононович, О.П. Хамходера та іншими. При цьому, адміністративно-правовий статус Національної поліції з огляду постійного удосконалення правозастосування та законодавства потребує доктринального переосмислення.

Виклад основного матеріалу. Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [1]. Визначення адміністративно-правового статусу цього органу можливе на основі здійснення характеристики правового статусу Національної поліції як центрального органу виконавчої влади та окреслення специфіки його участі в адміністративних правовідносинах.

Категорія правового статусу використовується для позначення становища визначеного суб'єкта щодо інших в певній соціальній системі, що врегульована нормами права [2, с. 57]. Крім того, це правова фікція, що позначає комплексно-універсальне явище з чіткою структурою та визначенням принципів взаємодії між суб'єктами суспільних відносин, а також місце кожного в існуючій системі правових відносин. Характеристика правового статусу органів державної влади структурно та якісно відрізняється від правового статусу фізичних осіб тим, що включає такий основоположний елемент як компетенція – тобто сукупність прав та обов'язків, предмет видавництва та функцій. Компетенцію цілком обґрунтовано визначають як центральний [3, с. 9], головний, базовий [4, с. 247; 5, с. 157] елемент правового (загалом) та адміністративно-правового статусу владних суб'єктів. Незважаючи на відмічену значущість (а, ймовірно, і завдяки їй), на теперішній час відсутнє загально визнане бачення науковців щодо структури компетенції: одні фахівці відносять до її елементів лише повноваження, фактично ототожнюючи поняття, інші ж додатково включають ще й права, обов'язки, відповідальність, функції, завдання, цілі (у різних комбінаціях). Справедливість різних позицій є відносною і залежить від предмета та мети окремих досліджень.

Інколи повноваження вважаються єдиною складовою компетенції. Зокрема, С.В. Осауленко визначає її як сукупність установлених законом владних повноважень органу для здійснення функцій і завдань, покладених на нього державою [6, с. 12]. Хоча подібний підхід відтворюється багатьма науками, аналіз юридичної літератури дозволяє зробити декілька уточнень: по-перше, повноваження – це як права, так і обов'язки, а деякі «права» фактично є необхідною мірою поведінки, за втілення якої орган відповідає перед суспільством і державою – своєрідні «правові обов'язки»; по-друге, повноваження спрямовані на втілення владних управлінських функцій конкретного публічного органу, тому права й обов'язки центрального органу виконавчої влади, що пов'язані з його статусом юридичної особи і можливого учасника приватноправових відносин, не є повноваженнями.

Комплексне (хоча й не вичерпне) закріплення повноважень Національної поліції здійснюється його статусним положенням. Якщо виходити зі структури останнього, то повноваження цього органу можна поділити на три групи:

1) предметні повноваження, що визначають коло публічних справ (управлінських питань), якими покликано займатися (має вирішувати) конкретний центральний орган виконавчої влади. Предметні повноваження Національної поліції утворені шляхом об'єднання і деталізації правомочностей, закріплених за відповідним «центральним органів виконавчої влади» Законами України «Про центральні органи виконавчої влади» [7], «Про Національну поліцію» [1] та Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження положення про Національну поліцію» [8]. Предметні повноваження можуть бути, у свою чергу, класифіковано на:

а) нормотворчі (наприклад, розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку їх подання до Міністра внутрішніх справ);

б) правозастосовні, серед яких є правомочності різного характеру: контрольні (наприклад, здійснення контролю за додержанням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування); координаційні (наприклад, вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням у дитячому середовищі, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі); сервісні (наприклад, видача дозволів на рух окремих категорій транспортних засобів; видача та погодження дозвільних документів у сфері безпеки дорожнього руху);

охоронні (наприклад, здійснення на договірних засадах охорони фізичних осіб та об'єктів права приватної і комунальної власності, а також технічних заходів охоронного призначення у випадках і порядку, передбачених законом або іншими нормативно-правовими актами); програмно-планувальні (наприклад, розробка пропозиції щодо закріплення у відповідних нормативно-правових актах та технічній документації (конструкторській, технологічній, програмній документації, технічних умовах, документах із стандартизації та сертифікації, інструкціях) обов'язкові умови в галузі технічного регулювання щодо продукції, яка необхідна для потреб Національної поліції, а також організація проведення технічної експертизи та підготовка висновків щодо якості процесів проектування, виробництва, будівництва, монтажу, налагодження, експлуатації, зберігання, перевезення, реалізації та утилізації зазначеної продукції); організаційно-розпорядчі (наприклад, формування на конкурсній основі штату); юрисдикційні (наприклад, вжиття заходів з виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припинення виявлених кримінальних та адміністративних правопорушень; участь у боротьбі з тероризмом, забезпечує ефективне використання сил і засобів під час проведення антитерористичних операцій; виявлення каналів незаконного перетинання державного кордону, переміщення зброї, боєприпасів, вибухових речовин та разом із відповідними правоохоронними органами ліквідація таких каналів тощо) превентивні (наприклад, узагальнення практики застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, проведення профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень; виявлення причини та умови, що сприяють учиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вжиття в межах своєї компетенції заходів щодо їх усунення тощо);

2) внутрішньо-організаційні повноваження, які стосуються впорядкування роботи власного апарату і всієї відомчої «інфраструктури» – Національна поліція: забезпечує організацію роботи з добору, вивчення та комплектування органів (закладів, установ) Національної поліції кваліфікованими кадрами; організовує первинну професійну підготовку та службову підготовку поліцейських, а також післядипломну освіту поліцейських і працівників Національної поліції; забезпечує правовий і соціальний захист поліцейських, інших працівників Національної поліції та членів їх сімей; забезпечує надання статусу учасника бойових дій поліцейським, державним службовцям та працівникам Національної поліції; здійснює державний нагляд за охороною праці в органах (зкладах, установах) Національної поліції;

3) організаційно-процедурні повноваження – розпорядчі можливості Національної поліції під час адміністративного провадження, покликани забезпечити належне втілення його предметних правомочностей – можливість: здійснювати міжнародне співробітництво, брати участь у розробленні проектів та укладенні міжнародних договорів України з питань боротьби із злочинністю та інших питань, що належать до її компетенції, а також забезпечує їх виконання; здійснення представництва та забезпечення виконання зобов'язань України в Міжнародній організації кримінальної поліції Інтерполі та Європейському поліцейському офісі (Європолі); організація взаємодії правоохоронних та інших державних органів України з Інтерполом, Європолом, а також компетентними органами інших держав з питань, що належать до сфери діяльності Інтерполу та Європолу; використання та надання іншим правоохоронним органам України доступу до інформаційно-комунікаційних систем і банків даних Інтерполу та Європолу, а також внесення до цих банків даних інформації правоохоронних органів України; виконання в межах компетенції запитів органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону, міжнародних договорів України, установчих актів та правил міжнародних організацій поліції, членом яких є Україна; направлення поліцейських до міжнародних організацій, іноземних держав як представників поліції з метою забезпечення координації співробітництва з питань, що належать до повноважень Національної поліції тощо.

Щодо функції Національної поліції як елементу компетенції, то у загальному вигляді функції – це діяльність, обов'язковість, роботу, зовнішній прояв властивостей об'єкта у цій системі відносин. Виходячи з теорії права, можна стверджувати, що діяльності Національної поліції притаманні такі функції:

охоронна функція, що обумовлена приналежністю останньої до правоохоронної діяльності. Усім своїм призначенням та змістом юрисдикція повинна здійснювати цю функцію. Охоронна функція обумовлена завданнями законодавства України про адміністративні правопорушення, визначеними у ст. 1 КУпАП в якості першочергових (з урахуванням відповідних політичних та економічних змін у державі). Досягнення цих завдань забезпечується оперативним виявленням фактів адміністративних правопорушень, швидким розглядом адміністративних справ і вжиттям до винних законних і справедливих заходів адміністративних стягнень. Охоронна функція зазначеного провадження безпосередньо пов'язана з його превентивною і виховною функціями,

виконання яких є важливою гарантією реалізації цієї функції;

виховна функція, що полягає у вихованні громадян у дусі точного і неухильного дотримання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством. У реалізації цієї функції досягається виконання зазначених завдань, при цьому важлива роль належить як самій процедурі розгляду справ про адміністративні правопорушення, підвідомчих органам поліції, так і її організації, здійсненню демократичних принципів, перш за все гласності, широкої участі громадськості в цьому адміністративному провадженні;

регулятивна функція є похідною від відповідної функції права. Функції регулятора вона виконує за допомогою переведення нормативних приписів у реальні дії суб'єктів права, у правовідносини. Регулятивна функція юрисдикції відображає її управлінський аспект;

превентивна функція проявляється, перш за все в розробці і здійсненні заходів, спрямованих на запобігання адміністративним правопорушенням, виявленні й усуненні причин та умов, які сприяють їх вчиненню тощо [9].

Таким чином, Національна поліція як центральний орган виконавчої влади наділена широким спектром повноважень. При цьому, правовий статус Національної поліції України якісно відповідає загальним ознакам, що притаманні органам виконавчої влади центрального рівня. До ознак, що притаманні Національній поліції як органу державної виконавчої влади віднесемо те, що: 1) це орган, що функціонально реалізує виконавчо-розпорядчу діяльність у державі у відповідності до нормативно закріпленого порядку; 2) є складовою державного апарату в цілому; 3) його наділено компетенцією щодо реалізації державної виконавчої влади; 4) є самостійними в організаційному та функціональному відношеннях у певних територіальних межах чи галузях тощо [9].

Приходимо до висновку, що адміністративно-правовий статус Національної поліції України є не тотожним адміністративно-правовому стату-

сові органів поліції. В першому випадку, йдеться про юридичне закріплення кваліфікуючих ознак для конкретного центрального органу виконавчої влади, а в другому – про характеристику системи органів, що знаходяться в визначеній законодавством структурній ієрархії та об'єднані спільними завданнями, метою, компетенційними властивостями тощо. Встановлено, що ключовим елементом адміністративно-правового статусу Національної поліції є повноваження, які виходячи з структури та функціонального призначення поділено на три групи: 1) предметні повноваження (нормотворчі, правозастосовні); 2) внутрішньо-організаційні повноваження; 3) організаційно-процедурні повноваження. Доцільним є доктринальний аналіз участі Національної поліції в різного виду адміністративних правовідносинах.

Література

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 21.07.2023).
2. Словник юридичних термінів : навч. посіб. / уклад. В.П. Марчук. К. : МАУП, 2003. 128 с.
3. Стець О.М. Адміністративно-правовий статус Головного управління державної служби України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2011. 18 с.
4. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ: Видавничий Дім «ІН-Юре», 2002. 668 с.
5. Совгіря О.В. Загальні питання компетенції Кабінету Міністрів України: конституційно-правовий аспект. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 4 (8). С. 155-165.
6. Осауленко С.В. Адміністративно-правовий статус Кабінету Міністрів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2010. 22 с.
7. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3166-17> [(дата звернення: 21.07.2023)].
8. Про затвердження положення про Національну поліцію: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 р. № 877. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.07.2023).
9. Калімбет А.Л., Стрельников А.В., Біла-Тюріна Ю.З. Адміністративна юрисдикція поліції: навчально-методичний посібник (для здобувачів вищої освіти денної форми навчання). 2019. 97 с.

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.16>**В. М. Сосенко**

аспірант кафедри інформаційного, господарського
та адміністративного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
orcid.org/0000-0001-9088-7044

СУБ'ЄКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ РИЗИК-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ У ПЕРВИННОМУ ФІНАНСОВОМУ МОНІТОРИНГУ

Статтю присвячено дослідженню кола суб'єктів реалізації ризик-орієнтованого підходу у первинному фінансовому моніторингу, що виступають першою ланкою у протидії (легалізації) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення яка вступає у безпосередні відносини з особами, що зацікавлені у легалізації коштів здобутих злочинним шляхом. Встановлено багаторівневість, всеохоплюючий характер та універсальність системи фінансового моніторингу та, відповідно, системи реалізації ризик-орієнтованого підходу. Досліджено, що суб'єкт первинного фінансового моніторингу – визначений та уповноважений державою суб'єкт права який вживає сукупність заходів які спрямовані на виконання встановлених законодавством вимог щодо запобігання та протидії вчиненню за його допомогою (використовуючи його діяльність) будь-яких дій пов'язаних із вчиненням фінансової операції чи правочину з доходами, одержаними злочинним шляхом, а також вчиненням дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження таких доходів чи володіння ними, прав на такі доходи, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само з набуттям, володінням або використанням доходів, одержаних злочинним шляхом. Визначено суб'єктів реалізації ризик-орієнтованого підходу в первинному фінансовому моніторингу, та те, що коло таких суб'єктів є широким за своїм складом, що утворює його базову правосуб'єктність, разом з тим кожен окремий такий суб'єкт через здатність виступати суб'єктом права у визначеному виді здійснюваної ним діяльності має конкретні ознаки, що індивідуалізують його як самостійного суб'єкта. Встановлено, що здійснення первинного фінансового моніторингу є родовою ознакою таких суб'єктів, безпосереднє вжиття заходів з протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в галузі власної діяльності виступають індивідуальними ознаками відповідного суб'єкта. Здійснено класифікацію суб'єктів реалізації ризик-орієнтованого підходу та визначено їх функції. Окреслено напрямки подальших наукових досліджень щодо взаємодії між суб'єктами реалізації ризик-орієнтованого підходу та дослідження їх правового статусу.

Ключові слова: ризик-орієнтований підхід, протидія відмивання коштів, первинний фінансовий моніторинг, суб'єкти первинного фінансового моніторингу, управління ризиками легалізації.

Sosenko V. M. ENTITIES OF IMPLEMENTATION OF THE RISK-BASED APPROACH IN PRIMARY FINANCIAL MONITORING

The article is devoted to the study of the range of entities implementing the risk-based approach to primary financial monitoring, which act as the first link in the fight against legalization of proceeds of crime, terrorist financing and financing of proliferation of weapons of mass destruction, and which enter into direct relations with persons interested in legalization of proceeds of crime. The article is determined the multilevel, comprehensive and universal nature of the system of financial monitoring and, accordingly, of the system of implementation of the risk-based approach. It is examined that the subject of primary financial monitoring is a entity defined and authorized by the state, which takes many measures aimed at fulfilling the requirements established by law to prevent and counteract the commission with its help (using its activities) of any actions related to the performance of a financial transaction or transaction with the proceeds of crime, as well as the commission of actions aimed at concealing or disguising the illegal origin of such income or possession of such income, rights to such income, sources of income. The article is identified the entities implementing the risk-based approach to primary financial monitoring and shows that the range of such entities is broad, which makes up their basic legal personality, and at the same time, each individual such entity, due to its ability to act as a subject of law in a particular type of activity carried out by it, has specific features that individualize it as an independent entity. The article is states that primary financial monitoring is a general feature of such entities, and direct measures against legalization (laundering) of proceeds of crime, financing of terrorism and financing of proliferation of weapons of mass destruction in the sphere of their own activities are individual features of the respective entity. It is noted the variety of entities implementing the risk-based approach is specified, such entities are classified and their functions are defined. The article defines the directions of further scientific research on the interaction between the subjects of the implementation of the risk-based approach and their legal status.

Key words: risk-based approach, anti-money laundering, primary financial monitoring, entities of primary financial monitoring, legalization risk management.

Постановка проблеми. Протидія (легалізації) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення є важливою

складовою забезпечення економічної безпеки держави, що як ніколи постає актуальною враховуючи євроінтеграційні процеси та запроваджений правовий режим воєнного стану. Здійснен-

ня ризик-орієнтованого підходу в сфері протидії (легалізації) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на рівні первинного фінансового моніторингу формує ряд правових відносин що є різноманітними за своїм суб'єктним складом, однак об'єднані родовим поняттям здійснення заходів фінансового моніторингу. Дослідження суб'єктного кола у відносинах реалізації ризик-орієнтованого підходу є актуальним через специфіку правового статусу кожного окремого суб'єкта первинного фінансового моніторингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації ризик-орієнтованого підходу у сфері протидії відмиванню коштів, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення становило предмет дослідження таких вчених, як О.М. Бережний, О.А. Вавдійчик, В.В. Вітлінський, О.О. Глущенко, С.В. Діденко. У правовій науці сфера фінансового моніторингу є предметом дослідження таких вчених, як Першин В.Г., Уткіна М.С. Водночас реалізація ризик-орієнтованого підходу у сфері протидії відмивання коштів у правовій доктрині є малодослідженою категорією та перебуває в стані формування.

Формулювання цілей статті. Публікація має на меті дослідити коло суб'єктів здійснення ризик-орієнтованого підходу у сфері протидії (легалізації) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на рівні первинного фінансового моніторингу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Належний рівень регулювання системи управління ризиками та ефективна, координована й кооперована реалізація ризик-орієнтованого підходу суб'єктами нагляду та суб'єктами первинного фінансового моніторингу на кожній ділянці фінансового ринку, ринку капіталу, забезпечує формування стійкої та безпечної фінансової системи. Автор погоджується з твердженням, що суб'єктний склад первинного фінансового моніторингу є важливим об'єктом науки адміністративного права та фінансового права, а його правовий аналіз дозволяє дослідити первинний фінансовий моніторинг з позицій реалізації публічно-правових функцій та ефективності такого роду діяльності [1, с. 53].

Загальноприйнятним є те, що відповідно до чинного законодавства система протидії легалізації становить собою дворівневу структуру, що зумовлено тим, що система фінансового моніторингу складається із двох рівнів – первинного та державного фінансового моніторингу [2, с. 76]. Водночас автор схильний розглядати систему фінансового моніторингу як багаторівневу

інституцію, що включає в себе: 1) Міжнародний рівень – міжнародні організації та їх держави учасники: Міжнародна група з протидії відмиванню брудних грошей (FATF); 2) Регіональний рівень – рівень регіональних міждержавних організацій: Комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії легалізації доходів і фінансування тероризму (MONEYVAL), Євразійська група з протидії легалізації злочинних доходів і фінансування тероризму (EAG), Азійсько-Тихоокеанська група боротьби з відмиванням коштів (APG), Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів держав Близького Сходу та Північної Африки (MENAFATF) тощо; 3) Внутрішньодержавний рівень – суб'єкти державного фінансового моніторингу та спеціально уповноважений орган з питань фінансового моніторингу; 4) Рівень суб'єктів первинного фінансового моніторингу – який варто розглядати, як сукупність галузевого рівня суб'єктів (групи суб'єктів окремого ринку фінансових послуг або групи, що регулюються спільним суб'єктом державного фінансового моніторингу) та мікрорівня (особи, що здійснюють свою діяльність самостійно без створення юридичних осіб). Така багаторівневність відображає всеохоплюючий характер та універсальність, як самої системи фінансового моніторингу, так і системи реалізації ризик-орієнтованого підходу. Для цілей цього дослідження до розгляду візьмемо внутрішньодержавний рівень та рівень суб'єктів первинного фінансового моніторингу України, що є невідривним від всієї системи фінансового моніторингу, оскільки на міжнародному рівні встановлено, що до фінансових установ та нефінансових установ і професій повинна встановлюватися вимога вживати відповідних заходів з метою визначення, оцінки та розуміння своїх ризиків відмивання коштів та фінансування тероризму (для клієнтів, країн або географічних територій; а також товарів, послуг, операцій або способів надання/отримання послуг) [3, с. 31-32]. Симбіоз всіх рівнів системи фінансового моніторингу забезпечує належний рівень досягнення мети – протидії відмиванню коштів. Ще одним прикладом такої взаємодії є нормативне встановлення, що ризик-орієнтований підхід передбачає узгодження заходів реагування наглядових органів з оцінюваними ризиками, він надає наглядовим органам змогу розподіляти обмежені ресурси для ефективного зниження рівня встановлених ризиків відмивання коштів, що гармонізовано з національними пріоритетами [4, с. 5]. При цьому під ефективною системою ризик-орієнтованого нагляду розуміється, що наглядовий орган визначає, оцінює та розуміє ризики відмивання коштів/фінансування тероризму, які існують у секторі(-ах) та суб'єктів, на які поширено його наглядову діяльність, а також постійно й ефек-

тивно знижує рівень таких ризиків [4, с. 11]. Ризик-орієнтований підхід у наглядовій діяльності надає змогу наглядовим органам розподіляти їх ресурси та увагу відповідно до виявлених ризиків. Наглядові органи повинні розробляти та впроваджувати ризик-орієнтовані наглядові стратегії із використанням інформації, отриманої під час процесу оцінки ризиків [4, с. 25].

Ризик-орієнтований підхід має бути пропорційний характеру та масштабу діяльності суб'єкта первинного фінансового моніторингу [5], що обумовлено правовою презумпцією ризику, в розумінні наявності заздалегідь передбаченої ризиковості певного виду відносин (господарської діяльності, послуг) та обсягів їх здійснення. Реалізація ризик-орієнтованого підходу покладена на рівні первинного фінансового моніторингу на його суб'єктів, що є суб'єктами права та наділені відповідною правосуб'єктністю. Категорією «суб'єкт права» на сучасному етапі позначається абстрактний, проте персоніфікований та наділений волею соціальний діяч, який співвіднесений із правом як із доступним йому ресурсом та, одночасно з цим, соціальним регулятором його поведінки [6, с. 114], особа, чиєю свідомістю та діяльністю створюється, діє право, чії ідеали та намагання реалізуються у праві [7, с. 37-38], окрім цього, особа, яка визнана суб'єктом права, є пов'язаною загальним родовим зв'язком, який поєднує її зі всією системою правопорядку, з іншими суб'єктами [8, с. 137]. Останнє твердження об'єктивно ілюструє зв'язок суб'єктів фінансового моніторингу у загальній системі управління ризиками. Водночас з тим, такий суб'єкт первинного фінансового моніторингу виступає суб'єктом ризику, тобто особою, яка зацікавлена в результатах впливу на об'єкт і має необхідний обсяг повноважень щодо такого впливу, що охоплюються загальною правосуб'єктністю або можуть потребувати спеціального її встановлення (набуття) [9, с. 369]. Окрім цього, суб'єкт первинного фінансового моніторингу виступає учасником правовідносин. Правова наука визначає, що учасник правовідносин відрізняється від суб'єкта права тим, що лише певний фрагмент правосуб'єктності останнього, заданої об'єктивним правом, втілюється учасником у розгорнутих в часі та просторі правовідносинах у вигляді їх змісту (сукупності суб'єктивних прав та обов'язків, які реалізуються у межах конкретної правової трансакції) [6, с. 117], і в цьому розумінні суб'єкт реалізації ризик-орієнтованого підходу, безпосередньо здійснює всі заходи, що складають зміст ризик-орієнтованого підходу вступаючи у відносини з надання власної послуги, що є основним видом його діяльності. При цьому суб'єкт державного фінансового моніторингу, що виступає його регулятором стимулює та формує

реалізацію ризик-орієнтованого підходу шляхом здійснення відповідного нагляду.

Автор не погоджується з думкою, що виходячи із повноважень суб'єктів первинного фінансового моніторингу, їх функцій в сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів пропонується суб'єктом первинного фінансового моніторингу розуміти лише вповноважені організації, які безпосередньо здійснюють фінансовий (обов'язковий та внутрішній) моніторинг, а саме постійне спостереження за клієнтами й операціями на предмет виявлення клієнтів і операцій, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму [10, с. 108]. Та вважає, що дефініція «суб'єкт первинного фінансового моніторингу» є глибшою за змістом. Суб'єкт первинного фінансового моніторингу – визначений та уповноважений державою суб'єкт права який вживає сукупність заходів які спрямовані на виконання встановлених законодавством вимог щодо запобігання та протидії вчиненню за його допомогою (використовуючи його діяльність) будь-яких дій пов'язаних із вчиненням фінансової операції чи правочину з доходами, одержаними злочинним шляхом, а також вчиненням дій, спрямованих на приховання чи маскування незаконного походження таких доходів чи володіння ними, прав на такі доходи, джерел їх походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їх форми (перетворення), а так само з набуттям, володінням або використанням доходів, одержаних злочинним шляхом. Суб'єкт первинного фінансового є першою ланкою у протидії яка вступає у безпосередні відносини з особами, що зацікавлені у легалізації коштів здобутих злочинним шляхом.

Суб'єкт практичної реалізації ризик-орієнтованого підходу завжди є тотожним суб'єкту фінансового моніторингу на первинному рівні. Суб'єкт реалізації ризик-орієнтованого підходу на рівні первинного фінансового моніторингу це особа, що в межах здійснення заходів фінансового моніторингу наділена суб'єктивними правами та несе юридичні обов'язки, щодо ужиття заходів управління ризиками відмивання коштів з метою мінімізації або недопущення таких ризиків. Суб'єкт реалізації ризик-орієнтованого підходу на рівні первинного фінансового моніторингу – суб'єкт права, що виступає суб'єктом ризику, наділений відповідною правосуб'єктністю та вступає в правові відносини управління ризиками під час надання характерного для нього виду послуг.

Суб'єкт реалізації ризик-орієнтованого підходу на рівні первинного фінансового моніторингу наділений специфічною правосуб'єктністю, яка не зводиться просто до здатності мати й реалізувати права, виконувати обов'язки та нести відповідальність, а формується в наслідок реально

присутньої сукупності прав і обов'язків реалізація яких забезпечена та гарантована звільненням від відповідальності за шкоду, заподіяну у зв'язку з виконанням обов'язків щодо проведення фінансового моніторингу у межах та у спосіб, що передбачені законодавством. Таке гарантування закріплене на законодавчому рівні у вигляді окремого принципу на якому ґрунтується запобігання та протидія.

Термінологічно якісним є іменування суб'єктів реалізації ризик-орієнтованого підходу в розрізі понятійного апарату Директиви європейського парламенту і ради (ЄС) 2015/849 від 20 травня 2015 року про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму – «зобов'язані особи» [11], що одразу фіксує невідривність обов'язку протидії відмиванню коштів та управління ризиками легалізації. Вказана Директива визначає перелік таких осіб, та не робить його виключним.

Враховуючи національні правові особливості та процес адаптації законодавства України до окремих стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) в Україні сформувалося коло суб'єктів реалізації ризик-орієнтованого підходу. Так, Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» та нормативно-правові акти України відповідних регуляторів визначають суб'єктів державного та первинного фінансового моніторингу, що реалізують ризик-орієнтований підхід та наводяться автором за переліком відповідно до взаємодії між рівнями державного та первинного фінансового моніторингу:

1) Національний банк України – банки [12], страховики (перестраховики), страхові (перестрахові) брокери, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи (крім фінансових установ та інших юридичних осіб, щодо яких державне регулювання і нагляд у сфері запобігання та протидії здійснюються іншими суб'єктами державного фінансового моніторингу); платіжні організації, учасники чи члени платіжних систем, які надають фінансові послуги на підставі відповідних ліцензій чи реєстраційних документів; оператори поштового зв'язку; інші установи, які надають послуги з переказу коштів та здійснення валютних операцій; філії або представництва іноземних суб'єктів господарської діяльності, які надають фінансові послуги на території України, інші юридичні особи, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, але надають окремі фінансові послуги [13] – лізингодавці;

2) центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної

політики у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення – Міністерство фінансів України [14] – суб'єкти аудиторської діяльності; бухгалтери; суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку; суб'єкти господарювання, що здійснюють консультування з питань оподаткування; суб'єкти господарювання, що надають посередницькі та/або консультаційні послуги під час здійснення операцій з нерухомим майном; суб'єктів господарювання, які здійснюють торгівлю за готівку дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням та виробами з них; суб'єкти господарювання, які проводять лотереї та/або азартні ігри; суб'єкти господарювання, які провадять торговельну діяльність культурними цінностями та/або надають посередницькі послуги в такій діяльності [15];

3) Міністерство юстиції України – адвокатські бюро, адвокатські об'єднання та адвокати, які провадять адвокатську діяльність індивідуально; нотаріуси; суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги; особи, які надають послуги із утворення, забезпечення діяльності або управління юридичними особами [16].

4) Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку – професійні учасники організованих товарних ринків; установи накопичувального пенсійного забезпечення; управителі фондів фінансування будівництва/фондів операцій з нерухомістю; професійні учасники ринків капіталу, включаючи Центральний депозитарій цінних паперів [17];

5) Міністерство цифрової трансформації – постачальники послуг, пов'язаних з обігом віртуальних активів [5] (після набрання чинності Законом «Про віртуальні активи» забезпечення та здійснення в межах своїх повноважень контролю за виконанням учасниками ринку віртуальних активів законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом буде здійснювати Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку [18]).

Кожна з груп наведених суб'єктів первинного фінансового моніторингу здійснюючи заходи з реалізації ризик-орієнтованого підходу в межах надання послуг мають проблемні питання, що виникають, в тому числі, через специфіку їх правового статусу. Так, суб'єкти державним регулятором стосовно до яких виступає Національний банк України попри певну видову спільність діяльності, а саме надання фінансових послуг обмежені в обміні інформацією, що є таємницею фінансового моніторингу, між собою, зокрема, обмін інформацією можливий у випадках, пов'язаних з одним

і тим самим клієнтом та однією і тією самою фінансовою операцією, що передбачає участь двох або більше суб'єктів первинного фінансового моніторингу, за умови, що такі суб'єкти первинного фінансового моніторингу є суб'єктами одного виду та виконують однакові вимоги щодо захисту інформації з обмеженим доступом [5]. Приналежність до певного виду суб'єктів первинного фінансового моніторингу при цьому не визначається нормотворцем. Подальшого дослідження правовою наукою потребує порядок взаємодії суб'єктів первинного фінансового моніторингу між собою під час здійснення заходів належної перевірки клієнтів, управління ризиками легалізації коштів

Постійно триває дискусія, щодо забезпечення гарантованої професійної таємниці відповідними суб'єктами первинного фінансового моніторингу, зокрема колізія між збереженням адвокатської і нотаріальної таємниці та необхідністю інформувати уповноважений орган про низку операцій своїх клієнтів [19, с. 57]. Важко погодитись з позицією деяких авторів, що виконання адвокатом своїх зобов'язань, відповідно до законодавства у сфері відмивання коштів і фінансування тероризму, застосування цивільно-правової відповідальності до адвокатів за порушення вимог первинного моніторингу, зміст оформлених законодавцем обов'язків не тільки свідчить про перешкоджання діяльності адвокатів через створення додаткових бюрократичних перепон, але може і суттєво ускладнити налагодження між адвокатом та клієнтом довірливих робочих відносин, тим більше, що в основу зобов'язань адвоката законодавець закладає функцію стеження за клієнтом та навіть підозри, що взагалі перекреслює презумпцію невинуватості останнього [20, с. 21]. Зокрема тому, що Європейським судом з прав людини в справі «Мішо проти Франції» (Michaud v. France, No. 12323/11) рішенням встановлено, що адвокати підпадають під обов'язок повідомляти про підозру лише у двох випадках: 1) коли в рамках професійної діяльності вони беруть участь від імені і за рахунок клієнта в угодах щодо фінансів або нерухомості або діють як довірителі; 2) коли в рамках професійної діяльності вони допомагають клієнту у підготовці або здійсненні трансакцій стосовно певних визначених операцій [21]. Законодавство закріплює що подання адвокатом в установленому порядку та у випадках, передбачених законом інформації центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, не є порушенням адвокатської таємниці [22]. Реалізація ризик-орієнтованого підходу при наданні адвокатських послуг вимагається виключно

за встановленими законом випадками, зокрема якщо вони беруть участь, діючи від імені та/або за дорученням клієнта, у будь-якій фінансовій операції та/або допомагають клієнту планувати чи здійснювати операцію щодо: купівлі-продажу нерухомості або управління майном при фінансуванні будівництва житла; купівлі-продажу суб'єктів господарювання та корпоративних прав; управління коштами, цінними паперами або іншими активами клієнта; відкриття та/або управління банківським рахунком або рахунком у цінних паперах; залучення коштів, необхідних для створення юридичних осіб та фондів, забезпечення їх діяльності або управління ними; створення, забезпечення діяльності або управління юридичними особами, фондами, трастами або іншими подібними правовими утвореннями [5].

Наявність можливого конфлікту інтересів між суб'єктами первинного фінансового моніторингу та їх клієнтами є негативним фактором у сфері управління ризиками відмивання коштів. Наприклад, суб'єкти бухгалтерської та аудиторської діяльності можуть мати значний конфлікт інтересів. Він полягатиме у тому, чи виконуватимуть вони законодавство на шкоду своїм фінансовим інтересам та вигідним умовам праці з роботодавцями й клієнтами, що її оплачують [23, с. 50].

Суб'єкти господарювання, які здійснюють торговельну діяльність культурними цінностями та/або надають посередницькі послуги в такій діяльності віднесено до суб'єктів первинного фінансового моніторингу, оскільки легше вчинити злочини з відмивання коштів через мистецтво, ніж через інші товари, так як такий ринок має специфічні методи торгівлі, які відрізняють його від інших секторів. Окрім того, мобільність об'єктів мистецтва має конкретні наслідки для відмивання коштів та злочинів, вчинених за допомогою мистецтва, загалом [24, с. 34]. Правові відносини з купівлі-продажу культурних цінностей можуть виступати об'єктом ризику, зокрема з врахуванням особливостей ціноутворення на такі предмети та ситуативність їх вартісної оцінки, адже статочну ціну предмета мистецтва встановити неможливо. Особливо важно визначити вартість предмету при аукціонному продажі [25, с. 75], що також визначає специфіку діяльності таких суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Наведене ілюструє, що коло суб'єктів реалізації ризик-орієнтованого підходу є широким за своїм складом, що утворює його базову правосуб'єктність, разом з тим кожен окремий такий суб'єкт через здатність виступати суб'єктом права у визначеному виді здійснюваної ним діяльності має конкретні ознаки, що індивідуалізують його як самостійного суб'єкта. Здійснення первинного фінансового моніторингу є родовою ознакою таких суб'єктів, безпосереднє ж вжиття заходів з проти-

дії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення в галузі власної діяльності виступають індивідуальними ознаками відповідного суб'єкта. Додаткового дослідження потребує співвідношення правового статусу суб'єкта надавача послуг та його статусу як суб'єкта реалізації ризик-орієнтованого підходу.

Будь-якого суб'єкта характеризують функції, що йому притаманні, суб'єкти реалізації ризик-орієнтованого підходу не є виключенням. Можливо визначити наступні функції: методологічна (реалізується шляхом дослідження клієнтів, відносин з ними через пізнання суті та мети їх діяльності), системотворча (реалізується шляхом формування бази знань про клієнтів та їх операції з розподілом їх за присвоєним відповідним рівнем ризику), контрольна (реалізується шляхом здійснення перевірки операцій та зіставлення з можливостями клієнта для їх проведення), превентивна (реалізується шляхом вжиття заходів попередження можливості відмивання коштів тощо).

Узагальнено суб'єктів реалізації ризик-орієнтованого підходу можна розділити на дві окремі групи, беручи за критерій вид надання послуг які вони здійснюють. Так, до першої групи варто віднести тих суб'єктів, що здійснюють безпосередні операції з активами (банки та небанківські фінансові установи, платіжні організації тощо), а до другої – суб'єктів, що супроводжують опосередковано проведення операцій з активами (суб'єкти аудиторської діяльності, адвокати, бухгалтери тощо), тобто спеціально визначені суб'єкти.

За критерієм побудови системи внутрішніх документів з питань управління ризиками легалізації коштів суб'єктів реалізації ризик-орієнтованого підходу можна класифікувати як: 1) суб'єкти, що розробляють, впроваджують та оновлюють внутрішні документи з питань управління ризиками та 2) суб'єкти, що не формалізують процеси управління ризиками у вигляді окремих внутрішніх документів (такими є спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу, що провадять свою діяльність одноособово, без утворення юридичної особи).

За організаційно-правовою формою ведення діяльності: 1) юридичні особи; 2) групи юридичних осіб; 3) особи, що здійснюють свою діяльність одноособово, без утворення юридичної особи. За структурою побудови: прості (ті що здійснюють діяльність одноособово та управляють ризиками виходячи із власного досвіду та знань; юридичні особи з формалізованою системою управління ризиками) та складні (група юридичних осіб з єдиною для всіх суб'єктів групи формалізованою системою управління ризиками). За рухом активів у операції: 1) суб'єкт, що обслуговує ініціато-

ра операції; 2) суб'єкт – посередник з проведення операції (що не надає послуги, а ні ініціатору, а ні отримувачу безпосередньо); 3) суб'єкт, що обслуговує отримувача за операцією.

Висновки. Суб'єкт реалізації ризик-орієнтованого підходу на рівні первинного фінансового моніторингу – суб'єкт права, що виступає суб'єктом ризику, наділений відповідною правосуб'єктністю та вступає в правові відносини управління ризиками під час надання характерного для нього виду послуг. Такий суб'єкт наділений специфічною правосуб'єктністю, яка не зводиться просто до здатності мати й реалізовувати права, виконувати обов'язки та нести відповідальність, а формується в наслідок реально присутньої сукупності прав і обов'язків, реалізація яких забезпечена та гарантована звільненням від відповідальності за шкоду, заподіяну у зв'язку з виконанням обов'язків щодо проведення фінансового моніторингу у межах та у спосіб, що передбачені законодавством. Коло суб'єктів реалізації ризик-орієнтованого підходу є широким за своїм складом, що утворює його базову правосуб'єктність, разом з тим кожен окремий такий суб'єкт через здатність виступати суб'єктом права у визначеному виді здійснюваної ним діяльності має конкретні ознаки, що індивідуалізують його як самостійного суб'єкта. Здійснення первинного фінансового моніторингу є родовою ознакою таких суб'єктів, безпосереднє ж вжиття заходів з протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, в галузі власної діяльності виступають індивідуальними ознаками відповідного суб'єкта.

Література

1. Першин В. Г. Суб'єктний склад первинного фінансового моніторингу: правовий аналіз / В. Г. Першин // Публічне право. – 2019. – № 4. – С. 47-53. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pp_2019_4_7.
2. Уткіна М.С. Правовий статус суб'єктів первинного та державного фінансового моніторингу у сфері протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. Правові горизонти / Legal horizons, 2020 с. 73-77 DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i23.p73>
3. Рекомендації FATF міжнародні стандарти боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму і розповсюдженням зброї масового знищення методологія з оцінки технічної відповідності рекомендаціям FATF та ефективності систем протидії відмиванню коштів та боротьби з фінансуванням тероризму правила та процедури 5-го раунду взаємних оцінок комітетом MONEYVAL. FATF., EUACI, 2018. 260 с. URL: <https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/books/5%20round%20FATF.pdf>
4. FATF. Керівництво із застосування ризик-орієнтованого нагляду, FATF, Париж, 2021. 101 с. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%9A%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%>

BE_FATF_%D1%96%D0%B7_%D0%B7%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B8%D0%BA_%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%94%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4%D1%83.pdf

5. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 року № 361-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text>

6. Січевлюк В. А. Еволюція категорії «правова суб'єктність» (теоретико-прикладні засади): монографія. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2020. 462 с. http://idpnan.org.ua/files/2020/sichevlyuk_v_a_evolyuciya_kategorijpravova_subktnist_teoretiko-prikladni_zasadi_monografiya.pdf

7. Хаустова М. Суб'єкт права як елемент правової системи суспільства / М. Хаустова // Вісник Академії правових наук України. Х. : Право, 2009. № 3(58). С. 29-38.

8. О. Донченко, Т. Грекул-Ковалик. Правосуб'єктність як формальна властивість суб'єкта права. Юридичний вісник. 2022. № 2. С. 131-138.

9. Великанова М.М. Ризик в цивільному праві: монографія. Київ: Алерта, 2019. 378 с.;

10. Борець М. В. Поняття і категорії у дослідженні питань з протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом / М. В. Борець // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць. К. : ІВЦ «Політехніка», 2013. № 1 (17). С. 105-109.

11. Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) No 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC: Directive of The European Parliament and of The Council of 20 May 2015. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32015L0849>

12. Положення про здійснення банками фінансового моніторингу, атвер. постановою Правління Національного банку України 19.05.2020 № 65, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0065500-20#Text>

13. Положення про здійснення установами фінансового моніторингу. затвер. постановою Правління Національного банку України 28.07.2020 № 107 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0107500-20#n22>

14. Положення про Міністерство фінансів України затвер. постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text>

15. Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання і нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство фінансів України, затвер. Наказом Міністерства фінансів України 22.12.2015 № 1160 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0063-16#Text>

16. Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство юстиції України затвер. наказом Міністерства юстиції України 10 вересня 2021 року № 3201/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1210-21>

17. Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, затвер. рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку 11 березня 2021 року № 176 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0532-21#Text>

18. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2074-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>

19. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського Союзу та України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.10 ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 457 с.

20. Максименцев М. Г., Максименцева Н. О. Проблеми застосування цивільно-правової відповідальності до адвоката як суб'єкта первинного фінансового моніторингу в Україні. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 4(39), 2021, с. 17-22 URL: <http://puuv.onua.edu.ua/index.php/puuv/article/view/907/1273>

21. The European Court of Human Rights (Fifth Section). CASE OF MICHAUD v. FRANCE (Application no. 12323/11) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22%5B%22001-115377%22%5D>

22. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

23. Лучко М. Фінансовий моніторинг у контексті бухгалтерської та аудиторської практики в Україні / М. Лучко // Галицький економічний вісник. Т. : ТНТУ, 2022. Том 77. № 4. С. 45-52 URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/40411/2/GEB_2022v77n4_Luchko_M-Financial_monitoring_in_the_45-52.pdf

24. Saskia Hufnagel, Colin King. Anti-Money Laundering Regulation and the Art Market. Legal Studies. 40. 10.1017/lst.2019.28. URL: https://www.researchgate.net/publication/339137006_Anti-Money_Laundering_Regulation_and_the_Art_Market

25. Дуденко Т. В. Загальна характеристика договору купівлі-продажу культурних цінностей. Права та інноваційне суспільство № 1 (12) 2019 URL: <https://apir.org.ua/wp-content/uploads/2019/06/Dudenko12.pdf>

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.5

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.17>**В. І. Гранкіна**

доктор філософії,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 2

Криворізького навчально-наукового інституту

Донецького державного університету внутрішніх справ

orcid.org/0000-0002-9010-2777**А. С. Абдель Фатах**

доктор філософії,

доцент кафедри цивільного та господарського права факультету № 2

Криворізького навчально-наукового інституту

Донецького державного університету внутрішніх справ

orcid.org/0000-0001-9494-7614

СТАМБУЛЬСЬКА КОНВЕНЦІЯ: ПЕРЕВАГИ ТА ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ РАТИФІКАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню проблеми, яка є актуальним та негативним виявом суспільного життя не лише в Україні, а й в більшості зарубіжних країн. Домашнє та гендерно зумовлене насильство є одним із найпоширеніших порушень конституційних прав і свобод людини, яке не лише заподіює фізичного болю, моральних страждань, але й підриває почуття захищеності особи; є глобальною проблемою, яка щоденно завдає шкоди найціннішим благам людини – честі, гідності, життю і добробуту.

Для України, як і для багатьох інших країн світу, ця проблема є досить гострою, тому світова спільнота намагається активно протидіяти всім формам насильства. Вивчення зарубіжного досвіду та законодавства інших країн, яке передбачає відповідальність за вчинення насильства, сприяє удосконаленню норм регулювання протидії насильству. Ратифікувавши Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству й боротьбу з цими явищами (Стамбульську конвенцію) Україна взяла на себе зобов'язання захисту, кримінального переслідування та ліквідації всіх форм насильства стосовно жінок (чоловіків та дітей, хлопців та дівчат), домашнього насильства. Питання запобігання та протидії насильству з часом набуло кримінально-правового забарвлення, окремі положення Конвенції втілено в національному законодавстві.

Ратифікація вищезазначеної Конвенції, має як беззаперечні переваги так і певні проблемні аспекти. Позитивним є визнання Україною неможливості забезпечення виконання гарантій, передбачених Конвенцією, внаслідок широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації, на тимчасово окупованих територіях, в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі до повного відновлення конституційного ладу та застосування застереження щодо незастосування положення пункту 2 статті 30 Конвенції щодо належної державної компенсації постраждалим від тяжких тілесних ушкоджень або порушення здоров'я. Водночас проблемними аспектами є прогалини щодо нерозуміння родового поняття та дихотомії сприйняття правоохоронцями класифікації насильства та наявності діянь, які не є кримінально каранними, але які Стамбульська конвенція відносить до домашнього насильства та насильства щодо жінок, а саме: кібербулінг, сталкінг, харасмент.

Ключові слова: гендерно зумовлене насильство, домашнє насильство, Стамбульська конвенція, проблеми правозастосування, криміналізація діянь.

Frankina V. I., Abdel Fatakh A. S. ISTANBUL CONVENTION: RATIFICATION ADVANTAGES AND CHALLENGES

The paper is dedicated to study a problem which is an urgent and negative manifestation of public life not only in Ukraine but also in many foreign countries. Domestic and gender-based violence is one of the most widespread constitutional human rights and freedoms violations, inflicting not only physical pain and mental suffering, but undermining the sense of personal security; being a global problem affecting the most valuable mankind benefits – honor, dignity, life and well-being – on a daily basis. For Ukraine, as well as for many other countries, this is a very acute issue, therefore the global community is actively striving to counteract all types of violence. Studying foreign experience and foreign legislation, which imposes liability for violence, helps to improve violence prevention regulations. By ratifying the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention), Ukraine has committed itself to protecting, prosecuting, and eliminating all types of violence against women (men and children, boys and girls) and domestic violence. Eventually, violence prevention and counteraction has acquired a criminal law dimension, with certain provisions of the Convention being implemented in national legislation.

Ratification of the above-mentioned Convention has both indisputable advantages and certain challenges. A positive aspect is Ukraine's recognition of the impossibility of ensuring guarantees implementation under the Convention as a

result of the large-scale military aggression of the Russian Federation within the temporarily occupied territories, in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol until the constitutional order is reinstated and applying the reservation on non-appliance of Article 30(2) of the Convention on adequate state compensation to victims of grievous bodily injury or ill health. At the same time, problematic aspects include a lack of generic concept understanding and the dichotomy of law enforcement officers' perception of violence classification and the existence of acts which are not criminalized but which the Istanbul Convention refers to as domestic violence and violence against women, namely cyberbullying, stalking, harassment.

Key words: gender-based violence, domestic violence, Istanbul Convention, law enforcement issues, act criminalization.

Постановка проблеми. Актуальною проблемою сьогодення, яка донедавна вважалася приватною і якій держава не приділяла належну увагу, є насильство в сім'ї та гендерно зумовлене насильство. Сучасна правова система має адекватно та своєчасно реагувати на розвиток та функціонування різноманітних суспільних викликів, загроз та явищ. Більше того, удосконалення організаційно-правових засад протидії насильству мають забезпечуватись згідно із тенденціями розвитку міжнародного права та законодавства. Ратифікувавши Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству й боротьбу з цими явищами (Стамбульську конвенцію) Україна взяла на себе зобов'язання захисту, кримінального переслідування та ліквідації всіх форм насильства стосовно жінок (чоловіків та дітей, хлопців та дівчат), домашнього насильства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність запропонованої теми обумовлена зростанням рівня насильства щодо жінок, домашнього насильства та, як наслідок, ратифікацією Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами, більш відомої як Стамбульська конвенція. Окремі питання кримінально-правової протидії домашньому насильству, гендерно зумовленому насильству було досліджено у працях таких вчених як О.М. Бандурка, А.Б. Блага, Т.І. Бугаєць, О.М. Джужа, Б.М. Головін, О.М. Костенко, Б.О. Логвиненко, Р.В. Перелигіна, та інших науковців. Однак поза увагою авторів залишилось висвітлення проблемних аспектів з якими стикається суспільство у правозастосовній та нормотворчій практиці.

Метою статті є дослідження ролі та проблемних аспектів які виникають у зв'язку із ратифікацією Україною Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству й боротьбу з цими явищами.

Виклад основного матеріалу. *Насильство – грубе порушення прав людини, на яке необхідно реагувати, вживаючи заходи захисту та допомоги особам, які страждають від насильства за ознакою статі.* Проблема гендерно зумовленого чи домашнього насильства не є чимось новим для нашого суспільства, тут варто підтримати позицію Б.О. Логвиненко, що проблема побутово-

го насильства не знає соціальних, історичних та просторових меж. Йдеться про насильство чоловіка над жінкою, власною дитиною, батьками або інші форми побутового насильства [1, с. 136]. Вона була актуальною до початку війни є актуальною і зараз, оскільки, нажаль, в умовах війни лише оголюються, підсилюються і загострюються ті проблеми, з якими суспільство стикалось і в мирний час. Тому не дивно, що саме в цей період зусилля держави було спрямовано на захист прав людей на вільне від насилля життя – ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок та домашньому насильству й боротьбу з цими явищами, або ж **Стамбульської конвенції (далі – Конвенції)**. Конвенція являє собою юридично обов'язковий документ, який створює всеосяжну правову основу й окреслює підхід до боротьби з насильством щодо жінок. У ній визначаються і кваліфікуються різні форми насильства стосовно жінок, зокрема психологічне насильство, переслідування, фізичне насильство та сексуальне насильство, включно із зґвалтуванням, що чітко охоплює участь у неузгоджених з особою актах сексуального характеру, примусові шлюби, операції на жіночих статевих органах, примусові аборти, примусову стерилізацію, сексуальні домагання та інші кримінальні правопорушення [2, с. 52].

Стамбульська конвенція – міжнародна угода Ради Європи щодо насильства проти жінок та домашнього насильства, цілями якої є:

а) захист жінок від усіх форм насильства й недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства;

б) сприяння ліквідації всіх форм дискримінації стосовно жінок та заохочення дійсної рівності між жінками та чоловіками, у тому числі шляхом надання жінкам самостійності;

в) розробка всеосяжних рамок, політики та заходів для захисту всіх жертв насильства стосовно жінок і домашнього насильства та надання їм допомоги;

г) заохочення міжнародного співробітництва з метою ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства;

е) забезпечення підтримки та надання допомоги організаціям та правоохоронним органам в ефективному співробітництві для прийняття комплексного підходу до ліквідації насильства стосовно жінок і домашнього насильства [3, с. 34].

Відповідний документ, запроваджує міжнародний стандарт захисту жінок від усіх форм насильства, включно з домашнім, та дозволяє створювати нові можливості міжнародного співробітництва для захисту громадян. Визнає насильство стосовно жінок порушенням прав людини, видом дискримінації; встановлює чіткий зв'язок між досягненням рівноправності між жінками і чоловіками та викоріненням насильства над жінками. Конвенція пропонує державам-підписантам встановити кримінальну відповідальність за основні види насильства стосовно жінок і забезпечити належне та ефективне покарання [4].

Відтак, з урахуванням міжнародного досвіду, українськими законотворцями було позитивно сприйнято положення вказаної Конвенції, окремі з яких нині втілено в національному законодавстві. Вперше намагання імплементації Конвенції в національне законодавство відбулось 12 листопада 2016 року, шляхом подання на розгляд Верховної Ради України проекту закону «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами». 6 грудня 2017 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» (Закон № 2227-VIII), а 7 грудня 2017 року – Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (Закон № 2229-VIII).

Цим документом, на виконання вимог Стамбульської конвенції, зокрема, було криміналізовано домашнє насильство, тобто умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Таким чином, додаткову правову оцінку отримали майже всі види насильства (окрім сексуального) та відносно всіх категорій потерпілих, які пов'язані з винним спільним побутом або перебувають у сімейних чи близьких відносинах [5, с. 495].

Загальна політика держави спрямована на викоренення ґендерно зумовленого насильства. Україна зробила великий крок вперед, криміналізувавши домашнє насильство, примусові аборти та стерилізацію, примусові шлюби. Однак, для сприяння ратифікації Конвенції має бути проведено ще значний обсяг роботи.

Першою проблемою є певні прогалини щодо діянь, що не є кримінально караними, але які

Стамбульська конвенція відносить до домашнього насильства та насильства щодо жінок, а саме:

– *Кібербулінг*, він же – інтернет-цькування, в процесі якого жертва піддається нападкам великої кількості людей, у відкритий доступ потрапляє її особиста інформація, включно з адресою проживання, особистими фото і персональними даними. Для багатьох жінок Інтернет перетворився на небезпечну зону, де тисячі з них щодня стикаються із загрозами, підлістю і буквальними нападами. Ґендерний компонент цього домагання помітно в типі погроз і використовуваній мові, що містить погрози зґвалтуванням і графічне сексуальне насильство.

– *Сталкінг* – неодноразові погрози комусь через фізичне переслідування, залучення до небажаного спілкування чи навмисне інформування когось про те, що за ним ведеться спостереження, щоб змусити боятися за свою безпеку. Це може бути заподіяння шкоди власності, дії проти сім'ї жертви, її друзів чи домашніх улюбленців або поширення інформації через Інтернет.

– *Харасмент* – будь-яка форма небажаної вербальної, невербальної чи фізичної поведінки сексуального характеру, мета або наслідок якої – шкода гідності особи, зокрема шляхом створення загрозливого, ворожого, принизливого або образливого середовища [2, с. 52]. Зважаючи на небезпечність вищезазначених девіацій та з урахуванням того, що законодавчий процес є доволі складною та тривалою процедурою, вважаємо, що відповідне питання потребує якнайшвидшого розгляду та врегулювання.

Другою проблемою є нерозуміння правозастосовувачами видів насильства, яке саме насильство слід визнавати, приміром, економічним або ж психологічним. Як зазначає Г.В Попов 224 співробітникам прокуратури був продемонстрований відеоматеріал, зміст якого відображав психологічний тиск і переслідування чоловіком своєї дружини, а також запропоновано висловити думку з приводу того, чи розцінюють вони відтворені події як насильство. Переважна більшість, 115 респондентів, дали негативну відповідь, на користь наявності насильства висловились 108 осіб.

Далі аудиторії було продемонстровано відеоматеріал, що відтворює насильство матері відносно дитини. Запропоновано висловитись з приводу відображених видів насильства. Переважна більшість, 136 слухачів (60,7%) класифікувала насильство за двома видами, як «психологічне та фізичне». Окрім того виникала проблема розмежування понять «психологічне» та «психічне» насильство. Група слухачів (6,3%), поряд із «фізичним» зазначили саме «психічне», а не «психологічне» насильство. Об'єднавши ці відповіді за критерієм подібності отримаємо 150 (67%) відповідей. Ще 21 особа (9,4%) поряд із цими двома

видами зазначили про «економічне» насильство. У всіх інших 30 (13,4%) відповідях, думки значно розділилися і респонденти називали або лише один вид насильства, або декілька в різних комбінаціях. Окрім того 12 (5,4%) опитаних поряд із фізичним та психологічним насильством вказали на сімейне (домашнє) насильство, 11 (4,9%) респондентів відповіли, що на відео має місце тільки психологічне насильство [5, с. 502]. Отже, окрім відсутності законодавчих ініціатив, проблемний аспект полягає у подоланні нерозуміння родового поняття та дихотомії сприйняття правоохоронця-ми класифікації насильства.

Разом з тим, на нашу думку, позитивним моментом ратифікації Стамбульської конвенції для держави є по-перше заява України про неможливість забезпечення виконання зобов'язань Україною гарантій, передбачених Конвенцією, внаслідок широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації, на тимчасово окупованих територіях, в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі до повного відновлення конституційного ладу України на цих територіях. По-друге ратифікація Конвенції із застосуванням застереження «...не застосовувати положення пункту 2 статті 30 Конвенції до приведення національного законодавства у відповідність із зазначеними положеннями Конвенції» [6]. Оскільки, стаття 30 Конвенції зауважує, що належна державна компенсація присуджуються тим, хто постраждав від тяжких тілесних ушкоджень або порушення здоров'я настільки, наскільки шкода не покривається з інших джерел (правопорушником, страхуванням або державним медичним і соціальним забезпеченням) [7]. Що в умовах протидії російській агресії, ураховуючи фінансову спроможність України, могло стати додатковою проблемою, оскільки громадяни для отримання компенсацій звертатись би до Європейського суду з прав людини.

Висновок. Ратифікація Конвенції є необхідним кроком для України, що підсилить статус України як держави, яка дотримується міжнародних зобов'язань у галузі прав людини і націлена на формування нетерпимості до гендерно зумовлено-

го та домашнього насильства. Конвенція є важливим механізмом в частині удосконалення існуючих засобів та способів попередження та протидії насильства. В той же час, попри позитивні зміни в українському законодавстві, якими криміналізовано домашнє насильство, примусові аборти та стерилізацію, залишається певний перелік діянь передбачених Стамбульською конвенцією, які потребують якнайшвидшого розгляду та законодавчого врегулювання. Паралельно з тим, існує необхідність у подоланні нерозуміння родового поняття та дихотомії сприйняття правоохоронця-ми класифікації насильства.

Література

1. Логвиненко Б.О. Дискусійні питання ратифікації Україною Конвенції ради Європи про запобігання насильства стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульської конвенції). Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права № 1, 2021 С. 135-139
2. Черевко К.О. Домашнє насильство та насильство щодо жінок у розрізі законодавства України. Вісник кримінологічної асоціації України. 2021, № 1(24)
3. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція). відкрита для підписання 11.05.2011 у Стамбулі (Туреччина): довідник для членів парламенту / Рада Європи, 2013. 101 с.
4. Як Стамбульська конвенція наближає Україну до ЄС. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/06/21/yak-stambulska-konvencziya-nablyzhaye-ukrayinu-doyes/> (дата звернення: 24.08.2023)
5. Попов Г.В. Особливості імплементації Стамбульської конвенції в законодавство України. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції* (16 травня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 712 с.
6. Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Закон України від 20.06.2022 № 2319-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text> (дата звернення: 28.08.2023)
7. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. URL: <https://rm.coe.int/168008482e> (дата звернення: 28.08.2023)

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.18>

І. В. Кріцак
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем досудового розслідування
Харківського національного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0003-3530-4269

КРИМІНОЛОГІЯ ВІЙНИ КРІЗЬ ПРИЗМУ КРИМІНОТЕОЛОГІЇ: НАУКО/НАЦІОНАЛЬНОМЕТРИЧНИЙ ЗРІЗ ПРОБЛЕМИ

Нами проаналізовано понад 150 наукових статей українських авторів присвячених війні. Відібрані найбільш оригінальні ідеї/висловлювання вчених, які можуть бути закладеними у новітній напрям кримінологічної науки, що потребує свого розроблення в українських національних масштабах, – кримінології війни, зважаючи на те, що увага світової спільноти зосереджена на нашій державі. Тут варто задатись питанням: а як далі буде розвиватися театр воєнних дій російсько-української війни та яким чином зміниться геополітична ситуація у світі через/крізь призму етнонаціонального, духовнокультурносутнісного/метафізичного знання і багатьох пророцтв афонських монахів та руського старчества, що належить ще відшукати, ретельно аналізуючи цю площину?

В умовах сьогодення постало важливе завдання здійснити комплексний зріз проблеми війни, всього, що стосується воєнного. А це понад 15 тисяч наукових статей українських авторів лише за Бібліотекою В. І. Вернадського. Нами відібрані висловлювання, які дають окреме/комплексне бачення/зріз проблеми війни у національному вимірі. Не менш важливою є її історична ретроспектива. Тривалий час більшість авторів цитували російські наукові джерела. Однак ситуація змінилася. Насправді українські репозитарії та бібліотеки переповнені важливими/надзвичайно змістовними науковими фактами/матеріалами. Прикро те, що написання багатьох дисертаційних досліджень ґрунтувалось на переписуванні одне в одного давно відомих цитат.

Кримінологія війни на Заході та в країнах англосаксонської правової сім'ї є вельми популярною та розробленою на належному науковому рівні. Насправді війна як феномен людства потребує особливих комплексних/компетентнісних наукових зусиль/досліджень/посилів на монографічному рівні, особливо сьогодні. Така праця неодмінно буде корисною і для іноземних партнерів, адже Україна є форпостом для багатьох європейських держав та всього світу від збройної російської агресії, які не задіяні у війні, зважаючи на те, що, за словами видатних кримінологів, людство все ж вступило у апокаліптичну епоху трансформаційних змін установок/стереотипів/суспільних настроїв.

Ключові слова: кримінологія війни, кримінологія, науко/метричність, смерть українських воїнів, Бог, духовно-ціннісні ідеї, хвороби суспільства, армія, міграційні процеси, фейкова інформація, метафізичність науки, культура, тактики і стратегії ведення війни, економічний стан держави, психологічне/моральне здоров'я нації, корупція, сім'я покращення демографічної ситуації, наука як зброя, соціологічна складова, інформаційний фронт держави, правова свідомість, Священне писання.

Kritsak I. V. CRIMINOLOGY OF WAR THROUGH THE PRISM CRIMINOTEOLGY: SCIENCE/NATIONAL METRIC SECTION OF THE PROBLEM

We have analyzed more than 150 scientific articles Ukrainian authors dedicated to the war. Selected the most original ideas/statements of scientists, which can be embedded in the newest direction of criminological science, which needs its development on the ukrainian national-metric scale, – the criminology of war, given that, what warning world community concentrated in our country. It's worth it here ask the question: and how it will develop further theater military actions russian-ukrainian war and how will change geopolitical situation in the world through/through the prism of ethno-national, spiritual-cultural-essential/metaphysical knowledge and many prophecies athos monks and russian eldership, that belongs still find, carefully analyzing this plane?

In today's conditions, an important task has arisen to carry out a comprehensive analysis of the problem of war, everything related to the military. And this is more than 15 thousand scientific articles by ukrainian authors only in the V. I. Vernadskyi Library. We have selected statements that give a separate/complex vision/section of the problem of war in the national dimension. Its historical retrospective is no less important. For a long time, most authors cited Russian scientific sources. However, the situation has changed. In fact, ukrainian repositories and libraries are full of important/extremely meaningful scientific facts/materials. It is unfortunate that the writing of many dissertation studies was based on rewriting long-known quotes into each other.

The criminology of war in the West and in the countries of the Anglo-Saxon legal family is very popular and developed at an appropriate scientific level. In fact, war as a phenomenon of humanity needs special comprehensive/competent scientific efforts/research/efforts at the monographic level, especially today. Such work will certainly be useful for foreign partners as well, because Ukraine is an outpost for many European states and the whole world from armed russian aggression, which are not involved in the war, considering the fact that, according to prominent criminologists, humanity has nevertheless entered an apocalyptic era transformational changes in attitudes/stereotypes/social attitudes.

Key words: criminology of war, criminoteology, science/metrics, death of Ukrainian soldiers, God, spiritual and value ideas, diseases of society, army, migration processes, fake information, metaphysics of science, culture, tactics and strategies of warfare, economic state of the state, psychological / moral health of the nation, corruption, family improvement of the demographic situation, science as a weapon, sociological component, informational front of the state, legal consciousness, Holy Scripture.

Індія виключила теорію еволюції Дарвіна зі шкільної програми. Немає жодних фактичних доказів/даних того, що людина походить від мавпи. Сам Дарвін заявив, що його теорія – це лише теорія, заснована на контекстних/контекстуальних даних. Фактично, ДНК неандертальців та інших видів людини передбачає неприродні генетичні мутації, а не природну еволюцію [1].

В одній із печер Антарктиди були знайдені людські останки гігантських розмірів. Згідно з дослідженнями, розміри черепа у висоту досягали 70 см, розміри зубів доходили до 3 см. З позицій кримінології/метафізичності науки, важливо знати про існування каїнітської/як результат нерозкаяного гріха Адама і Єви та сіфїтської цивілізації, яка походить від Сіфа, який був послідовником праведного Авеля. Коли ж сини Сіфові почали поєднуватися з розпусними дочками Каїна – каїнітками – з'являються так звані ісполіни/велетні гріха. Відбулась видозміна структури тіла людини з понад 9-метровою висотою, а також трансформації відбулись на генному/родовому/духовно-сутнісному рівнях. Звідси, якщо існує фізичне тіло людини, значить, є його духовна матриця, яка зазнає значних руйнувань за тих чи інших обставин, чи навпаки, знаходиться в ідеальному стані за умови благочестивості проведення життя людини.

Весь світ – звук. Сучасна наука підтверджує цей вислів стародавньої Індії: все на світі, включно з щільною матерією, створює вібрації. Отже, можна говорити про намоленість/святість місця, Храму, яка мимоволі відчувається у часових вимірах.

Зі слів наших військових, сьогодні на передовій особливо відчутний трупний запах/запах смерті, який всюди і скрізь навіює моторошність та стурбованість перед межею/гранню потойбіччя. Залишається надіятись на успіх, Божу допомогу і підтримку, чи плече товариша, медика, який вчасно прийде на допомогу. А поза лінією розмежування радіють і веселяться, насолоджуються життям, часто випивають, грабують державну казну, забуваючи, яку велику ціну людських життів кращих синів і дочок платить наш народ за свободу зватися українцем, захисником своєї держави, Батьківщини. Звідси вимагається особлива мобілізація духовних і фізичних сил, щоб скоріше нинішня війна закінчилась. Чи вдасться умилювати гнів Божий на милість миру у світі цьому, щоб господарювати на своїй, Богом даній землі, вирощувати, сіяти і жати, спокійно спати вночі, забути про моторошні вибухи та сигнали тривоги? Жага перемоги неодмінно дає живильні/життєдайні сили і соки, щоб і надалі

працювати/творити/діяти, не жалючі власних сил, здоров'я, до останнього подиху, жертвуючи найцінніше, найдорожче, що є в кожного із нас, – навіть власне життя на вівтар державної незалежності, свободи від гріха.

Наука в умовах війни потребує особливої публікаційної активності авторів задля оперативного висвітлення багатьох напрацювань. Все, що було актуальним вчора, раптово втрачає свою цінність сьогодні. Час невпинно летить вперед, а тому слід мобільно пристосовуватись до багатьох обставин і ситуацій/ритмів сучасності.

Перечитуючи велику кількість текстів українських авторів, присвячених проблемі війни, з метою розроблення нового напрямку, – кримінології війни, мимоволі усвідомлюєш, яка розумна та високоосвічена українська нація. Завадою стало лише те, що в основу науки аж ніяк не закладався/не популяризувався міждисциплінарний підхід та авторська парадигма, які здатні відповісти на багато важливих/нагальних питань сьогодення.

Вчений у галузі права повинен однаково добре розбиратись у найрізноманітніших галузях знання. Задля цього, шляхом багатьох читань/напрацювань і спотикань, йому вдасться здобути відповідні/необхідні високі інтелектуальні рівні.

Кращим молінням людини є труд на благо ближнього, Славу Божу з особливим трепетом, страхом Божим, сміливістю/відвагою через призму смирення. Науковець/вчений живе в особливому світі. Весь час думаючи за науку, він ніколи не знає, яке «одкровення» та в який час прийде/стане відомим для нього. Як знаємо, великі істини приховані у простоті. Важливо лише цілісно присвятити себе науці і кожну вільну хвилину/натхнення використати для написання наукових праць відповідного масштабу і величини мислення.

Побувавши вкотре у музеї-садиби М. І. Пирогова, переконуєшся, що екскурсія відкриває нові і нові сторінки, велич постаті вченого-лікаря. Не думаймо, що у лику святих лише праведники у священному сані. Там багато простих і вчених людей, знатних, багатих і бідняків, – усіх, які угодили Господу. Вірю, що одним із таких сьогодні у Царстві Небесному є Микола Іванович Пирогов. Щось дивне і особливе можна відчутти у його садибі та місці поховання/спочинку і сьогоднішнього перебування на Вінниччині, коли хочеться відвідати це святе і особливе місце. Щаслива та

Земля, яка прихилила/прихистила до себе таку постать і особистість/величину світового масштабу. У Миколі Івановичу втілювалась уся Вселенна, глибина і масштаби поглядів і подвигів. Святитель Миколай Чудотворець його ніколи не залишав, а Господь у дивний спосіб/особливим чином завжди оберігав і допомагав. Миколо Івановичу, допомагайте нам у різних обставинах життя. «Дивний Бог у святих своїх, Бог Ізраїлів. Він, що народові дає силу й міць». «Дивенъ Богъ во святыхъ Своихъ: Богъ Израилевъ, Той дастъ силу и державу людемъ Своимъ» (Пс.67:36).

Актуальність розроблення наукової проблеми. З кінця лютого 2022-го Україна відкриває для себе ще один варіант театру – театр бойових дій, його справжніми учасниками стають влада, армія, народ, тероборона. Під снарядами у розбомблених містах, кулеметними вистрілами, спрямованими у бік заручників, евакуаційними потягами, що рятували жінок та дітей, у партизанському спротиві на тимчасово окупованих територіях, всі українці, ламаючи встановлені кимось правила гри та дивуючи світ справжнім козацьким драйвом, прописують свій варіант реальної історичної драми, спрямовуючи її у бік невідворотної перемоги [2, с. 33]. Зростання в усьому світі стихійних лих, міжнародних та міжрегіональних конфліктів призводить до значного збільшення чисельності жертв цих подій та військових котрі потребують соціально-психологічної реадaptaції до мирного життя. Будь-яка війна для суспільства несе багато наслідків: економічних, політичних, соціальних, психологічних тощо. При цьому найбільшого масштабу набувають відстроєнні наслідки війни, які впливають не лише на фізіологічне, духовне здоров'я, а й на соціальне та психологічне. Важливим питанням є визначення шляхів, які допоможуть вразливим категорія громадян швидше реадaptуватися до життя після війни. Новим викликом стало вторгнення росії на територію нашої країни – війна, що за декілька днів знищила житлові масиви в містах, зруйнувала лікарні, пологові будинки; люди з окупованих міст масово евакуювалися, багато мирних жителів загинуло, зокрема молодь і діти. Водночас в умовах російсько-української війни порушуються основні права і свободи людини, визначені Конвенцією ООН: право на життя; право на свободу та особисту недоторканність, право на повагу до приватного і сімейного життя; свобода вираження поглядів тощо; а також основні права, визначені Конвенцією про права дитини: право на життя, право вільно висловлювати свої думки; права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла; право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб

і відновлення здоров'я; право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини тощо [3, с. 359].

Сучасні міграційні процеси українців за кордон: статистичний зріз проблеми. На думку міжнародних та вітчизняних дослідників, характер сучасного міграційного процесу в Україні є безпрецедентним і динамічним. Після початку російсько-української війни у 2014 р. українські громадяни, що були вимушені покинути власні домівки через окупацію Криму і воєнні дії в Донецькій і Луганській областях, переважно переселялися в межах нашої держави. Наслідком такої міграції стала поява особливої категорії українських громадян – внутрішньо переміщені особи, що становила майже 1,5 млн осіб до 24 лютого 2022 р. З розширенням ареалу активних бойових дій і відвертого прагнення агресора нанести якомога більше шкоди людському й економічному потенціалу України зростала і чисельність евакуйованих: причому одні й ті ж міста виступали як центрами тяжіння, так і центрами масового виїзду (Одеса, Дніпро, Львів, а з кінця березня 2022 р. – і Київ) [4, с. 33]. Внаслідок широкомасштабної російської агресії чисельність внутрішньо переміщених осіб в Україні суттєво збільшилася і станом на 8 грудня 2022 р. становила вже майже 5 млн громадян. Причому понад 3,5 млн громадян перемістилися після 24 лютого 2022 р., з яких понад 2,8 млн осіб вперше зареєструвалися з дня повномасштабного вторгнення [5]. Натомість після початку широкомасштабного російського вторгнення чисельність українських громадян, які через постійні загрози вимушені були виїхати за кордон і шукати прихистку в інших державах світу, має дуже високі показники. Інформацію про виїзд українських громадян, що вимушені тікати від війни, оперативно надають фахівці прикордонної служби України. Загальну чисельність українських біженців з перших днів війни на підставі аналізу відомостей від прикордонних служб різних держав світу відстежують і оприлюднюють на своєму офіційному сайті служби Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Станом на 15 лютого 2023 р. лише кількість біженців, які прибули до країн Європи з України після 24 лютого 2022 р., досягла понад 8 млн осіб. [6].

За даними уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Д. Лубінця, станом на грудень 2022 р. у національних програмах європейських країн 7,7 млн українських біженців зареєстровані як отримувачі тимчасового захисту. Усього після 24 лютого 2022 р. з України до сусідніх країн виїхало понад 14,5 млн осіб, як мінімум 11,7 млн з них в'їхало до країн Євросоюзу [7, с. 33]. Загалом, розміри зовнішньої міграції українських громадян майже вдвічі перевищують

внутрішню міграцію, яку спричинило російське вторгнення в Україну [8, с. 54].

Внутрішньопереміщені особи (ВПО) та громадяни нашої держави, які зараз знаходяться за кордоном: широкий спектр проблем та необхідність їхнього подолання. Розгортання динаміки російсько-українського конфлікту у повномасштабну війну призвело до того, що значна частина жителів України виїхали за її межі, що зумовило також потребу їхнього захисту і закордоном. При цьому виникли питання щодо їх захисту в якості біженців чи скористатися іншими варіантами захисту переміщених осіб через воєнний конфлікт. Внаслідок цього відбулася інтенсивна міграція українців всередині України та закордон [9, с. 87]. Через російсько-українську війну відбулося масове переміщення декілька десятків мільйона громадян України із місць, де відбувається масові насильства у ході військових дій та окупації території України. До тих пір, поки окуповані території не буде визволено, держава має вжити заходи щодо поселення, забезпечення зайнятості, надання соціальної, медичної, психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам. Проблема захисту прав осіб внаслідок російсько-української війни має подвійний характер. Вона зумовлена проблемами захисту внутрішньо переміщених осіб, тягар якого лягає на Україну, та у разі виїзду за межі України – до відповідних країн, де шукають притулку постраждалі мешканці України у рамках різних процедур від визнання біженцем до отримання додаткового захисту. При цьому виникає низка проблем щодо інтеграції ВПО у життя громад, де вони знайшли свій притулок і нове місце проживання. Таким чином, ВПО є вразливими у порівнянні із місцевими жителями і потребують ще своєї інтеграції і життя громад, що передбачає виконання державою низки обов'язків щодо забезпечення їх прав і свобод. Структура української міграції у країні Європи та Північної Америки є відмінною від міграції з країн Середнього Сходу чи Африки. Українці надають перевагу субсидіарному захисту на відміну від визнання біженцем, адже такий статус дозволяє зберегти свободу пересування та вільний вибір заняття, завдяки чому українці роблять вклад в національні економіки країн свого притулку і не виступають соціальним тягарем, як то переважно стається у ході звичайної міграційної кризи. Натомість після завершення війни Україні прийдеться вжити заходів до повернення українців додому у зв'язку із критичною демографічною ситуацією і потребою відновлення країни після руйнувань внаслідок воєнних дій [9, с. 92].

Вкидання фейкової інформації в умовах війни. У багатьох випадках фейк може бути не лише відправною точкою виникнення конфліктних

ситуацій у сучасному соціально-політичному дискурсі, а й результатом уже здійснених заходів. У 2018–2019 рр. фейки стали одним з основних елементів гібридної війни РФ проти України, коли інформаційні потреби населення були гіперпідвищеними. Зі «строкатого» переліку згенерованих фейкових повідомлень можна чітко виокремити ті, що спрямовувалися на формування агресії в громадян Росії проти українців (внутрішні) та дискредитацію України на зовнішній арені як держави, що порушує права громадян та підтримує терористичні погляди (зовнішні) [10].

З початком же повномасштабного вторгнення РФ в Україну з 2022 р. ці заходи продовжують супроводжуватися залякуванням і нагнітанням паніки («Україну захопили фашисти», зведеннями про велику кількість загиблих); створенням образу ворога (Степан Бандера) та образу героя (захисники «руського мира», всього духовного); дискредитацією командування армії («керівництву держави війна вигідна») та самої армії (жахливі умови служби, погане ставлення до військовослужбовців); кібератаками для дискредитації іміджу України; використанням тролів; фейковими новинами; приниженням усього українського (Україна – це недокраїна, українська мова – діалект російської, української культури не існує тощо); використанням релігії у пропаганді «руського мира»; апеляцією до емоцій («Українські солдати вбивають жінок та дітей»); теорією змови («зразки секретної зброї...», біолабораторії) та ін. Усе це у підсумку може призводити до деморалізації суспільства військовою агресією та погіршення міжнародної підтримки країни. Саме тому зарубіжні дослідники наполягають на необхідності формування «надійної екосистеми комунікації» в умовах війни [11]. Як інструмент інформаційної війни фейки становлять серйозну загрозу національній безпеці та підривають соціокультурні установки. З фальшивками треба боротися! Для цього необхідно розробити основи, архітектуру та рекомендації щодо формування системи протидії поширенню фейків та їх впливу на суспільство, включаючи відповідні форми, методи та технології. Така система дасть змогу у співпраці зі структурами громадянського суспільства забезпечити захист громадян від деструктивного впливу дезінформації, а також істотно обмежить канали її поширення [12, с. 101].

Формування/вибудовування/створення позитивного образу України на міжнародній арені, як запорука безпекового середовища. Можна стверджувати, що наявність в українській державі певних ресурсів і повноважень не є гарантією успішної державної політики в будь-якій галузі, включно з культурною. Однак екзистенційні виклики, на які Україна змушена реагувати, жорстко спонукають державу докласти всіх мож-

ливих у нинішніх умовах зусиль для того, щоб ознайомити світову громадськість з українською культурою та сформувати привабливий образ України та її народу. Для цього українській державі треба нарешті подбати про:

- формування стратегічного нарративу української культури, який сприятиме виокремленню найефективнішого, з огляду на придатність до трансляції та поширення, мультиаспектного образу-іміджу України та українського народу;

- перехід від реактивних дій до проактивних, запровадження стратегічного планування заходів культурної дипломатії;

- запровадження системного підходу до реалізації завдань культурної дипломатії;

- застосування цільового підходу до формування програми дій залежно від особливостей країни-об'єкта потенційного впливу культурної дипломатії;

- збільшення ступеня креативності та інноваційності дизайну заходів та подій для урізноманітнення форм та характеру діяльності в царині культурної дипломатії [13, с. 46–47].

Запропоновані засоби, на думку М. Кушнарьової можуть суттєво підвищити ефективність української культурної дипломатії в площині стратегічних комунікацій. Оскільки культурна дипломатія – це важливий ресурс не лише культурного, а, насамперед, соціального та політичного впливу, наша держава потребує цього особливо гостро. Сьогодні ступінь інтересу світової, а найперше європейської громадськості до України є високим. Цей інтерес, виходячи із зазначеного, не є продуктом діяльності української культурної дипломатії, як можна було б припустити, – це опосередкований результат національного спротиву агресивним діям значно переважаючих сил ворога. Особливості культурного та соціального життя доби постмодернізму змушують визнати, що існує висока ймовірність того, що цей інтерес може бути скороминущим, тому здебільшого саме від України залежить чи вийде перетворити його на стійкий. Українська держава повинна використати цей уже наявний інтерес як відправну точку для презентації власних культурних здобутків та створення привабливого образу України на міжнародній арені. Саме це своєю чергою може сприяти певним довготривалим змінам у світовій громадській думці на користь України, що, за умов демократичного політичного устрою переважної більшості країн, може забезпечити нашій державі довготривалу потужну підтримку. Якщо ж Україна змарнує цей шанс і не використає його, втрати, яких може зазнати наша держава, будуть не лише символічними, а й цілком реальними [13, с. 47].

Українське бізнес середовище за сучасних умов воєнного стану. Українське бізнес-середовище в умовах воєнного стану зазнало суттєвих змін

та буде змінюватися і надалі. Велика кількість бізнесів понесли масштабних збитків, а деякі навіть втратили усе через жорстокі руйнування та окупацію частини територій нашої держави. Зокрема, за оцінками експертів проекту «росія заплатить», що реалізується аналітичним центром при Київській школі економіки KSE Institute, за підсумками 2022 року щонайменше 109 великих та середніх підприємств в Україні зазнали прямих збитків внаслідок повномасштабного вторгнення. Загальна сума прямих збитків підприємств, включно з державними, та приватних осіб-підприємців оцінюється в 13 млрд дол. США, 9 млрд дол. США з яких – це частка збитків великих та середніх підприємств. Своєю чергою, загальні непрямі втрати сягають 33,1 млрд дол. США, а необхідна сума для відновлення підприємств – 24,9 млрд дол. США [14].

Воєнний рік суттєво позначився також і на фінансових результатах підприємств. За оцінками Європейської Бізнес Асоціації, яка об'єднує понад 900 компаній, за підсумками року більшість підприємств зафіксували падіння доходів у доларах США. Зокрема, у 83% українських компаній відбулося зниження доходів, з них – у 29% підприємств відбулось падіння доходів на 5–20%, у 54% – падіння на 21% і більше. Лише 6% компаній повідомили про відсутність змін, а 11% можуть похвалитися навіть зростанням доходів у такий складний рік [15].

Крім зниження доходів підприємств, відбулося і безліч інших змін, що негативно позначилися на роботі українських компаній та суттєво ускладнили можливості ведення діяльності. Найбільш вагомою перешкодою для бізнесу є зростання цін на сировину, матеріали та товари. За період з лютого 2022 року по лютий 2023 рік із даною проблемою зіштовхнулися в середньому 65% підприємств, опитаних Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій. Це пояснюється тим, що, по-перше, зростання цін на сировину та матеріали призводить до збільшення витрат на виробництво товарів, що може знизити прибутковість бізнесу, адже виробництво товарів стає дорожчим, а ціни на ринку можуть не відображати цих додаткових витрат. По-друге, зростання цін на товари може знизити попит на них, що теж є суттєвою проблемою для бізнесу (31%). Якщо товар стає дорожчим, то багато покупців можуть знайти альтернативи або зменшити свої покупки. Це може призвести до зменшення обсягів продажів бізнесу, що знизить його прибутковість та конкурентоспроможність компаній [16, с. 155–156].

Психологічне/моральне здоров'я нації/народу, як запорука успішності та процвітання колективу/суспільства. Перебування в умовах війни – це надважке випробування для психіки будь-якого члена суспільства, навіть цивільної особи. Щоден-

ні звістки про смерті захисників країни та цивільних, близьких людей, спостереження численних видів руйнувань, усвідомлення можливості власної загибелі, втрати країною державної цілісності та суверенітету, державності – перелік можливих стресогенних інформаційних впливів є досить широким. Усе це спричиняє потужний астеничний вплив на психіку особи, яка захищається шляхом пускання в дію певних захисних механізмів, внаслідок чого у світоглядних конструктах та у характері міжособистісних (міжгрупових) комунікацій частини представників українського суспільства виникають певні астеничні зміни. Усі ми є індивідуальними за своїми психологічними характеристиками, світоглядом, психологічною стійкістю та пружністю тощо. Захисні резерви психіки теж у кожного свої, умовно усіх членів суспільства за цим критерієм можна поділити на дві категорії, в кожній з яких домінують певні психологічні реакції на війну: тих, хто здатен самостійно впоратися із цим психологічним навантаженням, зберегти критичність мислення навіть у цих надскладних умовах, і тих, хто на це не здатен. У даному випадку пропонується розглядати характерні психологічні реакції саме другої категорії осіб, для яких явище війни в державі є кризовим в психологічному плані. Важливим є збереження психічного здоров'я української суспільства та недопущення критичного зниження якості його життєдіяльності навіть в умовах повномасштабного воєнного конфлікту. Основними причинами необхідності розгляду даної теми є історична відсутність широкомасштабних військових конфліктів (війн) між суверенними державами впродовж останніх десятиліть, відносна нерозвиненість психологічної науки в регіонах протікання інших військових конфліктів за цей же період та низький рівень зацікавленості психологічної спільноти у дослідженнях даної проблеми. Здебільшого науковців до теперішнього часу цікавили саме наслідки війни в психологічному плані як такі, тобто, вплив війни на психічне здоров'я особистості та суспільства [17, с. 135].

Війна спровокувала адаптаційний синдром – комплекс різноманітних реакцій захисного характеру, що виникають в організмі людини і тварини у відповідь на значні пошкоджувальні чинники (стресори). «Кожен стрес залишає на людині незмінний рубець» – писав Ганс Сельє, так і війна не залишиться непомітною. Стресори впливають не лише на психологічний стан, а й на фізичне здоров'я людини. Вони є головними «чинниками ризику» та прояву й загострення таких захворювань, як серцево-судинні та захворювання шлунково-кишкового тракту. Можна з упевненістю сказати, що війна спровокувала стадію резистентності загального адаптаційного стрес-синдрому, при якому нервова система змог-

ла виробити достатню кількість ресурсів для того, щоб впоратися зі стресом. [18, с. 64].

Необхідність подолання корупції в умовах нинішньої російсько-української війни: профілактичні заходи. На думку К. О. Нестеренко, О. В. Булгакової, для зниження рівня корупції у 2023 році необхідно: – завершити конкурси й обрати професійних, незалежних і добросовісних керівників органів антикорупційної екосистеми: Агентства з розшуку та менеджменту активів, Національного антикорупційного бюро та Національного агентства з питань запобігання корупції; – провести реформу конституційного правосуддя з урахуванням висновків, наданих Венеційською комісією. Провести прозорий конкурс з відбору суддів Конституційного Суду України. Оновити органи суддівського самоврядування для забезпечення нормального функціонування судових установ та запуску повноцінної судової реформи; – відкрити дані, де це можливо і не шкодить інтересам безпеки та оборони. Відновити подання електронних декларацій та їх перевірку НАЗК. Відновити подання звітів політичних партій. Відновити функціонал органів, який обмежили через війну, окрім очевидних і обґрунтованих винятків; – використовувати електронну систему Prozorro для закупівель відновлення України після російського вторгнення. Забезпечити ефективний контроль та моніторинг закупівель [19, с. 100].

Негативний вплив корупції додатково виявляється в падінні авторитету країни, органів державної влади, моральних цінностей у суспільстві, вона зумовлює проникнення кримінальної складової в державно-управлінські та суспільні відносини, а також підриває економічні й політичні засади держави, блокує надходження іноземних інвестицій, що призводить до тінізації економіки, тощо. Безперечно, після Перемоги над державою-агресором перед Україною постане низка економічних, політичних і соціальних проблем, викликаних війною та посилені корупцією. У зв'язку з цим наша держава має вже зараз формувати і здійснювати ефективну скоординовану політику протидії корупції, встановлювати й заохочувати ефективні види практики, спрямовані на запобігання корупції. Це потребує злагодженої роботи всіх державних органів і суспільства, діяльність яких має бути спрямована не лише на викорінення корупції як явища, а й запобігання умовам, що спричиняють її виникнення. Таким чином, поряд з відсічю військової агресії не менш актуальним пріоритетом для всіх органів державної влади сьогодні має стати боротьба з корупцією [19, с. 100–101].

Сім'я як невід'ємна складова покращення демографічної ситуації у нинішній час через призму сучасного воєнного та післявоєнного ста-

ну країни. Складні і трагічні періоди соціально-демографічних випробувань, найбільшими з яких є війни, не лише міняють умови життєдіяльності населення, але і впливають на соціальні інститути суспільства, створюючи численні ризики розвитку, «перебудовуючи» ієрархію функцій і націлюючи їх на збереження соціального організму та людського потенціалу країни. Сім'я – як базовий інститут суспільства – зазнає потужного впливу війни і тих деструктивних процесів, що вона продукує. Саме сім'я є одним із основних інститутів, який сприяє продовженню життєдіяльності населення, а отже, і всього суспільства у цих критичних умовах [20, с. 4].

У передвоєнні десятиріччя розвиток сім'ї в Україні відбувався в тому ж напрямку, що й в інших європейських країнах, і сучасні цивілізаційні особливості організації сімейного життя – плюралізація форм сімейних об'єднань та шлюбних відносин, підвищення віку одруження та народження дітей, поширення позашлюбної народжуваності – поєднувався з досить високим рівнем шлюбності та збереженням сімейної солідарності поколінь [21, с. 19–28].

Сім'я є базовою передумовою існування і розвитку кожної нації, і принципи її організації та функціонування – це органічна складова соціокультурної системи і ментальності кожного народу. Сім'я як багатофункціональний інститут виконує комплекс соціально необхідних функцій, найважливіші з яких – репродуктивна (дітонародження), соціалізація (виховання) дітей та матеріальне утримання дітей. Саме у сім'ї діти не лише з'являються на світ, тут закладаються основи моделі поведінки і системи цінностей особистості й формуються основи національної самосвідомості нових поколінь. На довгому і складному історичному шляху української людності саме в українській сім'ї новим поколінням передавались духовні та культурні традиції українського народу, загальнолюдські та національні цінності, завдяки чому український народ зберіг свою національну ідентичність та унікальність менталітету попри століття колоніального поневолення. Сім'я як найбільш сталий, традиційний, базовий інститут суспільства завжди була найважливішим осередком самозбереження української ідентичності населення у всі складні періоди історії, забезпечувала його здатність до саморегуляції та відновлення. У період економічних, соціальних, військових випробувань «активізується» захисна функція сім'ї: активізується перевірений історичним досвідом механізм виживання за рахунок взаємодопомоги і взаємозахисту членів родини. Так, у ситуації трансформаційної економічної кризи 1990-х рр., коли рівень життя населення різко знизився, сім'я стала своєрідним амортизатором, що певною мірою забезпечує зняття напруги у від-

творенні населення, обумовленої незадовільним економічним забезпеченням його життєдіяльності, трансформаційною дезорганізацією таких інститутів, як ринок праці, інститути освіти, тощо [21, с. 6].

Слід відзначити, що у період війни інститут сім'ї відіграє важливу роль для забезпечення здатності соціуму до збереження людського потенціалу. Виконання багатьох важливих функцій сім'ї (народження та виховання дітей, їх захист, догляд за літніми та інвалідами) у цих екстремальних умовах украї ускладнено, але значення захисної функції сім'ї різко зростає. Сімейний механізм виживання та охорони людського життя: солідарність поколінь, взаємодопомога, обмін фінансовими та матеріальними ресурсами є запорукою збереження українського населення, його подальшого відтворення. Трансформація форми сімейних об'єднань, яка спостерігалася в Україні в останні десятиліття, не стала на заваді різноманітним формам сімейної взаємодії та взаємодопомоги. Сім'я як найбільш стійкий, традиційний інститут суспільства відіграє важливу роль у механізмі самозбереження населення у цей складний період. Солідарність близьких людей часто «виходить за межі» сім'ї, переростає у солідарність усєї української нації. Після закінчення війни солідарність українців, першоосновою якої є сімейна солідарність, є запорукою відбудови і оновлення країни. Водночас війна та вимушена масова міграція населення загострила проблеми української родини (проблеми бідності, соціального сирітства, неміцності шлюбу, гендерної взаємодії), спровокувала нові ризики через деформацію статеву-вікової та шлюбно-сімейної структури населення: збільшення кількості овдовілих, одиноких сімей, дітей-сиріт, самотніх людей похилого віку. Багато родин опинилися в умовах крайньої бідності у зв'язку із втратою житла та джерел засобів існування, пережили стрес через загрозу життю та втрати близьких. Слід врахувати, що сім'я має потужний вплив на всі соціально-економічні процеси. Всебічна підтримка сім'ї, сімейного способу життя є передумовою збереження та успішного розвитку української держави. Наразі для нормалізації умов життя української сім'ї, повернення в Україну тих, хто був вимушений іммігрувати, найважливішим є вирішення питання безпеки: якщо не завершення війни, то значне покращення безпекової ситуації у регіонах, віддалених від військових дій. Вкрай важливим є вирішення житлової проблеми для тих сімей, чиє житло було пошкоджене чи повністю зруйноване. Досвід свідчить, що більшість українців «прив'язані» до свого житла, і для них важливо, що є куди повертатись. Важливим фактором повернення вимушених іммігрантів на Батьківщину є міцні сімейні зв'язки: не лише подружні,

але і між батьками і дорослими дітьми, братами і сестрами. У подальшому важливою є комплексна державна сімейна політика щодо зміцнення інституту сім'ї на засадах поєднання сучасної ідеології сімейного будівництва (можливість самореалізації для кожного, свобода вибору) і найкращих шлюбно-сімейних традицій українського народу. В Україні діють сімейні механізми підтримки членів родини: сім'я виконує функції щодо догляду і піклування за хворими, інвалідами, немічними людьми старшого віку. Необхідно створення правових, соціальних і економічних умов для якісного виконання цих функцій шляхом надання державної матеріальної та інституційної підтримки сім'ям, у складі яких є малі діти, інваліди, люди найстаршого віку з метою забезпечення кожному можливості гармонійно поєднувати виконання сімейних обов'язків і професійну самореалізацію. Особливу увагу слід приділити дітям, першочергово найбільш незахищеній категорії – дітям-сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування. Зростання кількості таких дітей (батьки яких загинули, перебувають у полоні, примусово депортовані, невідомо де знаходяться тощо) є одним із найтяжчих наслідків повномасштабної війни. Держава має проводити послідовну політику піклування про цих дітей, забезпечити їх гармонійний розвиток, створити умови для виховання у сім'ї або середовищі, максимально наближеному до сімейного. Для цього необхідна всебічна підтримка і вдосконалення механізмів допомоги всім сімейним формам утримання і виховання дітей цієї категорії – прийомним сім'ям, патронатним сім'ям, дитячим будинкам сімейного типу, сім'ям опікунів, підтримка національного всиновлення. Необхідно продовжити дослідження впливу війни на українську сім'ю: змін у шлюбно-сімейних процесах і структурах, нових тенденцій, які в перший рік повномасштабної війни можуть бути ще не помітні. Зрозуміло, що війна змінить українське суспільство, зміни торкнуться і української сім'ї [21, с. 14–16].

Роль жінки у суспільних процесах нинішньої російсько-української війни та вихованні молоді генерції/молоді, як запорука покращення демографічної ситуації держави через популяризацію бібліотечного порталу та наукових репозитаріїв. Бібліотеки є унікальними соціальними інституціями, які можуть бути включені в усі сфери суспільного життя. У сучасному суспільстві бібліотечні заклади стають багатофункціональними центрами, які сприяють усебічному розвитку кожної людини. Використовуючи свій інформаційно-комунікаційний потенціал, бібліотеки можуть ефективно впливати на зміну суспільної свідомості, створювати умови для всебічного розвитку особистості. Те, що бібліотеки просувають сьогодні цифрову грамотність, надають правову

й психологічну допомогу, допомагають вирішити нагальні життєві питання, є особливо цінним і має велике значення для реалізації потенціалу жінок у суспільних процесах. Являючись центрами духовного, культурного та пізнавального розвитку під час повномасштабної війни, бібліотеки допомагають українському народу об'єднатися, усвідомити свою національну унікальність, спонукають громадян до соціальної активності, відповідальності, при цьому акцентується увага на ролі жінки в історичному процесі [22, с. 184].

Соціологічні аспекти російської агресії щодо України. У 1992 р. в Інституті соціології НАН України було започатковано фундаментальний дослідницький проект соціологічного моніторингу настроїв, преференцій, моделей поведінки українців, їхнього ставлення до подій. Цей проект триває дотепер. Накопичені за 30 років унікальні емпіричні дані слугують основою для науково-обґрунтованих інтерпретацій, оцінок та вивчення далекосяжних соціальних наслідків російської агресії проти України. Так, після повномасштабного російського вторгнення в Україну більшість українців у різний спосіб гуртуються для спротиву загарбникам. Водночас, непоодинокими є випадки співпраці українських громадян з агресором. Релевантним теоретичним підґрунтям для соціологічного аналізу та інтерпретації цих суперечливих тенденцій є поняття соціетальної спільноти. Це поняття на фундаментальному рівні розробив видатний американський соціолог Толкот Парсонс. Він визначив соціетальну спільноту як сукупність взаємопроникних колективів різних типів, які координуються та кооперуються на основі єдиного інституційного нормативного соціального порядку суспільства. Серед основних типів цих колективів – соціальні класи, етноси, релігійні конфесії, регіональні спільноти, місцеві громади. Між колективами кожного з цих типів неминуче існує нерівність, пов'язана з доступом до різних цінних та дефіцитних ресурсів. Наслідком цього можуть бути потенційна соціальна поляризація, напруження та конфлікти між ними. Для запобігання таким конфліктам розбудовується нормативний інституційний соціальний порядок суспільства, який структурує соціетальну спільноту. Йдеться, власне, про суспільний лад, що втілюється насамперед у національному законодавстві. Він нормативно регламентує та інтегрує соціальні статуси, права та обов'язки різних типів людських колективів та їхніх членів. Зовні суспільний лад проявляє себе в координації та кооперації цих колективів, а також у їхній лояльності до нього. Поряд з лояльністю до суспільного ладу передумовою існування, стійкості та сталості соціетальної спільноти вважають солідарність з нею різних типів колективів у її складі. Лояльність і солідарність мають загалом сегментарний,

або множинний, характер. Усі колективи, до яких входить особа, потребують її лояльності та солідарності. Іноді можуть виникати конфлікти конкуруючих лояльностей та солідарностей. Тоді перед особою часто постає вибір, якій лояльності та солідарності віддати перевагу. Толкот Парсонс стверджував, що в ранньосучасних та сучасних суспільствах основою для структурно значущих солідарних спільнот є соціальний клас, етнічна належність, релігія, а також місцеве та регіональне проживання. Проте в умовах війни із зовнішнім ворогом виживання суспільства й держави вимагає більшої пріоритетності соціетальної та національно-державної лояльності і солідарності. Якщо натомість для громадян більш пріоритетною є конфесійна, соціально-класова, етнічна, регіональна, місцева чи сімейно-родинна лояльність і солідарність, суспільство та держава ослаблюються і можуть зазнати воєнної поразки та розпаду. Прикладами є розпад Російської, Османської, Австро-Угорської та Німецької імперій внаслідок їх згубної участі у Першій світовій війні. Перш ніж бути лояльними до суспільного ладу і національної держави, солідарними із соціетальною спільнотою, громадяни мають визнавати її, приймати її існування. Тобто йдеться про легітимацію, яка на рівні масової свідомості є процесом набуття або підвищення рівня легітимності. У соціології легітимність – це суб'єктивно усвідомлена громадянами прийнятність, виправданість, законність, правомірність або справедливість суспільного ладу своєї країни чи як мінімум примирення з його існуванням [23, с. 46–47].

Наука, як зброя/інструмент боротьби з російською агресією. 29 червня 2023 р. у Варшаві відбулося чергове засідання координаційної групи високого рівня з підтримки і розвитку української науки. У засіданні взяли участь президент Польської академії наук Марек Конажевський, президент Національної академії наук США Марша Макнатт, президент Данської королівської академії Марі-Луїза Нош, президент Національної академії наук України Анатолій Загородній, повноважні представники Королівського товариства Великої Британії, Австралійської академії наук, Шведської королівської академії історії, літератури і старожитностей, Національної академії наук Німеччини «Леопольдина». Учасники зустрічі обговорили нагальні питання підтримки розвитку наукової сфери України, стан реалізації Плану дій з підтримки української науки. Особлива вдячність Польській академії наук та Національній академії наук США, завдяки яким понад 200 українських науковців отримали роботу і фінансову підтримку в інститутах ПАН. А щойно було започатковано нову вкрай важливу для нас довготермінову програму Польської академії наук спільно з Національною академією

науки США з підтримки українських дослідницьких команд. Слід також зазначити, що як вияв солідарності з Україною багато всесвітньо відомих наукових центрів та організацій припинили співпрацю з науковими організаціями росії [24, с. 3–4].

Так, гібридна війна та російська агресія проти України, спецоперації в інформаційному просторі та психологічний тиск, поєднані з ракетними ударами по інфраструктурі, бомбардуванням житлових кварталів, насиллям і тортурами цивільних, несподівано стали реальністю сучасної України та Європи. Відтак, поряд із традиційними способами міжнародної дипломатії важливого значення набуває наукова дипломатія, що відкриває для держав нові канали впливу та можливості. Цілком очевидно, що росія веде війну проти України не лише задля загарбання територій чи природних ресурсів. Це екзистенціальна війна – війна проти нашої культури, мови, ідентичності, історії, права на власний геополітичний вибір. З перших днів повномасштабного вторгнення українські вчені пояснюють іноземним колегам причини російсько-української війни, критикуючи односторонні, упереджені та зверхні погляди на українську культуру й історію, підкреслюють роль російських науковців у створенні новітньої зброї. Тому сьогодні наукова дипломатія потребує нового бачення в умовах глобальних викликів і загроз. А саме, постають такі питання: Чи всі форми міжнародного наукового співробітництва можна розглядати як безпосередні зусилля в сфері наукової дипломатії? Як мотивувати світ підтримувати Україну за допомогою науки? Як боротися з російськими наративами та міфами? Яких нових форм набуває наукова дипломатія на сучасному етапі? Мабуть, не було теми в науковій дипломатії, яка викликала б більш гарячі й непримиренні суперечки: Чи треба припинити будь-яку підтримку і будь-яку співпрацю з російською наукою? Чи існують «хороші росіяни» і як з ними взаємодіяти? Що робити, якщо українців і росіян запрошують на ті самі наукові події? Як бути з російськими та білоруськими опозиціонерами? Особливим подразником ці питання стали для окремих міжнародних наукових організацій, які побачили наступ на свободу науки чи загрозу для так званої «великої російської культури». У цих дискусіях вражає інфантильність і наївність (або ж навпаки – цинізм) співрозмовників, які у ХХІ ст. всерйоз говорять про «науку поза політикою» і відмовляються вірити, що росія використовує науку як зброю, а лєвова частка досліджень із соціогуманітаристики просякнута імперськими, ксенофобськими та експансіоністськими тезами. Від початку повномасштабного вторгнення НАН України розгорнула широку кампанію, покликану зупинити наукову співпрацю з росією та розірвати науко-

ві зв'язки з російськими науковими установами. Вже наприкінці лютого минулого року НАН України звернулася з відповідним закликом до світової наукової спільноти, аналогічні заклики оприлюднили окремі наукові установи. Широкомасштабне збройне вторгнення військ російської федерації на територію нашої країни викликало співчуття та відгук наукової громадськості всього світу. Міжнародні наукові організації, наукові центри, зарубіжні академії наук рішуче засудили агресивну війну проти мирної країни та висловили підтримку Національній академії наук України і всьому народові України. Тисячі українських науковців знайшли прихисток і отримали роботу в університетах і наукових установах по всьому світу, за що особлива вдячність усім, хто підтримує нас, надає фінансову і матеріальну допомогу нашим колегам, як за кордоном, так і в Україні [24, с. 3–4].

Протидія інформаційному фронту російської федерації шляхом посилення національної медійної складової. В умовах війни українські громадяни змогли створити комфортне для патріотів країни інформаційне поле, зорієнтоване на поширення впевненості у можливості перемогти агресора. Це дозволило тривалий час успішно протистояти впливу ворожих інформаційно-психологічних операцій. Цьому певний час сприяла сформована звичка перевіряти інформацію, а також доступність альтернативних джерел контенту в соцмережах, відеохостінгах та месенджерах. З часом соцмережі все частіше почали використовувати для поширення антиукраїнських наративів, що змусило Україну вдатися до нових форм контролю за розповсюдженням інформації. Водночас зусилля держави з протидії поширенню інформації, спрямованої на порушення територіальної цілісності та суверенітету України, є недостатніми. Для виправлення ситуації потрібні скоординовані зусилля органів управління, правоохоронних органів та українського громадянського суспільства, спрямовані на формування середовища, для якого антиукраїнські випадки будуть неприйнятними, а критика влади буде виключно конструктивною, спрямованою не на дестабілізацію ситуації в державі, а на покращення роботи владних структур [25, с. 140]. Створення на базі РНБО Центру протидії дезінформації виглядає дещо запізнілим, а його робота вимагає суттєво більш широкого охоплення громадян. Ідеться про створення принаймні робочих груп, які б оперативніше реагували на дії ворожих пропагандистів у мережі Internet, зокрема на створення TELEGRAM- та YouTube-каналів, а також на діяльність ботів. Крім того, необхідні системна цілеспрямована протидія спробам дискредитувати вище керівництво держави, спецслужби, ЗСУ та зусилля України на міжнародній арені. Позитивним видається й популяризація успішних

прикладів самоорганізації громадян, спрямованої як на організацію відсічі агресору, так і на відновлення мирного життя на деокупованих територіях і плідну роботу в тилу [25, с. 151].

Весною 2023 р. набув чинності Закон України «Про медіа» [26]. Згідно з його нормами доля української мови на телебаченні має зрости з 75% до 90%. Повноваження Нацради з телебачення і радіомовлення збільшаться за рахунок можливості регулювання роботи онлайн-видавництва і друкованих ЗМІ з можливістю блокувати їх без рішення суду. Надзвичайно важливо, що законом заборонено поширювати інформацію, яка містить пропаганду російського тоталітарного режиму, збройної агресії російської федерації як держави-терориста проти України, а також символіку воєнного вторгнення російського тоталітарного режиму. Заборонено поширювати інформацію, що принижує або зневажає державну мову, заперечує або ставить під сумнів існування українського народу (нації) та/або української мови. Крім того, онлайн-медіа зобов'язали подавати до Нацради доменні імена, за якими медіа доступне в мережі Internet із зазначенням реєстрів доменних імен. Для сервісів, які надаються через мережу Internet, обов'язковою стала передача даних про IP-адреси або їх діапазон, з яких здійснюється поширення сервісу, а також доменні імена, за якими медіа доступне в мережі. Це дозволить посилити контроль за онлайн-медіа та забезпечити відповідність їх роботи чинному законодавству. Вибір єдиного мовлення на початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну видається виваженим кроком, але через деякий час доведеться його змінювати. Українські громадяни не звикли до такого формату мовлення і будуть шукати інші джерела отримання інформації із розширенням використання соціальних мереж, відеохостингів та «хмарних» месенджерів. А цим неодмінно скористаються ворожі пропагандисти, у розпорядженні яких перебувають численні автоматизовані системи поширення інформації. Війна довела, що вкрай негативними можна вважати зволікання у припиненні діяльності ЗМІ, які поширювали міжетнічну ворожнечу, висловлювалися за порушення територіальної цілісності та суверенітету України. Помітною також виявилася і тривала безкарна діяльність окремих політичних та громадських діячів, журналістів, блогерів, різного роду «експертів», які займали відверту антиукраїнську позицію. Напевне після того, як вступив у силу Закон України «Про медіа», така ситуація буде виправлена. Недовіра до ЗМІ обумовлена найчастіше уявленнями громадян про залежність медіа від олігархів та надзвичайно великою кількістю негативної інформації, яка транслюється. Онлайн-висвітлення успішних бойових дій ЗСУ, роботи рятувальників, працівників правоохорон-

них органів засобами масової інформації позитивно впливає не лише на їх власний імідж, а й на ставлення громадян до держави загалом. Високий рівень довіри до ЗСУ ґрунтується на успіхах українських солдатів та офіцерів на полі бою. Водночас підтверджені повідомлення про втечу частини працівників із тимчасово окупованих територій, співробітництво із загарбниками, розкрадання гуманітарної допомоги негативно позначилися на іміджі органів державного управління та силових структур. Сумнівним можна вважати й формат поширення повідомлень через кількох радників Офісу Президента України, адже вони, намагаючись швидко відреагувати на зміни, нерідко змушені транслювати неперевірену інформацію. Прагнення деяких радників зберегти та примножити свою присутність у медіапросторі може повернутися різким зростанням недовіри громадян до них та поширенням скептичного ставлення до можливості владних структур забезпечити належний діалог із суспільством в умовах війни. Для формування дієвої інформаційної політики вкрай необхідна державна координація зусиль правоохоронних органів (у тому числі їх аналітичних підрозділів), наукових установ та організацій, державних органів та громадянського суспільства. Така координація дозволить сформувати як постійні, так і тимчасові робочі групи, здатні не лише гнучко реагувати на закиди ворожої пропаганди, а й діяти на упередження із формуванням комфортного для громадян України інформаційного середовища. Це також дозволить сформувати потужний дискурс, зорієнтований на формування позитивного ставлення до України як держави, здатної забезпечити громадянський мир та злагоду [25, с. 151–152].

Смерть українських воїнів як жахлива сторінка сучасної української історії. Соціальні катаклізми новітньої історії України, насамперед сучасна російсько-українська війна, та пов'язані з нею масштаби масової загибелі людей не могли не накласти відбиток на ментальність українців. Смерть і поховання в такому контексті є кризовою ситуацією (подією), перш за все для сімейно-родинної групи, а також інших соціальних спільнот, до яких був причетний померлий: локальної, професійної, дружньої та інших. В умовах російсько-української війни, особливо у форматі широкомасштабного вторгнення, виникають та набирають сталих рис нові форми комеморації. Серед них – цивільні поховання в екстремальних умовах, спонтанні меморіали, антивоєнні перформенси, зміна в топоніміці населених пунктів з метою вшанування військових-захисників, уродженців цих населених пунктів. Одним з видів збереження пам'яті та вшанування жертв серед цивільних громадян України і військовиків стали мережеві мартирологи. Сучасні ІТ-технології дозволяють

висловлювати жалобу в новому форматі: як у суспільному, так і приватному порядку, у спільнотах, що не обмежені родинним або дружнім колом спілкування. Будуючи віртуальні зв'язки в Інтернеті у формі соціальних мереж, форумів, кола підписників, колеґ чи знайомих, офіційні або приватні особи будують свою «віртуальну» спадщину в Інтернеті в режимі реального часу. Ця спадщина залишається в мережі необмежений час, дозволяючи іншим користувачам висловлювати жалобу та долучатися до спогадів про фігурантів некрологів, використовуючи «емоційні вподобайки» або коментарі під дописами. Заголовки некрологів українських муніципальних сайтів несуть емоційне навантаження для спонукання членів громад долучитися до висловлення колективної жалоби за загиблими односельцями. Акцент робиться на громадянській позиції загиблих. Тексти некрологів спрямовані на емпатичний відгук читача, орієнтовані на моральні чесноти загиблого; констатують передчасну смерть, а відтак і нездійснення певних життєвих планів. Шляхетність і рішучість, сміливість і безмежна життєрадісність – саме такими епітетами рясніють офіційні некрологи загиблих Захисників [27, с. 36–37].

Будь-яка війна – це насамперед втрата людських ресурсів, а війна за відстоювання цілісності та територіальної незалежності України у ХХІ ст. – величезна кількість жертв серед цивільного населення й особового складу. Так, якщо в умовах мирного життя смерть і поховання становлять, безумовно, кризову ситуацію насамперед для сімейно-родинної групи, а також інших соціальних спільнот, до яких був причетний померлий (локальної, професійної тощо), то в умовах війни громадяни опиняються перед фізичними та психологічними проблемами контакту зі смертю. У цьому контексті особливо складними усвідомлення смерті є для містянина, адже категорія смерті й пов'язані з нею мортальні практики десятиліттями в урбаністичному середовищі лежать у площині ритуальних послуг. Контакт із мертвим тілом у містянина традиційно зведений до мінімуму. Військове повсякдення спричинює порушення звичних правил поведінки містянина, коли смерть або її загроза перманентно наявна й вимагає порушення звичних правил, війна змусила вийти містянина з усталеного ритму життя. Вимушені реагувати на виклики воєнного часу, мешканці міст опиняються перед знищенням стандартів мирного життя, і за неможливості проведено мортальних практик в усталених межах кладовищ переносять їх у простір живих – на придомові території, дитячі ігрові майданчики. Якщо для селянина поєднання життєвого та мортального простору є цілком органічним і зрозумілим (достатньо згадати практику родинних або поодиноких поховань на городах чи в садках, що зафік-

совано етнографами ще на початку 2000-х рр. на Сумщині, Полтавщині, Гуцульщині) [28, с. 33] то для містянина така практика є шокуючим досвідом. Загальновідомо, що ставлення до смерті та мертвих є своєрідним локусом моральних норм і базовим чинником, який віддзеркалює сутність світоглядних засад будь-якого суспільства. Повномасштабне вторгнення російських військ, яке триває вже понад пів року, засвідчує: людська емпатія українців у часи війни сягає найвищого рівня: в українців не існує зараз приватного горя, уся жалоба – спільна [27, с. 38].

Висновки. Серед пріоритетних напрямів вдосконалення державно-політичного та суспільного життя на сьогоднішній день слід виокремити:

1. *Проблема необхідності співстраждання/співпереживання людському горю і біді.* Особливу стурбованість викликає болюча проблема внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та громадян нашої держави, які знаходяться за кордоном і шукають чи вже знайшли кращий прихисток/притулок в інших країнах як біженці чи набули статусу працюючого/відпочиваючого за межами рідної домівки. Інтенсивна міграція українців викликала стурбованість як серед громадськості у багатьох регіонах України, які прийняли переселенців, так і за кордоном, а це понад десять мільйонів українців, які виїхали із місць, де зараз відбуваються бойові дії, та загалом з нашої держави. На превеликий жаль, більшість із нас так і не зрозуміла/не усвідомила, що таке війна. Чи потрібно віддати вільну частину житла у безоплатне користування, щоб не наживатись на людському горі, поділитися одягом, їжею з ближнім, цим самим заробити собі плоди для Неба. На жаль, більшість таких простих постулатів ще до кінця не засвоєні українським суспільством. Звідси, платимо велику ціну за перемогу та прагнення довгоочікуваного миру. Держава повинна вжити невідкладних заходів щодо облаштування будівель, 80% з яких готові до повноцінного функціонування та проживання, поселення у них найбільш потребуючих верств нашого суспільства, насамперед тих, хто втратив усе нажите та змушений скитатися, винаймати житло. Громадянське суспільство в особі громадських активістів повинно дати потужний імпульс через надання усілякої підтримки та допомоги щодо вирішення проблем зайнятості населення, а також волонтерських освітніх, адвокатських, послуг, загалом актуалізації місії соціального служіння. Найчастіше тягар внутрішньо переміщених осіб сьогодні лягає на самого себе, шукаючи вихід зі складних/скрутних обставин життя. Важливим завданням є повернення наших громадян додому, покращення демографічної ситуації та вибудовування нашої державності до набагато більш кращих/перспективних станів добра і справедливості

у багатьох відношеннях/аспектах матеріального, духовного, культурного, етнонаціонального.

2. *Необхідність підвищення правосвідомості державних службовців та пересічних громадян.* Формування професійної правосвідомості державних службовців в українському суспільстві за нинішніх умов російсько-української війни, значних суспільних перетворень, зміни ціннісних ідеалів, соціально-духовних трансформацій, попри все скорботне і болюче, сприяє благополучності атмосфери для насадження багатьох високих ідеалів. Такий стан опосередковує необхідність розвитку багатьох інтелектуальних рівнів як у пересічного громадянина, так і осіб, які обіймають високі державні посади. Низький рівень професійних умінь та навичок посадовців свідчить, що практика професійного/суспільного та повсякденного життя бажає кращого через широку палітру поширеності культури тік-ток, ютуб-каналів, а на мислення/читання та аналіз текстів найчастіше часу не вистачає. Наука не набула відповідних рівнів своєї актуалізації/популяризації. Звідси й зниження професіоналізму у численних галузях народного господарства. Невпинна працьовитість, чіткість уявлень про властивості/якість роботи та відповідні рівні відповідальності перед кожним громадянином може стати чинником мотивації, зважаючи на багаті історичні аспекти українського державотворення з понад двохтисячолітньою давністю. Звідси, нормативно-правове забезпечення/регулювання інноваційної діяльності з високим рівнем правової свідомості та ефективності правозастосування дасть багато корисних результатів. Актуалізація даної проблеми посилюється необхідністю вироблення імунітету до всього чужорідного через світосприйняття/чуттєвість авторитетних особистостей, коли шляхом продукування авторських праць/трудів/винаходів та відповідних процесів пізнання виробляється суверенний/державний імунітет через власну душу, серце, світогляд. Звідси, треба добре знати чим дихає ворог, які його настрої та почуття, щоб уміло конструювати тактики і стратегії боротьби на засадах його методів з метою прискікання зла, несправедливості, неправди.

3. *Важливість патріотичного виховання молоді в умовах війни крізь призму духовності.* Така діяльність залежить, насамперед, від вихователів/педагогів/вчителів і наставників, батьків та усіх оточуючих. Від того, які цінності будуть закладені, багато в чому залежатиме ритм сучасного життя. Велика місія патріотизму здійснюється інститутами громадянського суспільства, його активною складовою. Однак особлива роль у цих процесах належить освіті та науці. Виведення освітянського процесу в умовах воєнного стану на передові щаблі/рубежі, якісно високий, більш

новий рівень/ранг якої є важливим і величним завданням для нас усіх.

Невід'ємною частиною виховання є релігійна складова, прищеплення любові до Бога, ікони, молитви. Зрештою, такі цінності закладали нам наші батьки, бабусі і дідусі, рідні і близькі. Не можна їх втратити/спаплюжити/знівечити/якось применшити. Навпаки, XXI століття, зважаючи на можливість черпати інформацію з найрізноманітніших джерел, потребує особливого аскетизму/аскези. Нинішній час вимагає більше не слів, а діл виконання/введення/втілення в життя всього накопиченого досвіду і теоретичних напрацювань. У цьому аспекті почуття патріотизму потребує звернути увагу на обов'язки та відповідальність за своє/власне життя перед минулими та майбутніми поколіннями. Справді, для чого живеш, людино, у цьому світі, чим мислиш, куди йдеш, «камо грядеши», скільки багатства, всякого ймення потрібно тобі, чи готовий поділитися з ближнім останнім куском хліба? Така просвіта, правовідповідальність та дисциплінованість є запорукою спасіння людської душі, самозахисту від ворожих для людини сил природи, злих людей і духів злости піднебесної, які, немов лев, рикають, як би погубити нас у вічних муках. Людина за своєю природою грішна. А тому священство/монашество обирає перемену життя. Бути Предстоятелем/стояти попереду і виголошувати прохання за народ Божий не така вже легка справа. Важливо, кому ця місія довірена. Наскільки тембр голосу і внутрішньодуховний стан життя священнослужителя відобразатиме перемену довкола нас. Важливо любити свою країну, свій народ, служити їй всім серцем і душею.

Тут виникає дилема: з одного боку, ми вибудовуємо величні храми, а хоспіси для перестарілих/бездомних забуваємо зводити; з іншої сторони, невже, якщо минулі покоління, не маючи таких можливостей і техніки, збудували для нас величні святині, тоді чому ми у XXI столітті не можемо звести величний храм у всій його красі, коли сучасні приватні будинки не перевершать його. Як краще поступити/жити, – молитись чи трудитись, де золота середина, «царський шлях» одного й іншого, де межа зведення величних споруд чи допомоги ближньому? Можливо, місія служіння ближньому все ж первинна, а вже в результаті накопичення ресурсів можна зводити високі будови храмів. Однак, як побудувати храм людської душі в середині нас, «собори душ людських»?

4. *Важливі шляхи розвитку сучасної кримінологічної науки.* Кримінологія війни на сьогоднішній день є одним із найбільш перспективних напрямів наукових досліджень, а саме через/крізь призму етнопсихологічно-культурного стилю українських авторів з осмисленням всього того, що діється довкола нас, розумінням бага-

тьох процесів глобальної політики та природних, кліматичних умов, коли існує жорстока боротьба за виживання. Можливо, кримінологія/кримінопсихологія та кримінологія війни змусять нас замислитись над добрим, розумним, вічним, святим і непорушним.

Професія кримінолога-аналітика крізь призму багатьох наукових текстів, соціальних процесів, духовно-сутнісного/чуттєвого знання важлива ще й тим, що вчений-наукометрист щодня опрацьовує масиви наукового матеріалу, входячи у відповідний стан абстрагованості від світу цього, обираючи найбільш оптимальний час, потенціал запалу організму та життєвих сил для здійснення дослідницької діяльності, цілісно поринає у світ науки за тих чи інших обставин, виокремлює найбільш важливий науковий матеріал. Тут можна піднятися на п'єдестал науково-кримінологічного знання через найбільш важливі застереження від злого чи, навпаки, висвітлити добру/світлу сторону того чи іншого питання. Власне кримінологічна наука за цими двома критеріями й повинна працювати, розвиватись, процвітати.

Ідеологічна складова у нинішній час є не менш важлива, аніж боротьба з ворогом на передовій. А тому наукова спільнота у найкоротші терміни повинна прикласти/докласти максимум зусиль, щоб шляхом наукометрії щодня проводити відповідну аналітику наукових статей. Лише таким чином вдасться віднайти важливі цитати/висловлювання авторів, видатних особистостей і в такий спосіб можна буде вплинути на широкий загал мас/народностей. Війна ідеологій/ідеологем веде своє суперництво у боротьбі за Істину.

5. *Кримінологія як перспективний напрям глибинного осягнення кримінології війни.* Сучасне суспільство переповернуло жадібність, заздрість, цинізм, лицемірство, неправда, обман. Як же знайти шляхи виходу з цих жахливих станів? Відчувати Істину Христову, мислити, бути дотичним до неї є найважливішим здобутком людини на Землі. За нинішніх апокаліптичних умов війни, яка бурхливими темпами точиться в Україні, коли сотні воїнів щодня віддають свої життя за наше мирне співіснування, важливим є тримати належним чином духовну протиповітряну оборону в тилу. За цих обставин перспективною є кримінологія/кримінопсихологія з метою формування концептуальних основ кримінології війни.

Звідси спадають на думку важливі євангельські істини та народна мудрість, ціннісні прерогативи, якими багато віків жили наші предки, що в нинішній час може стати опорою того, як не втратити віри у перемогу, не здаватися до останнього. Слід завжди пам'ятати про те, що без Божої волі з нами нічого статися не може. Господь ніколи не допустить спокуси вище за наші сили. Водночас, кожен коваль свого щастя і обирає власну

позицію/дорогу обмежень чи всездозволеності. Настав час осягати високі істини, щоб не схибити, стати на правильний шлях життя.

Наші предки завжди жили за принципом: «Стій за Христа до мученицького вінця», «Бог не в силі, а в правді», «Без Бога, ані до порога». Наскільки вони намагалися нам передати шану до Землі, крихти хліба, а головне – любов до Бога, до ікони, яку з особливим трепетом і любов'ю шанували, намагаючись усвідомити як слід богобоязливо жити, служити ближньому, допомогти у скрутні обставини життя.

За словами класика, без вищої ідеї неспроможна існувати ні людина, ні нація. А найвища ідея на землі лише одна – це ідея про безсмертя людської душі, бо всі інші ідеї випливають лише з однієї. За таких умов найбільш важливим завданням є прагнення досконалості, особистого самовдосконалення. Справді, широка дорога без Бога. У Церкві Христовій за час Божественної літургії людина може охопити усю Вселенну, історію людства, щоб через молитву і покаєння згадати один про одного, цим самим умилостивити гнів Божий на милість, його незбагненну любов до роду людського.

За таких умов, важлива налаштованість на оптимізм та боротьбу за правду у рамках Священного Писання: «Де, смерте, твоя перемога? Де твое, смерте, жало? Жало ж смерті то гріх, а сила гріха то Закон. «Гдѣ ти, смерте, жало? Гдѣ ти, аде, побѣда? Жало же смерті грѣхъ: сила же грѣха законъ» (1Кор.15:55-56). «Страшно впасти в руки Бога живого», «Страшно еже впасти въ руцѣ Бога живаго (Євр.10:31). Не обманюйтеся, Бог осміяний бути не може. Бо що лише людина посіє, те саме й пожне». «Не льститеся: Богъ поругаємъ не бываетъ. Еже бо аще сѣеть человекъ, тожде и пожнетъ (Гал.6:7). «Бо вже до коріння дерева і сокира прикладена: кожне ж дерево, що доброго плоду не родить, буде зрубане та й в огонь буде вкинене. «Уже бо и сѣкира при— корени древа лежить: всяко убо древо, еже не творить плода добра, посѣкаемо бываетъ и во огонь вметаемо» (Мф.3:10). Хіба ви не знаєте, що неправедні не впадуть Божого Царства? Не обманюйте себе: ні розпусники, ні ідоляни, ні перелюбники, ні блудодійники, ні мужоложники, ні злодії, ні користолобці, ні п'яниці, ні злоріки, ні хижакі Царства Божого не впадуть вони». «Или не вѣсте, яко неправедницы Царствія Божія не наслѣдять? Не льстите себе: ни блудницы, ни идолослужители, ни прелюбодѣ, [ни сквернителе,] ни малакіи, ни мужеложницы, ни лихоимцы, ни татіе, ни п'яницы, ни досадители, ни хищницы Царствія Божія не наслѣдять» (1Кор.6:9-10). «Я дорога, і правда, і життя. До Отця не приходять ніхто, якщо не через Мене». «Глагола ему Іисусъ: Азъ есмь путь и истина и животъ: никтоже приидетъ ко Отцу, то-

кмо Мною» (Ів.14:6). «Бо так, як в Адамі вмирають усі, так само в Христі всі оживуть». «Якоже бо о Адамѣ вси умирають, такожде и о Христі вси оживуть» (1Кор.15:22).

Доколе, Госпоже, забудеши нас?
И не избавиши нас в час скорби нашея!
Доколе вознесетъ враг наш на нас?
Силою и властью Твоею сокруши его!
Да возвеличим Тя, Благодатную,
И прославим яко Непобедимую Победу!
(молитва перед іконою Ченстоховинської матері Божої)

Література

1. Scientists in India protest move to drop Darwinian evolution from textbooks. 28 apr 2023. SCIENCE. URL: <https://www.science.org/content/article/scientists-india-protest-move-drop-darwinian-evolution-textbooks>
2. Ковальчук О. В. Рефлексії на тему війни в українському сценіграфічному контенті ХХ – початку ХХІ століття. *Мистецтвознавство України*. 2022. Вип. 22. С. 20-34.
3. Безлюдний О. Рецензія на колективну монографію "Соціально-психологічна реабілітація вразливих категорій громадян від наслідків війни" (2022). *Соціальна робота та соціальна освіта*. 2022. Вип. 2. С. 358-360.
4. Лібанова Е., Позняк О., Цимбал О. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії російської федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 48 (2). С. 37–57. <https://doi.org/10.15407/dse2022.02.037>
5. У ІІІ Форумі з міграційного права взяли участь заступники Міністра соціальної політики України К. Кошеленко та У. Токарева. Міністерство соціальної політики України : офіц. вебсайт. 12 груд. 2022. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22416.html>
6. Refugees from Ukraine recorded across Europe. UNHCR. 15 Feb 2023. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
7. Михайлов Д. Скільки українців, які поїхали з країни через війну, планують повертатися – опитування. *Суспільне Новини*. 15.02.2023. URL: <https://susplne.media/386273-skilki-ukrainciv-aki-poihaliz-kraini-cerez-vijnu-planuut-povertatisa-dodomu-opituvanna/>
8. Закірова С. Українські біженці від війни: аналіз інформаційних ресурсів підтримки. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 67. С. 54-81.
9. Журавльова Г. С. Основні проблеми захисту переміщених осіб в умовах російсько-української війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 87-92.
10. ТОП-10 фейков 2018 года. URL: <https://nakipelo.ua/top-10-fejkov-2018-goda/> (дата звернення: 20.03.2023).
11. Zittrain J. L., Lazer D. M. J., Baum M. A., Benkler Y., Berinsky A. J., Greenhill K. M., Menczer F. The science of fake news. *Science*. 2018. No. 359 (6380). Pp. 1094–1096. <https://doi.org/10.1126/science.aao2998>
12. Глушук Є. Фейки як інструмент тиску в умовах війни: специфіка застосування та сприйняття. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 67. С. 96-107.
13. Кушнарєва М. Українська культурна дипломатія під час війни: досвід, проблеми, перспективи.

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2023. Вип. 67. С. 35-53.

14. KSE Institute. Проект «Росія заплатить». Kyiv School of Economics. 2022. URL: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/> (дата звернення: 24.04.2023)

15. Кисляк Р. Як бізнес в Україні пережив перший рік війни. Новини Live. 2023. URL: <https://economics.povnyu.live/iak-biznes-v-ukrayini-perezviv-pershii-rik-viini-79046.html> (дата звернення: 24.04.2023)

16. Ситник Н. С., Бундз Н. Б. Стан українського бізнесу в умовах війни: проблеми та перспективи. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: Економічні науки*. 2023. № 5(2). С. 154-161.

17. Скрипкін О. Г. Аспекти проявів негативних психологічних реакцій на реалії війни в українському суспільстві. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. Вип. 5. С. 135-143.

18. Денефіль О. В., Зьомко Ю. В., Мусієнко С. А. Зміни психологічного здоров'я студентів старших курсів протягом року повномасштабної війни в Україні. *Здобутки клінічної і експериментальної медицини*. 2023. № 2. С. 61-66.

19. Нестеренко К. О., Булгакова О. В. Антикорупційна політика України в контексті війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 77(2). С. 98-101.

20. Слюсар Л. Українська сім'я в умовах війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. № 2. С. 3-20.

21. Населення України. Демографічні тенденції в Україні у 2002–2019 рр.: кол. моногр. / за ред. О. М. Гладуна; НАН України, Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи. Київ, 2020. 174 с.

22. Чернявська Л. Специфіка бібліотечної роботи у просуванні ідей гендерної рівності під час війни. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2023. Вип. 67. С. 174-191.

23. Резнік В. С. Сучасна українська соціетальна спільнота в умовах війни: легітимація, лояльність та солідаризація (стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 3 травня 2023 р.). *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 7. С. 46-55.

24. Загородній А. Г. Наукова дипломатія в умовах повномасштабної війни в Україні (виступ на зустрічі президентів та представників академій наук з нагоди започаткування довгострокової програми підтримки українських колективів при Польській академії наук, здійснюваної у співпраці з Національною академією наук США та іншими партнерами). *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 7. С. 3-8.

25. Ніколаєць Ю. Інформаційно-комунікаційний простір України в умовах російсько-української війни (2014–2023). *Сіверянський літопис*. 2023. № 2. С. 140-152.

26. Про медіа. Закон України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>.

27. Таран О. Громадянські практики вшанування загиблих – нові форми міської комеморації в умовах російсько-української війни. *Народна творчість та етнологія*. 2023. № 1. С. 36-47.

28. Етнографічний образ сучасної України. Корпус експедиційних фольклорно-етнографічних матеріалів. Т. 5. Поховально-поминальні звичаї та обряди / [голов. ред. Г. Скрипник]; НАН України; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. Київ, 2020. 464 с.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2023.19>

А. В. Мурзановська
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу,
детективної та оперативно-розшукової діяльності
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-8645-0261

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

У статті розглянуто окремі теоретико-методологічні аспекти диференціації форм кримінального провадження. Підкреслюється, що в різні історичні періоди проблема уніфікації й диференціації кримінально-процесуальної форми знаходила досить різні рішення як в доктрині, так і у законодавстві.

Доводиться, що на теперішній час диференціація кримінально-процесуальної форми набула ознак стійкої об'єктивної тенденції новітнього розвитку кримінального процесуального законодавства України.

Зазначається, що диференціація кримінально-процесуальної форми передбачає впровадження особливих порядків кримінального провадження, як ускладнених, так і спрощених. Спрощення або ускладнення процесуальної форми може відбуватися на певних стадіях або в окремих частинах стадії. Також КПК передбачає деякі види окремих проваджень, які не пов'язані із вирішенням основних питань кримінального провадження, однак вони створюють належні умови для здійснення основного провадження та є похідними від нього.

Крім того, у кримінальному провадженні, попри публічний характер, активно розвиваються провадження та процедури, які характеризуються наявністю диспозитивного елементу, що знаходить свій прояв у формі та вирішенні кримінально-правового конфлікту. Мова йде про так звані консенсусні провадження, до яких можна віднести: провадження на підставі угод; провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності; провадження у формі приватного обвинувачення; спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків; скорочене дослідження доказів у судовому розгляді; видача особи (екстрадиція) у спрощеному порядку.

Робиться висновок, що диференціація кримінально-процесуальної форми має велике значення та дозволяє забезпечити потрібну ефективність кримінального судочинства за умови допустимої процесуальної економії та належної охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальній діяльності.

Ключові слова: методологія, кримінальне провадження, диференціація форм кримінального провадження, досудове розслідування, судове провадження.

Murzanovska A. V. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS OF DIFFERENTIATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS

Certain theoretical and methodological aspects of differentiation of forms of criminal proceedings have been researched in the article.

The author underlined that in different historical periods the problem of unification and differentiation of the criminal procedural form had been found in quite different decisions both in doctrine and in legislation.

The article proves that currently the differentiation of criminal procedural form acquired signs of a stable objective trend with the latest development of criminal procedural legislation of Ukraine.

It is noted that the differentiation of the criminal procedural form provides for the introduction of special criminal procedures proceedings, both complicated and simplified. Simplification or complication of the procedural form may occur at certain stages or in separate parts of the stage. Also, the Criminal Procedural Code provides for certain types of individual proceedings that are not related to the resolution of the main issues of criminal proceedings, however, they create appropriate conditions for implementation of the main proceedings and are derived from it.

In addition, in criminal proceedings, despite their public nature, actively developing proceedings and procedures that are characterised by the presence of a dispositive element that finds its manifestation in the form and resolved criminal legal conflict. The discussion is about the so-called consensus proceedings, which can include: proceedings on the basis of agreements; proceedings on release from criminal charges responsibility; proceedings in the form of a private prosecution; simplified court proceedings regarding criminal misdemeanours; abbreviated research of evidence in court proceedings; surrender of a person (extradition) in simplified procedure.

The conclusion is made that the differentiation of criminal procedure form is of great importance and allows to provide the necessary effectiveness of criminal justice under the condition of admissibility procedural economy and proper protection of rights and legitimate interests of persons participating in criminal procedural activities.

Key words: methodology, criminal proceedings, differentiation forms of criminal proceedings, pre-trial investigation, court proceedings.

Постановка проблеми. Диференціація кримінально-процесуальної форми розглядається нами як одна з основних тенденцій розвитку кримінального провадження, а відповідно і науки кримінального процесу [див., наприклад: 1]. Як слушно зазначається в літературі, на сучасному етапі розвитку науки кримінального процесу серед учених так і не склалося єдиного погляду стосовно розуміння кримінально-процесуальної форми. Разом з тим, більшість науковців є прихильниками тлумачення кримінальної процесуальної форми як складного за змістом правового феномену, що відображається через комплексність його складових компонентів, які характеризують різні його сторони [2, с. 239].

Слід також підкреслити, що у різні історичні періоди проблема уніфікації й диференціації кримінально-процесуальної форми знаходила діаметрально протилежне вирішення як на рівні законодавства, так і в науці кримінального процесу, а на сьогодні – диференціація кримінально-процесуальної форми набула ознак стійкої об'єктивної тенденції новітнього розвитку кримінального процесуального законодавства України [доклад.: 3, с. 185-277]. О. Г. Шило підкреслювала, що доцільність і корисність диференційованого порядку кримінального судочинства доведена часом, оскільки вона визнана не тільки національним законодавцем, а й міжнародною спільнотою [4, с. 181].

Оцінка стану літератури. Суттєвий вклад у розробку проблем щодо кримінально-процесуальної форми та її диференціації внесли такі науковці, як: Ю. П. Алєнін, І. В. Гловюк, В. Г. Дрозд, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, А. В. Мурзановська, Г. К. Тетерятник, В. М. Трофіменко, О. Г. Шило та інші [див., наприклад: 1, 2, 3, 4, 5]. Проте, багато питань щодо диференціації кримінального провадження залишаються дискусійними, малодослідженими та такими, що потребують свого подальшого наукового пошуку.

Мета статті полягає в розгляді окремих теоретичних, методологічних та практичних аспектів диференціації кримінального провадження.

Вклад основного матеріалу. Кримінально-процесуальна діяльність здійснюється виключно у передбаченому кримінальним процесуальним законом порядку, який у теорії кримінального процесу йменується кримінально-процесуальною формою, значення якої важко переоцінити. З методологічної точки зору особливо увагу заслуговує здійснена В. М. Трофіменко аксіологічна характеристика кримінально-процесуальної форми [див.: 3, с. 50-59]. Значення кримінально-процесуальної форми можна зрозуміти також і через визначення наслідків її порушення. Так, порушення кримінально-процесуальної форми має результатом визнання процесуальних дій незаконними і як наслідок – визнання недо-

пустимими доказів або скасування процесуальних рішень у кримінальному провадженні. У судовій практиці склався підхід, за яким не будь-яке порушення вимог кримінального процесуального закону (а відповідно – і процесуальної форми), а лише істотне, тягне скасування процесуального рішення у справі. При цьому слід пам'ятати, що закон передбачає і безумовні підстави як для визнання доказів недопустимим (ст. 87 КПК), так і скасування рішень, наприклад, судових рішень (ст. 412 КПК).

Підкреслимо також, що окремого розгляду потребує розуміння питання щодо проблем співвідношення кримінально-процесуальної форми та формалізму [див., наприклад: 3, с. 60-73].

Сьогодні особливо актуалізується питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми, яка розглядається як: специфічний спосіб (метод) (глобальна та локальна); спосіб юридичної техніки; певна форма спеціалізації (функціональна та структурна); як принцип тощо [3, с. 185-213; 6, с. 42-45], проте головним при цьому є доведена часом доцільність та корисність диференційованих порядків провадження, а диференціація кримінального судочинства є «історичною тенденцією, і всі сучасні держави Європи прагнуть її розширення» [6, с. 45-46]. В наші дні в кримінальному судочинстві країн Європи склалися спрощені правила розгляду кримінальних справ. Називають їх по-різному – спрощеним, сумарним, прискореним провадженням і т.п. Їх суть полягає в набагато менш скрупульозному дотриманні правил судочинства: менші вимоги до допустимості доказів, їх дослідження та перевірки, повноти і всебічності, забезпечення права на захист, оформлення прийнятих судом рішень і т.д. [6, с. 46].

В країнах Європи на сьогоднішній момент нормативно закріплені такі форми спрощених правил розгляду кримінальних справ: 1) спрощене провадження у нескладних, очевидних, малозначних кримінальних справах в низці країн відрізняється від прискорених процедур у справах про більш тяжкі злочини і виступає самостійною процедурою. Більшість прискорених процедур, які використовуються в Європі, дозволяють пропустити етап попереднього слідства і призначити судовий процес протягом короткого періоду часу, якщо підозрюваний надав поліції або слідчому під час досудового етапу достовірні показання; 2) особливий тип прискореного провадження – представляти різного роду угоди, в основі яких лежить співпраця обвинуваченого зі слідством; 3) класичні континентальні моделі прискореного провадження, що не належать до сумарного провадження, теж мають свої різновиди [6, с. 47-50].

Чинний КПК також проводить досить широку диференціацію кримінально-процесуальної

форми, що спрямовано на створення такої системи кримінального процесу, яке б, з одного боку, ефективно виконувало завдання кримінального провадження, а з іншого, не було занадто формалізованим й ускладненим та передбачало найбільш оптимальний процесуальний порядок кримінального судочинства. В цьому аспекті важливим є розгляд аксіологічних засад та сучасної концепції кримінальних проваджень з урахуванням людиномірності [див.: 7, с. 387-391] з врахуванням положень щодо аксіології кримінального провадження в цілому [див.: 8, с. 160-163].

Диференціація кримінально-процесуальної форми за КПК передбачає впровадження особливих порядків кримінального провадження, як ускладнених, так і спрощених. Спрощення або ускладнення процесуальної форми може відбуватися на певних стадіях або в окремих частинах стадії. Так, КПК передбачає особливий ускладнений порядок провадження у суді першої інстанції – провадження в суді присяжних, а також ч. 3 ст. 349 КПК передбачає можливість проведення спрощеної (скороченої) форми судового розгляду.

Крім того, чинний КПК передбачає деякі види окремих проваджень, які не пов'язані із вирішенням основних питань кримінального провадження – розслідування, розгляд та вирішення кримінальних справ, однак вони створюють належні умови для здійснення основного провадження та є похідними від нього. До таких окремих проваджень належать: провадження в слідчого судді з питань віднесених КПК до його компетенції (провадження з вирішення слідчим суддею клопотань слідчого і прокурора про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведенні слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій); провадження з вирішення слідчим суддею скарг учасників кримінального провадження на рішення, дії та бездіяльність слідчого і прокурора; провадження з вирішення слідчим суддею клопотань сторони захисту про отримання тимчасового доступу до предметів і документів, про залучення експерта для проведення експертизи у кримінальному провадженні тощо); провадження з елементами міжнародного співробітництва під час кримінального провадження; провадження з відновлення втрачених матеріалів кримінального провадження.

Також у кримінальному провадженні, попри його явно виражений публічний характер, активно розвиваються та розширюються провадження та процедури, які характеризуються наявністю диспозитивного елемента, де волевиявлення учасника кримінального провадження впливає на його рух та/або форму та вирішення кримінально-правового конфлікту. Специфікою кримінального провадження є те, що консенсуальний елемент, який важливий для вирішення кримінально-пра-

вового конфлікту, містять не тільки процедури альтернативних способів вирішення спорів (АВС), а й суто кримінально-процесуальні процедури, які не є у суворому розумінні альтернативними позасудовими, проте, характеризуються волевиявленням зацікавлених учасників кримінального провадження, яке впливає на вирішення кримінально-правового конфлікту та ініціацію/рух кримінального провадження [див.: 9, с. 45].

При цьому АВС у кримінальному провадженні також, без сумніву, існує, і спрямоване на розв'язання численних проблем: гуманізації та демократизації правової системи, кримінальної політики; вдосконалення та спрощення кримінального процесу; доступності правосуддя; підвищення рівня довіри та поваги до суду і правоохоронних органів; забезпечення прав і законних інтересів потерпілого та правопорушника; профілактики злочинності та уникнення подальшої криміналізації осіб, які вчинили злочин у місцях позбавлення волі; відновлення позитивних міжособистісних відносин у громаді тощо [10, с. 29].

Тому цілком слушним є пропозиція щодо можливості виділити систему проваджень, яка включатиме як АВС, так і провадження, які мають елементи консенсуальності, проте, не є альтернативними позасудовими. Можливість такого поєднання, як підкреслює І.В. Гловюк [9, с. 46], пов'язана із тим, що об'єднуючою детермінантою є вплив волевиявленням зацікавлених учасників кримінального провадження (як владних, так і некладних) на вирішення кримінально-правового конфлікту та ініціацію/рух кримінального провадження. До таких консенсуальних проваджень І. В. Гловюк відносить: провадження на підставі угод; провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності; провадження у формі приватного обвинувачення; спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків; скорочене дослідження доказів у судовому розгляді (ч. 3 ст. 34 КПК); видача особи (екстрадиція) у спрощеному порядку [8, с. 46], з чим цілком можна погодитись, адже існує і дещо інше розуміння поняття «консенсуальне провадження» та їх видів [див., наприклад: 11, с. 81].

Висновки. Підсумовуючи, підкреслимо, що в різні історичні періоди проблема уніфікації й диференціації кримінально-процесуальної форми знаходила досить різні рішення як в доктрині, так і у законодавстві. На теперішній час диференціація кримінально-процесуальної форми набула ознак стійкої об'єктивної тенденції новітнього розвитку кримінального процесуального законодавства України.

Диференціація кримінально-процесуальної форми передбачає впровадження особливих порядків кримінального провадження, як ускладнених, так і спрощених. Також КПК передбачає

деякі види окремих проваджень, які не пов'язані із вирішенням кримінального провадження по суті, але завдяки їм створюються належні умови для здійснення основного провадження та є похідними від нього.

Крім того, у кримінальному процесі, не зважаючи на його публічний характер, розвиваються, і доволі активно, провадження та процедури, які характеризуються наявністю диспозитивного елементу, що знаходить свій прояв у формі та вирішенні кримінально-правового конфлікту. Мова йде про так звані консенсусні провадження, як-от: провадження на підставі угод; провадження щодо звільнення від кримінальної відповідальності; провадження у формі приватного обвинувачення; спрощене судове провадження щодо кримінальних проступків; скорочене дослідження доказів у судовому розгляді; видача особи (екстрадиція) у спрощеному порядку.

І в цілому – диференціація кримінально-процесуальної форми має велике значення для кримінального процесу та дозволяє забезпечити потрібну ефективність кримінального судочинства за умови допустимої процесуальної економії та належної охорони прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінально-процесуальній діяльності.

Література

1. Мурзановская А. В. Основні тенденції розвитку науки кримінального процесу в Україні в сучасних умовах. *Legal science and education in Ukraine and EU countries: a paradigm shift*: Collective monograph. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2021. 488 p. P. 285-310. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/159>
2. Дрозд В. Г. Сучасна парадигма диференціації кримінальної процесуальної форми. *Наука і правоохорона*. 2017. № 49(38). С. 238-242. URL: https://naukaipravoohorona.com/journal/ukr/2017_4/35.pdf
3. Трофименко В. М. Теоретичні та правові основи диференціації процесуальної форми у кримінальному судочинстві: монографія. Х.: ТОВ «Оберіг», 2016. 304 с.
4. Шило О. Г. До питання щодо диференціації кримінально-процесуальної форми. *Право України*. 2010. № 9. С. 180-186.
5. Тетерятник Г. К. Уніфікація та диференціація процесуальної форми: синергетичний підхід. *Верховенство права*. 2017. № 1. С. 136-143.
6. Юрчишин В. Д. Диференціація кримінального процесу у країнах Європи. *Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія [В. В. Луцик, В. А. Савченко, В. І. Самарін та ін.] ; за ред. В. В. Луцика та В. І. Самаріна*. Харків : Право, 2018. С. 41-51.
7. Хабло О. Ю., Максименко О. В., Кубарева О. В. Аксіологічні засади кримінального провадження при дотриманні балансу державних та приватних інтересів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 387-391. URL: http://lsej.org.ua/4_2022/93.pdf
8. Дуфенюк О. М. Аксіологія кримінального провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 3. С. 160-163. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2014/45.pdf
9. Гловюк І. В. Проблемні питання розвитку курсів кримінально-процесуального циклу у аспекті дії стандарту другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право». *Scientific and pedagogic internship «Modern approaches to the organization of the educational process for law students»* : Internship proceedings, August 24 – October 2, 2020. Frankfurt an der Oder : Izdenvnieciba "Baltija Publishing", 2020. P. 44-47.
10. Альтернативні способи вирішення спорів у кримінальному провадженні / Волкотруб С. Г., Крушинський С. А., Луцик В. В. та ін.; під ред. У. Гельманна, В. В. Луцика. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2015. 204 с.
11. Слінько Д. С. Консенсуальне провадження у кримінальному процесі. *Форум права*. 2008. № 1. С. 378-381. URL: <https://cutt.ly/Q1WhkGj>

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ*S. B. Karvatska, R. V. Ivaniuk*

Problems of sexual violence as a human rights violation in the context of armed conflicts 3

V. M. Мельник

Правосуб'єктність Римської імперії в процесі інституціоналізації домінуючого статусу: передумови та наслідки тетрархії..... 7

Я. В. Попенко

Правові основи королівської влади в Румунії за основним законом 1866 року 13

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Н. В. Мішина

Тимчасово окуповані території: концепція здійснення місцевого самоврядування після деокупації 18

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС;
СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО*А. А. Янчук*

Практика Європейського суду з прав людини як джерело права при вирішенні сімейних спорів ... 22

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

А. В. Кухарчук, О. Р. Ткаченко, І. В. Борисов

Захист корпоративних прав 28

Я. В. Петруненко

Пільгове кредитування суб'єктів інноваційної діяльності в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку 32

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*Е. О. Базалук*

Правова база України щодо допомоги і захисту жінкам та дівчатам, які постраждали від насильства під час збройних конфліктів 38

В. Д. Барвіненко

Адміністративна аксіологія: дослідження принципів місцевого самоврядування в Україні 43

Д. В. Губачова

Рівні взаємодії громадських об'єднань з публічними інституціями..... 48

А. В. Замрига, Г. М. Стріяшко

Щодо оподаткування неприбуткових установ та організацій: реалії сьогодення..... 53

О. А. Зяярний

Деякі особливості обробки біометричних даних при оформленні документів, які посвідчують особу в державах-членах Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження 57

Я. І. Маслова	
Суб'єктно-владний вимір адміністративного права.....	64
М. М. Руденко	
Юридичні факти в системі адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України	68
М. А. Слободянюк	
Адміністративно-правовий статус Національної поліції України.....	72
В. М. Сосенко	
Суб'єкти реалізації ризик-орієнтованого підходу у первинному фінансовому моніторингу.....	76

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

В. І. Гранкіна, А. С. Абдель Фатах	
Стамбульська конвенція: переваги та проблемні аспекти ратифікації	83
І. В. Крицак	
Кримінологія війни крізь призму кримінології: науко/національнометричний зріз проблеми	87

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

А. В. Мурзановська	
Теоретико-методологічні аспекти диференціації кримінального провадження	102

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; HISTORY AND POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

- S. B. Karvatska, R. V. Ivaniuk*
Problems of sexual violence as a human rights violation in the context of armed conflicts 3
- Melnyk V. M.*
The legal personality of the Roman Empire during the dominate institutionalization:
genesis and consequences of the tetrarchy 7
- Popenko Ya. V.*
The legal basis of the royal power in Romania according to the basic law of 1866..... 13

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

- Mishyna N. V.*
Temporarily occupied territories: concept of local self-governance after deoccupation 18

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

- Yanchuk A. A.*
Practice of the European Court of Human Rights as a source of law while settlement
of family disputes 22

ECONOMIC LAW, ECONOMIC PROCEDURE LAW

- Kukharchuk A. V., Tkachenko O. R., Borysov I. V.*
Protection of corporate rights 28
- Petrunencko Ya. V.*
Preferential lending to innovative entities in Ukraine: current state and prospects of development.... 32

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

- Bazaluk E. O.*
Ukrainian legal framework on assistance and protection of women and girls affected
by violence during armed conflicts..... 38
- Barvinenko V. D.*
Administrative axiology: study of the principles of local government in Ukraine..... 43
- Hubachova D. V.*
Equal interactions of public associations with public institutions 48
- Zamryha A. V., Striiashko G. M.*
Regarding the taxation of non-profit institutions and organizations: today's realities 53
- Zaiarnyi O. A.*
Comparative legal analysis of biometric data processing for personal identification
in EU member states 57
- Maslova Ya. I.*
Subject-authority dimension of administrative law 64

Rudenko M. M.

Legal facts in the system of administrative and legal relations ensuring the organization and activities of the MIA of Ukraine 68

Slobodianuk M. A.

Administrative and legal status of the National Police of Ukraine 72

Sosenko V. M.

Entities of implementation of the risk-based approach in primary financial monitoring 76

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Hrankina V. I., Abdel Fatakh A. S.

Istanbul convention: ratification advantages and challenges 83

Kritsak I. V.

Criminology of war through the prism criminoteology:
science/national metric section of the problem..... 87

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

Murzanovska A. V.

Theoretical and methodological aspects of differentiation of criminal proceedings..... 102

JURIS EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 4/2023

Виходить шість разів на рік

Українською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – М. Михальченко

**Підписано до друку 12.09.2023 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 11,95 ум. друк. арк. 12,79.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 0823/544.**

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1.
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua